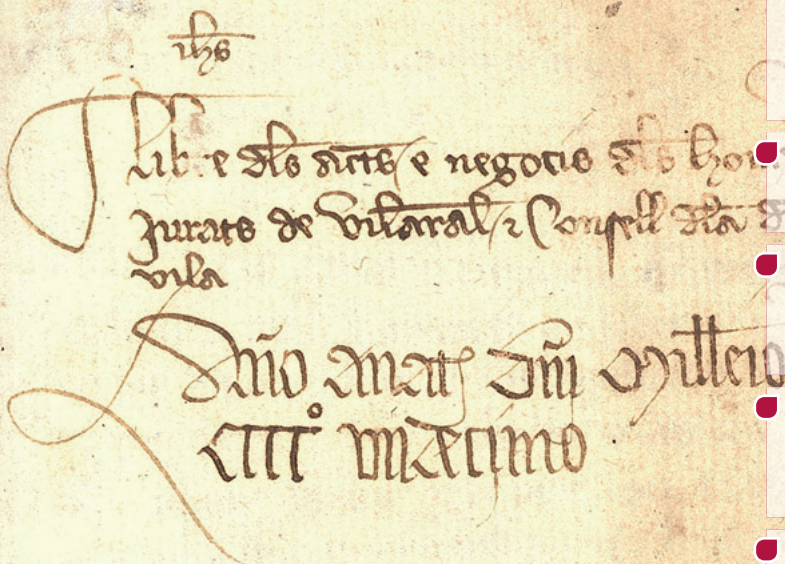

font

■ ENTORN ALS ORÍGENS DE VILA-REAL

Ramon Ferrer Navarro
Vicent Gil Vicent

■ 750^è ANIVERSARI DE LA FUNDACIÓ DE LA PARRÒQUIA DE SANT JAUME APÒSTOL DE VILA-REAL

Mn. Vicent Gimeno i Estornell

■ SOCARRATS, UN CAMÍ DE TRENTA ANYS

Vicent Usó

■ EL DOCTOR JERÓNIMO VIVES DE PORTES I BLAU (VILA-REAL, 1692-1770/1771)

Joaquín Lizandra Rubio

■ ELECCIONS A VILA-REAL DURANT LA CRISI DE LA RESTAURACIÓ (1900-1905)

Pascual Mezquita Broch

■ LA COLÒNIA ESCOLAR CAYETANO RIPOLL. VILA-REAL, 1937-1938

Antoni Pitarch Font
Domingo J. Font Pitarch
Juan Luis Porcar Orihuela

■ CRIMINALITAT A VILA-REAL EN LES DARRERIES DEL SEGLE XIX I PRIMER TERÇ DEL XX

Queta Ródenas Simón

■ VILA-REAL EL 1924. EFEMÈRIDES DE FA 100 ANYS

Santiago Bosquet Miró

■ LES QUINTES DE VILA-REAL EN EL PERÍODE 1868-1898 (I)

Arturo Martínez Carda

■ ROSANNA CANTAVELLA CHIVA, PREMI SOCARRAT MAJOR 2024

Josep Izquierdo Gil

Publicació de la Regidoria de Normalització Lingüística de l'Ajuntament de Vila-real

PRODUCCIÓ I COORDINACIÓ:

Regidoria de Normalització Lingüística de l'Ajuntament de Vila-real

DISSENY ORIGINAL: Javi Sales

MAQUETACIÓ: Imprenta Sichet, SL

CORRECCIÓ I RECOPIACIÓ D'ARTICLES:

Carme Martí i Herrera, Elena Chiva Roca i Mònica Soler Beltrán

IMPRIMEIX: Imprenta Sichet, SL

PATROCINADORS:

Acadèmia Valenciana de la Llengua, Facsa, Fundació Caixa Rural i Porcelanosa

Foto de la portada: Escut de Vila-real. Arxiu Municipal de Vila-real. Signatura 7. Manual de Consell, 1411

Fotos facilitades pels autors dels articles, Arxiu de la Parròquia de Sant Jaume de Vila-real (APSJ), Arxiu Fernando Ferrer, Arxiu Històric Provincial de Castelló (AHPC), Arxiu Municipal de Vila-real (AMVr), Associació Cultural Socarrats, Biblioteca Nacional de França (BnF). Arxius i manuscrits. Caplletres, Biblioteca Nacional d'Espanya. Biblioteca Digital Hispànica (BNE-BDH), Carles Sarthou, Clar Televisió, família Patuel Sidro, Fons fotogràfic de Concepción Safont Valverde, Francesc Isern, Fundació Pablo Iglesias (FPI), Gloria Alba, Inmaculada Badenes, Juan Bautista Pesudo, Manel Pitarch, Manuel Llorens, Pasqual Lluís Segura, Societat Benèfica d'Historiadors, Aficionats i Cercadors. Cartellistes republicans de la Guerra Civil espanyola (SBHAC-CRGCE), Universitat de Califòrnia. Southworth Spanish Civil War Collection (UC-SSWC)

Fotos extretes de les publicacions següents:

ABC, Anuario-guía de la provincia de Castellón, Arte y Letras, Blanco y Negro, La Campana de Gracia, La Hormiga de Oro, La Provincia Nueva, llibre del professorat de l'exposició «Espais de Llum» de la Fundació La Llum de les Imatges, *Villarreal siglo xx*

ISSN: 2171-4983

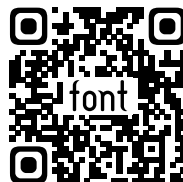
DIPÒSIT LEGAL: CS-165-2010

Octubre de 2024

La Regidoria de Normalització Lingüística no s'identifica necessàriament amb les opinions expressades en els articles publicats.

font⁺

Publicació d'investigació
i estudis vila-realencs

www.revistafont.es

ÍNDIX

PRESENTACIÓ DEL REGIDOR	
Santi Cortells Rodríguez	7
1. ENTORN ALS ORÍGENS DE VILA-REAL	
Ramon Ferrer Navarro i Vicent Gil Vicent	11
2. 750é ANIVERSARI DE LA FUNDACIÓ DE LA PARRÒQUIA DE SANT JAUME APOSTOL DE VILA-REAL	
Mn. Vicent Gimeno i Estornell	43
3. SOCARRATS, UN CAMÍ DE TRENTA ANYS	
Vicent Usó	69
4. EL DOCTOR JERÓNIMO VIVES DE PORTES I BLAU (VILA-REAL, 1692-1770/1771)	
Joaquín Lizandra Rubio	103
5. ELECCIONS A VILA-REAL DURANT LA CRISI DE LA RESTAURACIÓ (1900-1905)	
Pascual Mezquita Broch	133
6. LA COLÒNIA ESCOLAR CAYETANO RIPOLL. VILA-REAL, 1937-1938	
Antoni Pitarch Font, Domingo J. Font Pitarch i Juan Luis Porcar Orihuela	163
7. CRIMINALITAT A VILA-REAL EN LES DARRERIES DEL SEGLE XIX I PRIMER TERÇ DEL XX	
Queta Ródenas Simón	183
8. VILA-REAL EL 1924. EFEMÈRIDES DE FA 100 ANYS	
Santiago Bosquet Miró	207
9. LES QUINTES DE VILA-REAL EN EL PERÍODE 1868-1898 (I)	
Arturo Martínez Carda	237
10. ROSANNA CANTAVELLA CHIVA, PREMI SOCARRAT MAJOR 2024	
Josep Izquierdo Gil	259

Presentació

Enguany més que mai pensem en la rellevància de recordar les nostres arrels i els nostres orígens. Aquest ha estat sempre l'objectiu de la revista *Font*. Per això, a la tardor de l'any en què commemorem els 750 anys de la nostra història es fa més destacable i fonamental en la vida de la nostra vila. Des del nostre naixement com a poble, la nostra espiritualitat, el nostre patiment en innumbrables crisis, l'indiscutible esperit de superació i empenedoria dels nostres avantpassats, l'educació o l'aportació d'abundants personatges cabdals, hem construït plegats la Vila-real que ara som. De ben segur que seguirem caminant cap a l'èxit si seguim l'ensenyament que destil·len totes les vivències que cada any s'exposen en la revista, gràcies a la imprescindible aportació de tots els col·laboradors i col·laboradores.

En l'edició número 26 de la revista *Font* podrem gaudir dels treballs d'investigació següents: en primer lloc, Ramon Ferrer i Vicent Gil ens aporten dades entorn als orígens de la ciutat; Mn. Vicent Gimeno ha centrat el seu estudi en el 750é Aniversari de la fundació de la parròquia de Sant Jaume Apòstol de Vila-real; Vicent Usó ressenya els 30 anys d'existència de l'Associació Cultural Socarrats; Joaquín Lizandra ens aproxima a la figura del doctor Jerónimo Vives, un dels principals impulsors de la devoció a la nostra Mare de Déu de Gràcia; Pascual Mezquita analitza detalladament les eleccions a Vila-real durant la crisi de la Restauració; Antoni Pitarch, Domingo J. Font i Juan Luis Porcar ens contenen històries de la colònia escolar Cayetano Ripoll que hi havia a l'ermita durant 1937 i 1938; Queta Ródenas ens dona una visió de la criminalitat a Vila-real en les darreries del segle XIX i primer terç del XX; Santiago Bosquet repassa les efemèrides viscudes a la nostra ciutat el 1924, ara fa 100 anys; Arturo Martínez presenta un estudi de les quintes de Vila-real durant el període 1868-1898, i per a tancar la revista, com ja és tradició, hem participat en el lliurament del Premi Socarrat Major 2024 a través de les paraules de Josep Izquierdo i de la guardonada Rosanna Cantavella.

Si la participació desinteressada dels autors i autores anteriors, amb els seus treballs, és fonamental per a aquesta publicació, també ho és, sens dubte, el suport econòmic de les entitats i empreses patrocinadores: l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, Facsa, Fundació Caixa Rural Vila-real i Porcelanosa. Gràcies, perquè amb el vostre patrocini podem oferir gratuïtament la revista *Font* als nostres lectors i lectores.

Abans de finalitzar aquestes paraules, ens agradaria dedicar de manera especial el número d'enguany a un col·laborador habitual de la revista *Font* que ens ha deixat, Joan Baptista Llorens Cantavella. Sempre estareu amb nosaltres.

I ara sí, us animem a llegir els articles que componen aquesta nova edició de la revista. Esperem que us agraden i us facen sentir orgullosos i orgullosos de la nostra cultura, història i tradicions en un any molt especial, en què celebrem els 750 anys d'existència com a poble.

Santi Cortells Rodríguez
Regidor de Normalització Lingüística

El nom és Vila-real

Ramon Ferrer Navarro

Vicent Gil Vicent

ENTORN ALS ORÍGENS DE VILA-REAL

Entorn als orígens de Vila-real

Un dels fets per determinar en la història de Vila-real és el relatiu als orígens de la població; ni la Crònica de Jaume I ni la carta pobla que se li va concedir resolen la incògnita. La Crònica esmentada no diu res sobre la fundació de la nostra localitat per part de Jaume I. No deixa de ser una mica estrany aquest oblit, atès que l'obra es recrea narrant la vida del monarca, detallant centenars i centenars dels seus actes, des del seu naixement fins a la seua mort. No obstant això, s'oblida de la creació de la nostra vila, tot tenint en compte que sí que cita la fundació d'altres localitats coetànies a la nostra, com és el cas, entre d'altres, de Montaverner: «e ferem altra pobla en la Val d'Albayda que ha nom Montaberner».¹ La carta pobla tampoc ens revela la data de la creació de la vila. El rei concedeix a Vila-real una carta de poblament datada el 20 de febrer de 1274; ara bé, quan s'emet aquest document Vila-real ja existeix. No es tracta del model de carta de poblament que es concedeix per a poblar un lloc, *ad populandum*; en aquest cas la data del document és la data de la fundació del lloc; en el nostre cas, la carta pobla es concedeix per a regular les relacions dels que ja habiten en aquesta localitat.

A causa d'aquesta falta d'informació relativa a la data de la fundació, alguns historiadors han dedicat l'atenció a aclarir aquest fet. El primer a fer-ho és Martí de Vicianà, que indica en la seua *Crònica*: «Esta villa fue edificada según antes dijimos y paresce por un privilegio dado en Valencia a XX de febrero del año M CC LXX III, aunque en el año LXXII fue comenzada a edificar».² Vicianà dona com a data oficial la que assenyalava la carta pobla: «X kalendas martii anno

¹ *Llibre dels feits del rei en Jaume*, edició d'A. Ferrando i V. J. Escartí, 2010, cap. 502.

² VICIÀNA, R. M. *Crònica de Valencia*, III part, 1564.

Domini M CC LXX tercio». Equivoca l'any perquè el «X kalendas» de març de l'any del Senyor MCCLXXIII no equival, en el nostre sistema de datació, al 20 de febrer de 1273 sinó al 1274. Ara bé, la importància del que deixa anotat Viciano és que coneix l'existència de la vila ja el 1272, «en el año LXXII fue comenzada a edificar».

El que assenyala Viciano ho repeteixen *grosso modo* altres historiadors; així, Diago indica: «en el año 1273 estando el rey Jaime en Valencia, el 20 de febrero determinó dar asiento a una villa que días atrás se iba edificando

por orden suya en término de Burriana». En paraules similars ho refereixen el pare Mariana, Gómez Miedes, Juan Bautista Inza, Boix o L. Nebot. Aquest últim ens diu: «Determinado el Rey Conquistador a fundar desde sus primeros cimientos nuestra muy ilustre villa, espidió la cédula de población en Valencia el día diez de marzo del año del Señor 1273».³ Per la seua part, Benito Traver, autor d'una *Historia de Villarreal* apareguda el 1909, indica respecte a la data de la fundació de Vila-real: «algún tiempo después, queriendo el ínclito monarca realizar un pensamiento que desde la conquista de Burriana tenía en embrión, dio orden en 1272 para que se edificaran las casas que debían formar la villa de Villarreal».⁴

Com es desprén del que s'ha dit, des de Viciano fins a Benito Traver, la notícia sobre la fundació de Vila-real, la marca la concessió de la carta pobla, si bé ja el 1272 havia començat la seua edificació.

L'estat de la qüestió canvia radicalment amb l'aparició el 1935 del llibre de Ramón de María, *El «Repartiment» de Burriana y Villarreal*.⁵ Aquest treball marca un abans i un després respecte a la fundació de Vila-real; en primer lloc, el nostre autor aporta un bon nombre de documents procedents de l'Arxiu de la Corona d'Aragó relatius a la repoblació

³ NEBOT CLIMENT, L. *Apuntes históricos de Villarreal*, manuscrit, 1880.

⁴ TRAVER GARCÍA, B. *Historia de Villarreal*, 1909, p. 27.

⁵ RAMÓN DE MARÍA. *El «Repartiment» de Burriana y Villarreal*, 1935.

de Borriana i a la fundació de Vila-real, amb els quals es documenta per primera vegada la frase de Viciàna, «en el año LXXII fue comenzada a edificar». En segon lloc, analitza dos documents donats pel fill de Jaume I, l'infant Pere, datats el 18 de desembre de 1269, expedita a «Villa Regalis».⁶ Davant d'aquesta troballa, Ramón de María avança a 1269 l'existència de la nostra vila; però, és més, atès que un dels dos documents és la confirmació d'una concessió anterior —l'infant Pere confirma a Jaume Alamany la propietat de dues masades que aquest ja posseïa—, aquesta confirmació demostra que amb anterioritat a 1269 ja hi havia gent que habitava a Villa Regalis.

Amb l'obra de Ramón de María passem de 1272 a 1269 i de 1269 a una data indeterminada com el moment de la fundació de la nostra vila.

Aquestes dues donacions de 1269 retrocedeixen un poc més l'origen del poble, i més encara tenint en compte que la primera diu ser la confirmació d'una donació anterior. De manera que cinc anys abans de donar-li Jaume I al poble esmentat el fur municipal, ja se l'anomenava *vila Real*; allí, en el seu terme indeterminat, ja tenia l'infant Pere propietats, cases al poble i masades al camp; i cal remarcar també que, en el segon document, l'infant Pere diu «ville nostre Regalis», la qual cosa sembla indicar domini.⁷

Quan investiga aquesta data anterior a 1269 per a la creació de la nostra localitat, Ramón de María no troba cap document en el qual basar-se, per la qual cosa acudeix al que havia indicat Jaume Febrer en la seua obra *Trobes*, en la qual s'atribueix a un tal Pere Montull l'execució de les obres de Vila-real seguint el dibuix traçat pel mateix Jaume I.

Vingue de Tolosa a nostra conquesta
 En Perot Montull y dona señal
 de sa noble sanch lo que obra a la vista
 del rey vostron pare, que el posa en la llista
 dels que han de cuidar en Villa real
 per que a breument estiga la obra
 ab tot lo primor que deixa assignat
 el rey en dibuix y per zo recobra
 fama de prudent. Pinta sens zozobra
 flor de lis daurada en camp colorat
 de sos bons servicis gran premi ha gozat.

⁶ RAMÓN DE MARÍA. *El «Repartiment» de Burriana y Villarreal*, 1935, p. 80-81.

⁷ RAMÓN DE MARÍA. *El «Repartiment» de Burriana y Villarreal*, 1935, p. 81.

L'obra *Trobes*, atribuïda a Jaume Febrer, és una falsificació del segle XVII que manca del més mínim rigor històric, per la qual cosa la seua valoració respecte a la data de la creació de Vila-real és totalment nul·la.

En definitiva, l'aportació de l'obra de Ramón de María és significativa respecte a la història de la nostra localitat, tant per la publicació d'una sèrie de documents que demostren el que s'havia suposat fins aleshores sobre l'any 1272, però sobretot per la publicació de dos documents que retarden la data de la fundació, almenys, fins a 1269.

Deixant de banda la referència a les *Trobes*, l'obra de Ramón de María cobra tal força que, als investigadors posteriors, els serà molt difícil prescindir de la data de 1269 com a

punt de partida en la fundació de Vila-real. Així, Magdalena Nom de Déu i José María Doñate, en el seu treball sobre les jueuries de la Plana, assenyalen el jueu Abraham de la Torre, a qui l'infant Pere ven un estadi de terra a Villa Regalis el 1269, com el primer jueu de Vila-real.⁸ Per la seua part, Garcia i Sanz i García Edo, en un treball publicat el 1995, si bé mostren alguns dubtes, admeten, amb tot, que els dos documents de l'any 1269 es refereixen al nostre Vila-real.⁹ Igualment, Ramon Ferrer, en la publicació de la *Història de Vila-real*, indica: «Queda doncs meridianament clar que, amb anterioritat a la promulgació de la carta de poblament, Vila-real ja era una realitat, els seus primers habitants coneguts —Abraham de la Torre i na Borrellà— vivien allí, almenys, des d'abans de 1269».¹⁰ Vicent Gil, a partir del document del 18 de desembre de 1269 en què apareix un nucli de població amb el topònim de «villa Reyall» i d'acord amb el pare Ramón de María, data els inicis de la nova població en 1269.¹¹

⁸ DOÑATE SEBASTIÀ, J. M.; MAGDALENA NOM DE DÉU, J. R. *Three Jewish communities in medieval Valencia. Castellón de la Plana, Burriana, Villarreal*. Jerusalem: The Magnes Press, The Hebrew University, 1990, p. 251-288.

⁹ GARCIA I SANZ, A.; GARCÍA EDO, V. *La carta pobla de Vila-real*, 1995.

¹⁰ FERRER NAVARRO, R. *Història de Vila-real*, 2010, p. 5.

¹¹ GIL VICENT, V. *Nos Jacobus. Els orígens de Vila-real*, 2008.

El seguiment al que havia indicat Ramón de María sobre la relació dels dos documents de l'any 1269 amb la nostra Vila-real es trenca amb una investigació de Guinot,¹² en la qual, secundant-se en la documentació de l'infant Pere, assenyalava que el Villa Regalis de 1269 fa referència a la localitat de Figueres, si bé no aporta cap prova documental d'això. El segon treball que trenca el seguiment del que havia indicat Ramón de María apareix amb la publicació de *La Vila-real del segle XIII*,¹³ els autors del qual plantegen una anàlisi comparativa entre el contingut dels dos documents de l'any 1269 i la documentació emesa per Jaume I relativa a Vila-real. Aquesta comparativa ens ofereix les conclusions següents:

- Enfront de les mesures de terra existents en la documentació de 1269, masades i estadis, les que s'indiquen en la documentació de Jaume I són la jovada, la cafissada i la fanecada. La masada i l'estadi són mesures de superfície totalment desconegudes a tot el Regne de València. Si observem el Llibre del Repartiment del Regne de València, els tres volums del qual contenen milers de donacions per a tot el Regne, veurem l'absència total de masades i d'estadis. En el territori valencià s'utilitzen mesures de superfície de menor extensió.¹⁴
- Els documents de 1269 parlen de l'existència d'uns propietaris —Joan Aprilis, Joan Prado, na Borrella, Abraham de la Torre, Jaume Alamany— però cap d'aquests apareixen en les donacions de Jaume I de 1272 i següents, i això malgrat que en aquests documents se cita un centenar llarg de pobladors.
- En els documents de 1269 es parla de propietaris assentats a Villa Regalis; els documents de Jaume I parlen de gentes a les quals s'entreguen béns a la localitat, però no podran vendre'ls abans d'haver transcorregut vint anys des de la concessió i hauran de fixar residència a la localitat, això últim ens indica que encara no viuen a Vila-real.
- Enfront de l'existència de carrers, places, etc., per a 1269, els documents de Jaume I no citen res d'això, tan sols terres i solars; únicament amb posterioritat parlen de carrers.
- En els dos documents de 1269 es diu que algunes propietats entregades es troben dins de la localitat. Coneixem el pla de la nostra vila, es tracta del pla denominat

¹² GUINOT RODRÍGUEZ, E. «Masos, estadis i una pobla. Una correcció als canvis en el poblament medieval a Vila-real (Plana de Castelló) arran de la conquesta feudal del segle XIII». *Afers: fulls de recerca i pensament*, vol. 36, núm. 99, 2021-2022, 499-520.

¹³ FERRER NAVARRO, R.; GIL VICENT, V. *La Vila-real del segle XIII*, 2022.

¹⁴ FERRER NAVARRO, R. *Conquista y repoblación del Reino de Valencia*, 1999.

hipodàmic, ortogonal o de tauler d'escacs; un traçat perfecte com aquest, en el qual tot està mesurat, no haguera pogut albergar en el seu interior masades i caserius.

- En els documents de 1269 no s'indica el lloc en el qual es troba la seua Villa Regalis; contràriament, en cadascun dels documents de Jaume I s'assenyala, d'una manera o d'una altra, el lloc en el qual s'alça la nostra vila.

A partir de la confrontació entre el contingut dels dos documents de 1269 i dels de Jaume I, queda ben clar que es tracta de dues realitats distintes, que el Villa Regalis de la documentació de 1269 i el Villa Regalis de Jaume I no són la mateixa localitat; Ramón de María es va deixar portar per l'homonímia de totes dues localitats i, per tant, va creure que es tractava d'una única població.

Si el Villa Regalis de la documentació de 1269 no correspon al nostre Vila-real, a quina població es refereix doncs?

L'enigma ens el resol un document de Jaume I datat el 21 de juny de 1267, en el qual es diu:

Noverint universi quod nos Iacobus [...] volentes populacionem et villam construere et edificare in loco qui dicitur parrochia de Figueres et quod omnes, qui ibi populabunt seu habitabunt, huiusmodi libertatibus et bonis consuetudinibus infrascriptis debeant congaudere: idcirco per nos et successores nostros damus et concedimus vobis, Raimundo Berengarii, Raimundo Torti, Iohanni Mir, Guillelmo Renaldi, Bernardo Laurencii, Arbaldo Malerii, Bernardo Renardi, Petro Iuliani, Petro de Ortis, Guillelmo Corcoy, Petro Iacobi, A. Letonis, Perpiniano Davin, Petro Ramonelli, Guillelmo Aynsa, Guillelmo Suynearii, Bernardo Cherig, Raimundo Maçot, Castilloni de Salellis, Guillelmo Rotbaldi, Iohanne Calin, Bernardo Anelet et Guillelmo Sirvienti et quibuslibet aliis qui in dicta populacione sive villa habitabunt et populabunt et vestris ac eorum successoribus universis ffranquitates et consuetudines que secuntur: In primis [...] ¹⁵

D'acord amb el que assenyala aquest document, queda clar que el Villa Regalis dels documents de l'any 1269 correspon a la localitat de Figueres, a Girona.

Descartada, doncs, la data de 1269 com la de la fundació de la nostra localitat, quan es produeix la construcció d'una *nova pobla* al terme de Borriana?

Hi ha un grup de documents emesos per la Cancelleria de Jaume I amb anterioritat a la data de la promulgació de la carta pobla, el 20 de febrer de 1274; tots aquests documents s'han relacionat amb l'existència de la nostra vila.

¹⁵ HUICI MIRANDA, A.; CABANES PECOURT, M. D. *Documentos de Jaime I de Aragón*, vol. V, 1988, doc. núm. 1529.

Un primer bloc comprén sis documents; els dos primers, datats el 8 de juliol de 1272, indiquen que s'entreguen a l'argenter París «sex iovatas terre in termino populacionis quam apud Burrianam fieri facimus et mandamus». ¹⁶ El segon document assenyala la donació a Clara, filla de l'argenter París, de «sex iovatas terre in terminis populacionis quam apud Burrianam nunc fieri facimus et mandamus». ¹⁷ Un tercer document, donat el 19 de setembre de 1272, indica la donació a Ramon Escorna d'una heretat en «populacionem quam facere proponimus iuxta Burriana subtus cequiam novam quam fieri facimus». ¹⁸ En el quart document, donat l'11 de novembre de 1272, s'entreguen «sex iovatas terre in populacione Borriane subtus cequiam quam qua (sic) modo fieri facimus». ¹⁹ També en el cinqué document, datat el 28 de novembre de 1272, s'entreguen «sex iovatas terre in loco competentis subtus cequiam novam Burriane, quam ibi fieri facimus modo». ²⁰ El sisé i últim document d'aquest grup, de l'1 de març de 1273, indica que s'entreguen «septem iovatas terre in termino populacionis Burriane quam nunc fieri facimus». ²¹

Els documents d'aquest primer bloc ens venen a dir que Jaume I concedeix unes propietats en el terme d'una vila situada al costat de Borriana, sota una séquia nova que el rei ha

¹⁶ Apèndix documental, doc. núm. 2.

¹⁷ Apèndix documental, doc. núm. 1.

¹⁸ Apèndix documental, doc. núm. 3.

¹⁹ Apèndix documental, doc. núm. 4.

²⁰ Apèndix documental, doc. núm. 5.

²¹ Apèndix documental, doc. núm. 6.

ordenat construir. En cap moment se'ns diu el nom d'aquesta vila que s'està construint al costat de Borriana.

L'1 de juliol de 1273 s'inicia un nou cicle de donacions si ens atenim a la denominació del lloc en el qual s'entreguen. En el primer document se'ns diu que es concedeixen vuit jovades de terra «in populacione Burriane».²² Amb idèntica data del document anterior, el monarca entrega altres vuit jovades de terra «in populacione Burriane et eius termino».²³ Un tercer document, datat el 3 de juliol de 1273, torna a incidir en el mateix, s'entreguen a Pere Pocullulli «in populacione Burriane, decem iovatas terre et patium».²⁴ Altres dues donacions del 5 i 18 de juliol de 1273 ens diuen el que ja hem vist: es concedeixen «domos, ortum et quinque iovatas terre in populacione Burriane»;²⁵ la segona donació indica que el bé donat es troba «in termino de Burriane, inter rivum Siccum et unum cabecum qui est versus Valencie».²⁶

D'aquest segon bloc de documents, l'única resposta que es desprén del contingut, atés el lloc en què es concedeixen les donacions, és el de la localitat de Borriana, «in populacione nostra Burriana».

²² Apèndix documental, doc. núm. 7.

²³ Apèndix documental, doc. núm. 8.

²⁴ Apèndix documental, doc. núm. 9.

²⁵ Apèndix documental, doc. núm. 10.

²⁶ Apèndix documental, doc. núm. 11.

Un tercer bloc de documents canviarà el que es coneixia fins ara; en efecte, el 21 de juliol de 1273 Jaume I lliura a Joan de Benasch un solar, tres fanecades de terra per a hort i una jovada per a vinya, tot això «in populacione nostra Burriana vocata Villa Regali».²⁷ Igualment, el document del 24 de juliol de 1273 anota que el que s'entrega a Bertran d'Albert de Marsella es troba «in populacione nostra Burriane, vocata Villa Regali».²⁸ Per primera vegada apareix el nom de la vila que s'està construint al costat de Borriana, i aquest és Villa Regalis.

Curiosament, trobem un quart bloc de documents en el qual les donacions efectuades es troben «in populacione nostra Burriane»; així ocorre amb la donació entregada a Pedro Balaguer el 3 d'agost de 1273, «in populacione nostra Burriane»;²⁹ el mateix ocorre amb la que se li dona a l'argenter París i als seus fills, «in populacione nostra Burriane»,³⁰ i la concedida a Miguel Sanz i al seu cuiner Joan el 21 i 23 d'octubre de 1273.³¹ Es tracta d'un grup de donacions en les quals els béns entregats es troben a Borriana, sense més.

Un document datat el 26 d'octubre de 1273 presenta una fórmula una mica distinta quant a la ubicació del que es concedeix; de fet, es lliuren a Jaume d'Amenós sis jovades de terra,

²⁷ Apèndix documental, doc. núm. 12.

²⁸ Apèndix documental, doc. núm. 13.

²⁹ Apèndix documental, doc. núm. 15.

³⁰ Apèndix documental, doc. núm. 17.

³¹ Apèndix documental, doc. núm. 18 i 19.

una casa i un hort, tot això «in populacione quam modo fieri facimus in Burriana»,³² és a dir, que es copia la designació del lloc que es donava en els documents del primer bloc.

A partir d'aquesta data, el 26 d'octubre de 1273, tots els documents referits a Vila-real fins a la promulgació de la carta pobla indiquen que el que s'entrega es troba «in populacione campi Burriane vocata Villa Regalis» o «in populacione quam fieri facimus iuxtam Burrianam que vocatur Villa Regalis».

El total dels documents de Jaume I relacionats amb la nostra localitat, emesos per la Cancelleria Reial amb anterioritat a la carta pobla, els hem dividits en cinc blocs, atesa la designació que es dona al lloc en el qual es concedeixen els béns:

- Un primer bloc, que va del 8 de juliol de 1272 a l'1 de març de 1273, en què s'indica que es concedeixen béns en un lloc al costat de Borriana, més avall de la séquia nova.
- Un segon bloc, que s'inicia l'1 de març de 1273 i arriba al 18 de juliol de 1273, en el qual les donacions s'entreguen a la localitat de Borriana, sense més.
- Un tercer bloc, que comença el 21 de juliol de 1273 i acaba un 24 de juliol de 1273, en el qual el que dona Jaume I es troba a la població de Borriana anomenada Villa Regalis.
- Un quart grup, que va des del 27 de juliol de 1273 fins al 26 d'octubre de 1273, en el qual el que s'entrega es troba a Borriana.
- Un cinqué grup de donacions, fins a la concessió de la carta pobla, en què el que es concedeix es troba a la localitat de Villa Regalis.

Del que s'indica en aquests cinc blocs es percep amb gran nitidesa que únicament els documents del tercer bloc i del cinqué bloc són els que identifiquen el lloc on es concedeixen les donacions; es tracta de Villa Regalis, per tant, el topònim Villa Regalis apareix clarament per primera vegada en el document del 21 de juny de 1273. Així doncs, quina relació tenen amb la nostra vila els documents dels blocs segon i quart, cap?

Un document del cinqué bloc assenyala que els béns entregats estan «in populacione quam fieri facimus iuxtam Burrianam que vocatur Villa Regalis»; la fórmula utilitzada abasta les definicions del primer bloc, «populacione quam apud Burriana fieri facimus et mandamus», així com la del tercer bloc, «in populacione nostra Burriane vocata Villa

³² Apèndix documental, doc. núm. 20.

Regali». D'acord amb això, la població que ha manat construir Jaume I al costat de Borriana és Villa Regalis, la nostra Vila-real; per això cal atribuir la primera menció referida a Villa Regalis al document del 8 de juliol de 1272.

Els documents dels blocs dos i quatre, aquells en què es conta que el que s'entrega es troba a la localitat de Borriana, tenen alguna cosa a veure amb la nostra Villa Regalis? Comparem un document del tercer bloc amb un altre del quart bloc:

Per nos et nostros, in emendam hereditatis quam tibi Bertrando Alberti de Marsilia, dederamus in Aliazira cum carta nostra quam a te recuperavimus, damus et concedimus tibi, dicto Bertrando Alberti, et tuis imperpetuum, per hereditem propriam, in populacione nostra Burriane, vocata Villa Regali, octo iovatas terre, subtus cequiam novam predictae populacionis, et patuum ad opus domorum; sicut afrontant dicte iovate terre cum hereditate magistri Parisi, argienterii, et cum hereditate Berengarii de Porta et, de duabus partibus, in terra que danda est. Quas quidem octo iovatas terre et domos, de celo in abissum, cum introitibus et exitibus et melioramentis ac suis pertinentiis universis habeatis tu et tui ad dandum, vendendum, impignorandum ac alienandum et ad omnes tuas tuorumque voluntates inde cui et quibus tu et tui volueritis faciendas cuilibet, exceptis militibus et clericis ac personis religiosis. Retento tamen quod in dicta populacione facias residenciam et quod hinc decem annos non possis vendere predictam hereditatem.

Per nos et nostros damus et concedimus per hereditatem propriam tibi, Michaeli Sanz, et tuis, imperpetuum, in populacione Burriane, sex iovatas terre et patuum ad opus domorum et ortum. Et afrontant predictae iovate, de una parte, cum hereditate magistri Parisii, argentarii nostri, et cum hereditate Guillelmi de Monroig et cum hereditate Dominici de l'Almunia et cum hereditate Iacobi Garcez; et cum patuum domorum afrontat in cequia maiori et in carraria per quam itur apud Onda et cum domibus Eximini de Sotes et cum eo quad dandum est. Et ortus predictus afrontat cum orto Iohannis, coquinarii nostri, et cum carraria per quam tenditur apud ortos et cum orto Petri Garcez et cum orto Eximini de Sotes. Quas sex iovatas terre predictas et patuum domorum et ortum, cum introitibus et cetera, habeatis tu et tui et cetera, exceptis militibus, et cetera. Retinemus tamen quod in dicta populacione residenciam facias et quod hinc ad X annos non possis vendere hereditatem predictam.

La comparació dels dos documents ens revela que tots dos presenten una mateixa estructura: a qui es donen els béns; el lloc en el qual es concedeixen; la descripció del bé entregat; el nom dels propietaris de les finques confrontants amb el bé entregat; l'obligació de no vendre ni alienar el que es rep ni a clergues ni a cavallers; l'obligació de fer-se veïns

de la localitat en la qual s'han rebut els béns. Per si foren poques aquestes coincidències, tenim l'onomàstica dels propietaris que han rebut els béns; molts d'ells els trobem tant en el bloc tercer com en el segon i el quart, són els mateixos. En el cas concret dels dos documents que hem comparat, la coincidència és en la persona de l'argenter París.

Per tot això, hem de col·legir que la documentació del bloc quart, en la qual se'ns diu que els béns entregats es troben «in populacione Burriane», es refereix a Vila-real.

Del que s'ha estudiat anteriorment cal assenyalar: en primer lloc, que no disposem del document fundacional de la nostra localitat; en segon lloc, que la Villa Regalis de la documentació de l'any 1269 no té res a veure amb la nostra Vila-real; en tercer lloc, que, ara per ara, el document més antic relacionat amb Vila-real data del 8 de juliol de 1272.

Apèndix documental

Document núm. 1

1272, juliol 8. Montpeller

Jaume I, rei d'Aragó, concedeix a Clara, filla de l'argenter reial París, sis jovades de terra amb totes les seues pertinences amb la condició d'aveïnar-se a Vila-real i de no poder vendre-les fins a passats vint anys.

ACA. Cancelleria, registre 21, f. 49r.

Per nos et nostros concedimus tibi, Clare, filie magistri Parisii, argenterii nostri, et tuis inperpetuum, sex iovatas terre in terminis populacionis quam apud Burrianam nunc fieri facimus et mandamus. Quas quidem sex iovatas volumus ut habeatis tu et tui cum intriotibus et exitibus, afrontacionibus et suis pertinenciis universis, prout assignate et terminate fuerunt tibi per divisores nostros, ad dandum, vendendum, impignorandum aut aliter alienandum et ad omnes vestras vetrorumque voluntates cui et quibus volueritis perpetuo faciendas, exceptis militibus, sanctis, clericis et personis religiosis. Retinemus tamen in hac donacione quod de predictis sex iovatis aliquid non vendas vel aliter alienes hinc ad XX annos et quod in dicta populacione tu facias residenciam personalem.

Datum in Montepesulano, VIIIº idus iulii anno Domini MºCCº LXXº secundo.

Document núm. 2

1272, juliol 8. Montpeller

Jaume I, rei d'Aragó, dona al seu argenter, el mestre París, sis jovades de terra amb la condició d'aveïnar-se a la localitat de Vila-real i de no vendre els béns donats en el termini de vint anys.

ACA. Cancelleria, registre 21, f. 49r.

Per nos et nostros damus et concedimus per hereditatem propriam, francham et liberam tibi, magistro Parisio, argentario nostro, et tuis inperpetuum, sex iovatas terre in termino populacionis quam apud Burrianam fieri facimus et mandamus. Quas quidem sex iovatas volumus ut habeatis tu et tui cum introitibus, exitibus, afrontacionibus et suis pertinenciis universis, prout asinate et terminate fuerunt tibi per divisores nostros, ad dandum, vendendum, impignorandum ac aliter alienandum et ad omnes vestras vestrorumque voluntates cui et quibus volueritis perpetuo faciendas, exceptis militibus, sanctis, clericis et personis religiosis. Retinemus tamen in hac donacione quod de predictis sex iovatis aliquid non vendas vel aliter alienes hinc ad XX annos et quod in dicta populacione nostra facias residenciam personalem.

Datum in Montepesulano, VIII^a idus iulii, anno Domini M^o CC^o LXX° II°.

Document núm. 3

1272, setembre 19. Agde

Jaume I, rei d'Aragó, promet als germans Ramon i Pere Escorna, de la casa de l'infant Pere, donar-los una heretat al terme de la població de Vila-real.

ACA. Cancelleria, registre 21, f. 61v.

Nos iacobus et cetera, promitus tibi, Raimundo Escorna, de domo karisimi filii nostri infantis P. quod quodocumque nos dividebimus terminum et populacionem quam facere proponimus iuxta Burriana subtus cequiam novam quam fieri facimus nunc hereditabimus te ibidem competenter et Petrum Escorna, fratrem tuum.

Datum in Acde, XIII° kalendas octobris anno Domino M^o CC^o LXX° secundo.

Document núm. 4

1272, novembre 11. Montpeller

Jaume I, rei d'Aragó, dona a Guillem Cortit, porter seu, sis jovades de terra a Borriana amb la condició d'aveïnar-se a la vila i de no vendre-les abans de passats vint anys.

ACA. Cancelleria, registre 21, f. 84v.

Per nos et nostros, in emenda sex iovatarum quas tibi Guillelmo Cortit, porterio nostro, dederamus subtus cequiam Aliacire pro hereditate, quam a te modo recuperavimus, per nos et nostros damus tibi Guillelmo Cortit et tuis imperpetuum per hereditatem propriam, francham et liberam, sex iovatas terre in populacione Borriane subtus cequiam quam qua (*sic*) modo fieri facimus; et patuum competens ad opus domorum cum introitibus, exitibus et melioramentis, afrontacionibus ac suis pertinenciis universis, a celo in abissum, habeatis tu et tui imperpetuum ad dandum, vendendum, impignorandum, et ad omnes tuas tuorumque voluntates inde cui et quibus volueritis tu et tui, franche et libere penitus perpetuo faciendas, exceptis militibus et sanctis,, clericis et personis religiosis. Predicta autem hereditatem tibi damus tali modo quod in predicta populacione facias residenciam personalem et quod ipsam vendere non possis hinc ad XX annos primo venturos et continue completos et quo pro ipsa hereditate serviatis inde tu et tui, nobis et nostris, sicut alii homines predictae populacionis pro suis hereditatibus servient nobis.

Datum in Montepesulano, III° idus novembris anno Domini M^o CC^o LXX^a secundo.

Document núm. 5

1272, novembre 28. Sant Tiberi

Jaume I, rei d'Aragó, dona al seu criat Pere Ramon un solar i sis jovades de terra a Borriana amb la condició de viure en aquesta població i de no poder vendre'ls fins a passats deu anys.

ACA. Cancelleria, registre 21, f. 76r.

Per nos et nostros damus et concedimus tibi, Petro Raimundi de domo nostra, sex iovatas terre in loco competenti subtus cequiam novam Burriane, quam ibi fieri facimus modo, et patuum competens ad opus domorum in ipsa populacione. Quas sex iovatas terre et dictum patuum ad opus domorum in ipsa populacione. de celo in abissum, cum introitibus et exitibus et melioramentis ac suis pertinenciis universis, habeatis tu et tui ad dandum, vendendum, impignorandum ac alienandum, et ad omnes vestras et vestrorum voluntates inde cui et quibus volueritis, tu et tui, penitus perpetuo faciendas, exceptis militibus, et clericis et personis religiosis. Et retento etiam per hinc ad decem annos non possis vendere dictam hereditatem et quod in dicta populacione facias residenciam seu teneas tuum capud maius et quod servias inde tu et tui nobis et nostris sicut serviant alii homines dicte populacionis.

Datum in villa Sancti Yberii, IIII kalendas decembris anno Domini M^a CC^o LXX° secundo.

Document núm. 6

1273, març 1. Girona

Jaume I, rei d'Aragó, dona a Jaime de Cascante set jovades de terra i un solar per a edificar al terme de Borriana, amb la condició d'aveïnar-se a la nova localitat i de no vendre els béns entregats fins a passats deu anys.

ACA. Cancelleria, registre 21, f. 109r.

Per nos et nostros damus et ccedemus per hereditatem propriam, francham et liberam tibi, Iacobo de Cascant, et tuis inperpetuum, septerm iovatas terre in termino populacionis Burriane quam nunc fieri facimus et mandamus subtus cequiam novam quam nunc fieri facimus, et patuum ad opus domorum in popolacione predicta. Quas quidem iovatas et patuum volumus quod habeatis tu et tuis cum itroitibus, exitibus, affrontacionibus et suis pertinenciis universis a celo in abissum ad dandum, vendendum, impignorandum vel aliter alienandum et ad omnes tuas

tuorumque voluntates cui et quibus volueritis libere perpetuo faciendas, exceptis militibus, clericis, sanctis et personis religiosis. Excipimus tamen inde quod de predictis iovatis et patuo aliquid non vendas hinc ad decem annos, nec aliter alienes et quod in dicta populacione facias tum residenciam personalem.

Datum Gerunde, kalendas marcii anno Domini M^o CC^o LXX° secundo.

Document núm. 7

1273, juliol 1. València

Jaume I, rei d'Aragó, concedeix a Ramon, fill del prior de Guissona, una casa, un hort i vuit jovades de terra al terme de Borriana, amb la condició de fer-se veí de la nova localitat i de no poder vendre els béns entregats fins a passats deu anys.

ACA. Cancelleria, registre 19, f. 25v.

Per nos et nostros damus et concedimus vobis, Raymundo, filio prioris de Gissona, et vestris imperpetuum ad hereditatem propriam, francham et liberam domos, ortum et octo iovatas terre in populacione Burriane et eius termino; et domus affrontant ex duabus partibus cum viis publicis et cum domibus Mathei, fratris vestri, et cum solare quod non est datum; octo enim iovate terre afrontant cum hereditate P. Marin et cum hereditate Mathei, fratris vestri, et cum orta Burriane et cum terra que non est data; et ortus afrontat cum orto menescalli Valencie et cum orto Mathei, fratris vestri, et cum ortis nostris. Predicta itaque omnia damus et concedimus vobis cum introitibus, exitibus et afrontacionibus, melioramentis et pertinenciis universis ad dandum, vendendum, impignorandum, alienandum et ad omnes vestras vestrorumque voluntates cui et quibus volueritis perpetuo libere faciendas, exceptis tamen militibus, sanctis et personis religiosis, sub tali vero condicione quod in dicto loco faciatis residenciam personalem et hinc ad decem annos proxime venturos non possitis vendere nec aliter alienare aliquid de predictis.

Datum Valencie, kalendas iulii anno Domini M CC LXX tercio.

Document núm. 8

1273, juliol 1. València

Jaume I, rei d'Aragó, concedeix a Mateu, fill del prior de Guissona, unes cases, un hort i vuit jовades de terra al terme de Borriana, amb l'obligació de residir en aquesta població i la prohibició de vendre aquestes propietats abans de deu anys.

ACA. Cancelleria, registre 19, f. 25v.

Per nos et nostros damus et concedimus vobis, Matheo, filio prioris de Gissona, et vestris imperpetuum ad hereditatem propriam, francham et liberam, domos, ortum et octo iовatas terre in populacione Burriane et eius termino; et domus affrontant cum domibus R., fratris vestri, et ex duabus partibus cum viis publicis et cum solare que non est datum; et octo iовatas terre affrontant cum hereditate R., fratris vestri, et cum hereditate Petri Marin et cum hereditate Michaelis de Oscha et Iohanis Garcie; et ortus affrontant cum via qua itur ad ortos et cum orto R., fratris vestri, et ex aliis partibus, cum ortis qui non sunt dati. Predicto itaque omnia damus et concedimus vobis et vestris cum introitibus et exitibus, afrontacionibus, melioramentis et pertinenciis universis ad dandum, vendendum, inpignoramdum, alienandum ad omnes vestras vetrorumque voluntates cui et quibus volueritis perpetuo libere faciendas, exceptis tamen militibus, sanctis et personis religiosis, sub tali vero condicione quod in dicto loco faciatis residenciam personalem et hinc ad decem annos proxime venturos non possitis vendere nec aliter alienare aliquid de predictis.

Datum Valencie, kalendas iulii anno Domini M CC LXX tercio.

Document núm. 9

1273, juliol

Jaume I, rei d'Aragó, concedeix a Pere Pocullulli deu jовades de terra, un solar i un hort a Borriana.

ACA. Cancelleria, registre 19, f. 33v.

Per nos et nostros damus et concedimus tibi Petro Pucullulli, in populacione Burriane, decem iовatas terre et patium ad opus domorum et orti. Que decem iовatas affrontant cum hereditate Arnaldi de Tamarito et suorum sociorum et cum hereditate Fusteroni et cum cequia veteri et cum terra qui danda est. Et patium

domorum afrontat cum patuo Iacobi Marques et cum carraria et cum eo quod dandum est. Et ortus afrontat in cequia nova et cum orta et cum eo que dandum est. Quas quidem decem iovatas et patium domorum habeatis tu et tui de celo in habissum, cum introitibus et exitibus et melioramentis ac suis pertinenciis universis ad dandum scilicet vendendum, impignorandum ac alienandum et ad omnes tuas et tuorum voluntates inde cuilibet perpetuo faciendas, exceptis militibus et clericis ac personis religiosis. Retinemus tamen quod in dicta populacione faciatis residenciam et non possis vendere predicta hunc ad decem annos.

Datum Valencie, quinto nonas iulii anno Domini M CC LXX tercio.

Document núm. 10

1273, juliol 5. València

Jaume I, rei d'Aragó, concedeix a Guillem de Torrellas i a la seua dona María Pérez, cases, un hort i cinc jovades de terra, amb la condició de residir a la nova població i de no vendre els béns donats fins a passats deu anys.

ACA. Cancelleria, registre 19, f. 28r.

Per nos et nostros damus et concedimus tibi Guillermo de Turrillis, troterio nostro, et Marie Petri, uxore tua, et vestris imperpetuum, ad hereditatem propriam, francham et liberam, domos, ortum et quinque iovatas terre in populacione Burriane. Et domus afrontat scilicet ex duabus partibus in viis publicis et cum domibus Catalani et cum domibus que non sunt date; et ortus affrontant cum ortum Francischi et ex tribus partibus cum ortis que non sunt dati; et quinque iovatas terre affrontant cum hereditate Dominici de Stadel et Francischi et ex duabus partibus cum terra que non est data. Predicta itaque omnia damus et concedimus vobis et vestris cum introitibus et exitibus, affrontacionibus, melioramentis et pertinenciis universis ad dandum, vendendum, impignorandum, comutandum ac etiam alienandum et ad omnes vestras et vestrorum voluntates cuicumque et quibuscumque perpetuo libere faciendas, exceptis militibus et sanctis et pesonis religiosis, sub tali vero condicione quod faciatis in dicta populacione residenciam personalem et quod etiam hinc ad X annos primos venturos et continue completos aliquid predictarum non possitis vendere nec aliter alienare.

Datum Valencie, tertio nonas iulii anno Domini M^o CC^a LXX° tercio.

Document núm. 11

1273, juliol 18. València

Jaume I, rei d'Aragó, confirma a Mateu d'Almunién la terra heretada de son pare al terme de Borriana amb la condició de residir en aquesta població i de no vendre-la fins a passats deu anys.

ACA. Cancelleria, registre 19, f. 34r.

Cum intelleximus quod Dominicus de Almunien, quondam pater tui Mathei de Almunien, habuit et tenuit ac laboravit quendam terram que potest ese usque ad quinque iovatas terre in termino de Burriane, inter rivum Siccum et unum cabecum qui est versus Valencie et terram quam laborabat Berengarius de Clareto et per quas etiam iovatas transsit viam per quam itur apud Bexinum et tu etiam dictus Matheus tenuisti et laborasti ipsam terram. Idcirco cum cuilibet licitum sit secundum forum Aragonum scaliare de terra herema, per nos et nostros predictas quinque iovatas terre in dicto loco predicto, laudamus, damus, concedimus et confirmamus tibi Matheo et tui imperpetuum, ita scilicet quod ipsas quinque iovatas cum introitibus et exitibus et melioramentis cum suis pertinentiis universis habeatis tu et tui penitus perpetuo faciendas exceptis militibus et clericis et personis religiosis, non obstante asignacione alii inde facta. Taliter tamen pacto quod tu in populacione nostra Burriana facias residenciam et hunc ad decem annos non possis vendere dictam hereditatem.

Datum Valencie, XV kalendas augusti anno Domini M^o CC^o LXX° tercio.

Document núm. 12

1273, juliol 21. València

Jaume I, rei d'Aragó, concedeix al cavaller Joan de Benasch un solar per a edificar, tres fanecades de terra per a hort i una jovada per a vinya.

ACA. Cancelleria, registre 19, f. 46r.

Pernos et nostros damus et concedimus vobis Iohani de Benasch, militi, et vestris imperpetuum, in populacione nostra Burriana vocata Villa Regali, patuum ad opus domorum et tres fanecatas terre ad opus orti et unam iovatam ad opus vinearum. Et afrontat patuum domorum atque patuo R. de Concas et cum duabus viis et cum eo quod datum non est; et dicte tres fanecate orti afrontant cum cequia dicte

populacionis et cum turre diruta que est in ortis dicte populacionis et cum orto magistri Parisii ert cum eo quod datum non est. Quod quidem patuum domorum et dictum ortum et dictam iovatam terre prout predictis afrontationibus terminantur, cum introitibus et exitibus et melioramentis ac suis pertinentiis universis habeatis vos et vestri ad dandum, vendendum impignorandum et alienandum et ad omnes vestras et vestrorum voluntates inde cui volueritis penitus faciendas, exceptis clericis et personis religiosis.

Datum Valencie, XII kalendas augusti, anno Domini M CC LXX tercio.

Document núm. 13

1273, juliol 24. València

Jaume I, rei d'Aragó, concedeix a Bertran d'Albert de Marsella vuit jovades de terra i un solar per a edificar a Vila-real en substitució de l'heretat que va tenir a Alzira i ara ha tornat a poder reial.

ACA. Cancelleria, registre 19, f. 36v.

Per nos et nostros, in emendam hereditatis quam tibi Bertrando Alberti de Marsilia, dederamus in Aliazira cum carta nostra quam a te recuperavimus, damus et concedimus tibi, dicho Bernardo Alberti, et tuis imperpetuum, per hereditatem propriam, in populacione nostra Burriane, vocata Villa Regali, octo iovatas terre, subtus cequiam novam predictae populacionis, et patuum ad opus domorum; sicut affrontant dicte iovate terre cum hereditate magistri Parisii, argenterrii, et cum hereditate Berengarii de Porta et, de duabus partibus, in terra que danda est. Quas quidem octo iovatas terre et domos, de celo in abissum, cum introitibus et exitibus et melioramentis ac suis pertinentiis universis habeatis tu et tui ad dandum, vendendum, impignorandum ac alienandum et ad omnes tuas tuorumque voluntates inde cui et quibus tu et tui volueritis faciendas cuilibet, exceptis militibus, et clericis ac personis religiosis. Retento tamen quod in dicta populacione facias residenciam et quod hinc ad decem annos non possitis vendere predictam hereditatem.

Datum Valencie, IX kalendas augusti anno Domini M° CC° LXX° tercio.

Document núm. 14

1273, juliol 27. València

Jaume I, rei d'Aragó, concedeix a Pedro Porquet sis jовades de terra i un solar per a edificar a Borriana amb la condició de fer residència personal en aquesta i de no vendre'ls fins a passats deu anys.

ACA. Cancelleria, registre 19, f. 40r.

Per nos et nostros damus et concedimus tibi, Petro Porquet, et tuis imperpetuum, in populacione nostra Burriane, sex iовatas terre et patium ad opus domorum et ortum. Que sex iовate predictae affrontant cum torrente et Dominici d'Estadela et cum hereditatem P. Palma et cum hereditate Petri d'Inse et cum terra que danda est; et patium domorum affrontat cum patua domorum Dominici Cabrer et cum duabus carrariis et cum terra que danda est; et hortus afrontat cum orto magistri Parisii, argenterii nostri, et cum carrerono que itur apud ortos et cum terra que dividenda est. Quas quidem sex iовatas et patium domorum et ortum, cum introitibus et exitibus et affrontacionibus et melioramentis ac suis pertinenciis universis habeatis tu et tui ad dandum, vendendum, impignorandum ac alienandum et ad omnes tuas et tuorum voluntates, inde cui et quibus volueritis tu et tui penitus faciendis, exceptis militibus et clericis ac personis religiosis. Retento tamen quod ibi residenciam facias personalem et quod hinc ad decem annos non possis vendere predictam hereditatem quam tibi damus.

Datum Valencie, VI kalendas augustii (*sic*) anno Domini M CC LXX tercio.

Document núm. 15

1273, agost 3. Siete Aguas

Jaume I, rei d'Aragó, concedeix a Pedro Balaguer, falconer de l'infant Jaume, vuit jовades de terra, un hort i un solar per a edificar a Borriana, amb la condició de fer en aquesta residència personal i de no alienar els béns donats fins a passats deu anys.

ACA. Cancelleria, registre 19, f. 38r.

Noverint universi quod nos Iacobus, Dei gratia rex Aragonum, Maioricarum et Valencie, comes Barchinone et Urgelli et dominus Montispesulani, per nos et nostros damus et concedimus tibi, Petro de Balagerio, falconerio Karissimi filii nostri infantis Iacobi, et tuis inperpetuum, octo iовatas terre in populacione nostra

Burriane, et patuum ad opus domorum et ortum. Sicut affrontant dicte iovate de duabus partibus, in carrariis et de alis duabus partibus in terra que danda est; et patuum ad opus domorum afrontat cum domibus Peretoni Palma et cum duabus carrariis et cum patuis que danda sunt; et hortus predictus ofrontat cum orto Dominici de Lavata et cum cequia maiori et de duabus partibus cum eo quod dandum est. Predictas autem octo iovatas terre et patuum domorum et ortum habeatis tu et tui cum introitibus et exitibus et melioramentis ad suis pertinenciis universis, ad dandum, scilicet vendendum, impignorandum ac alienandum et ad omnes tuas et tuorum voluntates inde cui et quibus volueritis tu et tui penitus faciendas, exceptis militibus et clericis faciat et quod hinc ad decem annos non possis vendere predictam hereditatem quam tibi damus.

Datum apud Septem Aquas, III nonas augusti anno Domini M CC LXX tercio.

Document núm. 16

1273, octubre 6. València

Jaume I, rei d'Aragó, concedeix a Pericó Gerard, per heretat pròpia a Borriana, vuit jovades de terra, un solar per a construir cases i un hort, sota la condició d'aveïnar-se en aquesta localitat i de no vendre la propietat durant deu anys.

ACA. Cancelleria, registre 19, f. 60r.

Per nos et nostros damus et concedimus tibi, Pericono Gerardi, et tuis imperpetuum per hereditatem propriam, francham et liberam, in populacione nostra Burriane, octo iovatas terre et patuum ad opus domorum et ortum. Et affrontant predictae iovate terre in cequia et in rivo Millars et cum hereditatem Bartholome Tomasii, scriptoris nostri porcionis, et cum hereditate d'en Espanyol; et patuum domorum affrontat in carrara maiori et cum domibus Bernardi, capellani de Almagora, et cum domibus Petri Lupricati et cum domibus Mathei, carnificis, et cum domibus Petri de Girona et de alia in via; et ortus predictus afrontat cum orto magistri Parisii, argentari nostri, et in carraria que tenditur apud ortos, et de duabus partibus in hoc quod non datum. Iamdictas itaque VIII iovatas terre et patuum domorum et ortum, cum introitibus, exitibus, et affrontationibus et melioramentis ibi factis seu facta ac suis pertinenciis universis habeas tui et tu ad dandum, vendendum, impignorandum, alienandum et ad omnes tuas et tuorum voluntates inde tui et quibus volueritis penitus faciendas. Retinendo tamen quod in dicta populacione residenciam facias et quod hinc ad decem annos non possis vendere hereditatem predictam.

Datum Valencie, II nonas octobris anno Domini M CC LXX tercio.

Document núm. 17

1273, octubre 21. València

Jaume I, rei d'Aragó, concedeix al mestre París, el seu argenter, i als seus dos fills, diversos solars, tres per a edificar i tres per a horts, tot això situat a Borriana i amb les condicions acostumades.

ACA. Cancelleria, registre 19, f. 70v.

Noverint universi quod nos Iacobus, Dei gratia rex Aragonum, Maioricarum et Valencie, comes Barchinone et Urgelli et dominus Montipesulani, per nos et nostros damus et concedimus per hereditatem propriam in populacione nostra Burriane tibi Parisio, argenterio nostro, et uni filio et une filie tue scilicet unicuique vestrum unum patuum terre ad opus domorum et etiam inicuique vestrum predictorum unum patuum terre ad opus orti; et predicta tria patua domorum sunt ad in vicem contigua et afrontant, de duabus partibus, in viis et cum hereditatem Iohanis de Saragosa et cum hereditatem Raimundi Aztori; et predicta tria patua ortorum sunt ad invicem contigua et afrontant in cequia maiori et cum carraria per quam itur apud ortas et cum ortas Petri Garcez et cum eo quod dandum est. Predicta inquam tria patua domorum et ortorum cum introitibus et exitibus et afrontacionibus et melioramentis ac suis pertinenciis universis habeatis vos et vestri ad dandum, vendendum, impignorandum ac alienandum et ad omnes tuas et tuorum voluntates inde cui et quibus volueritis vos et vestri, exceptis militibus et clericis et personis religiosis. Retinemus tamen quod in dicta populacione residenciam faciatis et quod hinc ad decem annos non possitis vendere hereditatem predictam.

Datum Valencie, XII kalendas novembris anno Domini M CC LXX tercio.

Document núm. 18

1273, octubre 21. València

Jaume I, rei d'Aragó, dona a Miguel Sanz sis jovades de terra, solars per a edificar cases i un hort, a Borriana, sota les condicions establides de residència i prohibició de vendre'ls durant deu anys.

ACA. Cancelleria, registre 19, f. 72v.

Per nos et nostros damus et concedimus per hereditatem propriam tibi, Michaeli Sanz, et tuis, imperpetuum, in Burriane, sex iovatas terre et patuum ad opus

domorum et ortum. Et afrontant predictae iovate, de una parte, cum hereditate magistri Parisii, argentarii nostri, et cum hereditate Guillelmi de Monroig et cum hereditate Dominici de l'Almunia et cum hereditate Iacobi Garcez; et patuum domorum afrontat in cequia maiori et in carraria per quam itur va Onda et cum domibus Eximini de Sotes et cum eo quod dandum est. Et ortus predictus afrontat cum orto Iohanis, coquinarii nostri, et cum carraria per quam tenditur apud ortos et cum orto Petri Garcez et cum orto Exinmini de Sotes. Quas sex iovatas terre predictas et patuum domorum et ortum, cum introitibus et exitibus et cetera, habeatis tu et tui et cetera, exceptis militibus, et cetera. Retinemus tamen quod in dicta populatione residenciam facias et quod hinc ad X annos non possis vendere hereditatem predictam.

Datum Valencie, XII kalendas novembris anno Dpmini M CC LXX tercio.

Document núm. 19

1273, octubre 23. València

Jaume I, rei d'Aragó, concedeix al seu cuiner Joan la propietat de vuit jovades de terra al secà i un hort a Borriana sota les condicions establides d'aveïnar-s'hi i de no vendre les finques durant deu anys.

ACA. Cancelleria, registre 19, f. 84r.

Noverint universi quod nos Iacobus, Dei gratia rex Aragonum, Maioricarum et Valencie etc, per nos et nostros damus et concedimus tibi Iohani, coquinario nostro, et tuis inperpetuum per hereditem propriam in populacione nostra Burriane octo iovatis terre et ortum. Et affrontant dicte iovate terre cum hereditate Petri Garcez et cum herititate Eximini de Sotes et cum hereditate Petri de Galur, falconerii nostre, et cum hereditate Martini de Lavata; et ortus afrontat cum orto Petri Garcez et cum cequia maiore et cum carraria per quam itur apud ortos et cum orto Michaelis Sanz. Predictas octo iovatas terre et ortum predictum, cum introitibus et exitibus et affrontacionibus et melioramentis ac suis pertinenciis universis, habeatis tu et tui ad dandum etc, exceptis militibus etc. Retinemus tamen quod in dicta populacione residenciam facias et quod hinc ad decem annos non possis vendere predictam hereditatem.

Datum Valencie, X kalendas novembris anno Domini M CC LXX tercio.

Document núm. 20

1273, octubre 26. Borriana

Jaume I, rei d'Aragó, confirma a Jaume d'Amenós la donació que li van fer els repartidors de sis jovades de terra, una casa i un hort, tot això sota les condicions acostumades.

ACA. Cancelleria, registre 19, f. 91r.

Per nos et nostros damus et concedimus tibi, Jacobo Amanos, et tuis, imperpetuum per hereditatem propriam, sex iovatads terre in populacione quam modo fieri facimus in Burriana et domos et ortum in eodem loco, prout iam vobis mandato nostre assignate sunt ipse iovate, domus et ortus subtus cequiam eiusdem populacionis per Arnaldum Scribe, baiulum nostre Valencie, et per fratrem P. Peyroneti, comandatorem domus Templi Burriane et per Petrum de Juneda, divisores dicte populacionis. Et affrontant dicte sex iovate terre, ex una

parte, cum hereditate Berengarii Çaguardia et, ex alia, cum hereditate Dominici de Almunia et, ex alia parte, cum hereditatem Raimundis de Conques, et ex alia cum eo quod nondum datum est. Et affrontant dicte domus, ex una parte, cum domibus Berengarii Çagardia et, ex duabus partibus, in viis publicis et, ex alia parte, cum patuis que adhuc non sunt date. Et afrontant dictus ortus, ex una parte, cum orto dicti Berengarii Çaguardia, et ex alia, cum carraria ortorum et, ex aliis duabus partibus cum eo quod nondum datum est nec assignatum. Predictas itaque sex iovatas terre, domus et ortum, prout superius confrontantur, tibi et tuis damus ut dictum est cum intriotibus, exitibus et eorum pertinentiis universis ad dandum, vendendum, impignorandum, alienandum et ad omnes tuas tuorumque voluntates cui et quibus volueritis inde libere faciendas, exceptis militibus, sanctis, clericis et personis religiosis. Retinemus tamen quod cum in populacione predicta facias residenciam personalem et quod predicta que tibi damus, ut est dictum, non possis vendere ad X annos.

Datum Burriane, VII kalendas novembris anno Domini M CC LXX tercio.

Document núm. 21

1273, desembre 12. Alzira

Jaume I, rei d'Aragó, dona a Bernat de Monpalau deu jovades de terra al secà, un hort i un solar per a construir casa a Vila-real, amb les condicions acostumades.

ACA. Cancelleria, registre 19, f. 82r.

Noverint universi etc., per nos et nostros damus et concedimus per hereditatem propriam tibi, Bernardo de Monpalau, et tuis, imperpetuum, in populacione campi Borriane vocata Villa Regale, X iovatas terre et patuum ad opus domorum et ortum; sicut affrontant predictae decem iovate, de duabus partibus, in carrariis publicis, et de alia, cum hereditatem Salomonis Vitalis, iudei; et de alia, cum Marcho de Calacet. Et patuum, afrontat, de duabus partibus, in viis poublicis, et, de alia cum domibus Michaelis lavata et cum domus nepotum Bernardi Pegan; et ortus afrontat, de una parte sedeyn et cum orto Bernardi Tolsa et cum orto Michaelis de Oscha et cum carraria ortorum. Dictas decem iovatas terre et patuum domorum et ortum, cum intriotibus et exitibus et melioramentis ac suis pertinentiis universis, habetis tu et tui ad dandum, vendendum, impignorandum ac alienandum et ad omnes tuas et tuorum voluntates inde cui et quibus volueritis tu et tui perpetuo faciendas, exceptis militibus et clericis ac personis religiosis. Retinemus tamen quod ibi residenciam facias et quod hinc ad X annos non possis vendere hereditatem quam damus.

Datum Algeçire, II idus decembris anno Domini M CC LXX tercio.

Document núm. 22

1273, desembre 20. Xàtiva

Jaume I, rei d'Aragó, concedeix al seu cuiner Arnau de Tamarit cases, cinc jovades de terra i un hort a Vila-real, subjectes a les condicions acostumades de residència i alienació.

ACA. Cancelleria, registre 19, f. 83v.

Noverint universi quod nos Iacobus etc. Per nos et nostros damus et concedimus tibi, Arnaldo de Tamarito, coquinario nostro, et tuis imperpetuum, per hereditatem propriam, francham et liberam, quinque iovatas terre et domos et ortum in populacione quam fieri facimus iuxta Burrianam que vocatur Villa Real. Et afrontant dicte quinque iovate, ex una parte, cum hereditate Petri Oller et ex alia cum hereditate hominum Morelle; et ex alia, cum hereditate Petri Poculul; et ex aliam parte, cum hereditate que erat assignata argetariis nostris et domus afrontant ex una parte in via publica et ex alia cum domibus Dominici Petri de Turolio; et ex alia, cum patuo asignato Borracio, argentario nostro; et ex alia, cum patuo asignato Petro Mari, de domo nostra. Et ortus afrontat, ex una parte, cum Petro Palma et, ex alia, cum ortis assignatis argeteriis nostris predictis et, ex alia, cum orto Bartholomei de Payllars. Predictas itaque quinque iovatas terre et domos et ortum, ut superius confrontantu, tibi, dicto A. de Tamarit, coquinario nostro, et tuis, damus ut est dictum cum introitibus et exitibus et eorum pertinentiis universo ad dandum, vendendum, impignorandum, alienendum et ad omnes tuas et tuorum voluntates cui et quibus volueritis vos et vestri successores perpetuo faciendas, exceptis militibus, sanctis, clericis et personis religiosis. Retinemus tamen quod in dicta populacione faciatis residentiam personalem et quod ipsam non possis vendere neque dare hinc ad X annos primos venturos.

Datum Xative, anno Domini M CC LXX tercio.

Document núm. 23

1273, desembre 29. Xàtiva

Jaume I, rei d'Aragó, confirma a Joan de Pertusa, porter del seu fill l'infant Pere, les sis jovades de terra assignades pels repartidors de Vila-real amb les condicions establides de residència i alienació.

ACA. Cancelleria, registre 19, f. 85v.

Noverint universi quod nos Iacobus, etc., per nos et nostros laudamus, concedimus et confirmamus tibi, Iohanni de Pertusa, portario Karissimi filii nostri infantis Petri, et tuis inperpetuum, per hereditatem propriam, illas sex iovatas terre quas Arnaldus Scribe, baiulus et procurator noster Valencie, et frater P. Peyroneti, pro nobis et de mandato nostro assignaverunt et dederunt tibi in populacione nostra Burriane, vocata Villa Regali. Quas VI iovatas terre cum introitibus et melioramentis et suis pertinenciis universis habeatis tu et tui dandum, vendendum, impignorandum ac alienandum es ad omnes tuas et tuorum voluntates in cui quibus volueritis tu et tui penitus libere faciendas, exceptis militibus, clericis et personis religiosis; et tali etiam condicione quod tu in dicta populacione facias residenciam et hinc ad decem annos nos possis vendere predictam hereditatem.

Datum Xative, IIII kalendas ianuarii anno Domino M CC LXX tercio.

Similis carta fuit facta et concessa Petro de Soria, porterio eiusdem infantis Petri, sub die et anno quo supra.

Document núm. 24

1274, febrer 16

Jaume I, rei d'Aragó, concedeix al jueu Salomó Vidal quatre jovades de terra de regadiu, un solar per a edificar, una jovada i mitja per a vinya i un tros de terra per a hort.

ACA. Cancelleria, registre 19, f. 102r.

Dominus rex concessit et dedit Salomoni Vitalis, iudeo, in Burriana, quatuor iovatas terre in rigo et patuum ad opus domorum et unam iovatam et mediam terre supra cequiam maiorem ad opus vinee et unum trocium terre ad opus orti.

Kalendas marcii, anno Domini M CC LXX tercio.

Bibliografia

- DOÑATE SEBASTIÁ, José María; MAGDALENA NOM DE DÉU, José Ramón. *Three Jewish communities in medieval Valencia. Castellón de la Plana, Burriana, Villarreal*. Jerusalem: The Magnes Press, The Hebrew University, 1990.
- FERRANDO, Antoni; ESCARTÍ, Vicent Josep (ed.). *Llibre dels feits del rei en Jaume*. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2010, cap. 502.
- FERRER NAVARRO, Ramon. *Conquista y repoblación del Reino de Valencia*. València: Del Senia al Segura, 1999.
- «El naixement d'un poble». *Història de Vila-real*. Vila-real: Ajuntament, 2010.
- FERRER NAVARRO, Ramon; GIL VICENT, Vicent. *La Vila-real del segle XIII*. Vila-real: Ajuntament, 2022.
- GARCIA I SANZ, Arcadi; GARCÍA EDO, Vicent. *La carta pobla de Vila-real. 20 de febrer de 1274*. Vila-real: Ajuntament, 1995.
- GIL VICENT, Vicent. *Nos Jacobus. Els orígens de Vila-real*. Vila-real: Ajuntament, 2008.
- GUINOT RODRÍGUEZ, Enric. «Masos, estadis i una pobla. Una correcció als canvis en el poblament medieval a Vila-real (Plana de Castelló) arran de la conquesta feudal del segle XIII». *Afers: fulls de recerca i pensament*, vol. 36, núm. 99, 2021-2022.
- HUICI MIRANDA, Ambrosio; CABANES PECOURT, María Desamparados. *Documentos de Jaime I de Aragón*. Saragossa: Anubar, VII vol., 1976-2017.
- NEBOT CLIMENT, Lorenzo. *Apuntes históricos de Villarreal*, manuscrit, 1880.
- RAMÓN DE MARÍA. *El «Repartiment» de Burriana y Villarreal*, 1935.
- TRAVER GARCÍA, Benito. *Historia de Villarreal*. Vila-real: Establiment tipogràfic de Juan Botella, 1909.
- VICIANA, Rafael Martí de. *Libro tercero de la Chronyca de la ínclita y coronada ciudad de Valencia y de su Reyno*. València: Juan Navarro, 1564.

2

Mn. Vicent Gimeno i Estornell

750é ANIVERSARI DE LA FUNDACIÓ DE LA PARRÒQUIA DE SANT JAUME APÒSTOL DE VILA-REAL

Església major arxiprestal Sant Jaume de Vila-real. Façana principal i campanar.
Foto realitzada per Martínez

750é Aniversari de la fundació de la parròquia de Sant Jaume Apòstol de Vila-real

El passat mes de febrer, el poble de Vila-real celebrava amb alegria de festa, el fet de la fundació de la vila pel rei Jaume I, mitjançant la carta de població. En la memòria d'aquell fet ens traslladàvem al 20 de febrer de l'any 1274, la vila portaria el nom de Vila-real.

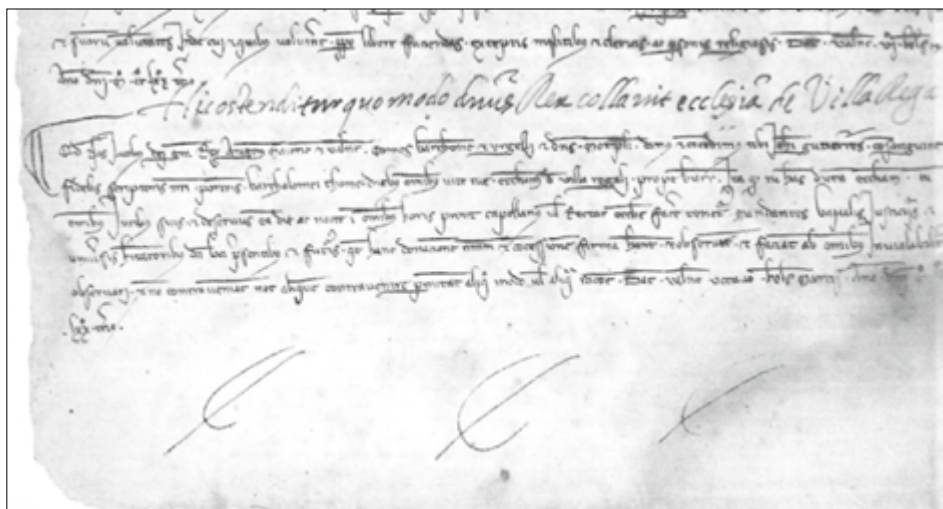
Dos dies després, el rei concedia la rectoria de la nova vila a Joan Gutiérrez, perquè la servira com a capellà o rector i la posseïra en pau; era el dia 22 de febrer de l'esmentat 1274. De les dues avinenteses es compten ja els 750 anys.

De la vida del rei Jaume I són els últims anys i ens agradaria pensar que volia acabar el rei de conformar el nou regne que havia conquerit, amb la fundació pacífica d'aquesta vila, lloc estratègicament elegit en unes alqueries habitades del terme de Borriana, al costat de l'antiga via Augusta, en el pas geogràfic adient per a qualsevol sentit entre les regions diverses i distintes de la Corona d'Aragó: València, Saragossa i els comptats catalans, tot obrint-se en la mar Mediterrània a les Illes Balears.

De la fundació de la vila trobem documentació, estudis històrics i articles d'historiadors i amants del nostre indret que ens ajuden a apropar-nos a aquells dies de fa tant de temps; uns esquemàtics, altres amb profusió de dades i dates, tots ens situen en el camí de saciar el deler anímic i cultural de qui és natural i veí d'aquesta Vila-real, sempre invitant-nos a seguir les línies marcades per tots els mestres i lletraferits d'aquesta casa que és la nostra i deixa la porta oberta perquè tots puguem entrar a fruitar del bon coneixement d'aquesta història.

Un servidor tractarà en aquest estudi del fet de la fundació de la parròquia de Sant Jaume Apòstol de Vila-real, feta, com déiem més amunt, pel mateix Jaume I, el 22 de febrer de l'any 1274, dos dies després de la fundació de la vila, endevinem en aquesta la preocupació del rei que els veïns de la nova vila disfrutaren de l'acompanyament religiós en el lloc en què anaven a començar una vida social, a la qual no devia faltar l'ajuda religiosa o espiritual. Aquesta és la memòria històrica que voldríem disposar en les mans dels nostres veïns i particularment de l'estudiós, del lletraferit, de qualsevol amant de les coses del nostre poble, com una ajuda al coneixement més ampli sobre la vila que l'infant Pere tenia com a pròpia: «In nostra Villa Regalis», i que el rei va fundar per a tots, Vila-real.

Acta fundacional de la parròquia de Sant Jaume Apòstol i nomenament del primer rector pel rei Jaume I

Concessió de la rectoria de Vila-real, feta pel rei Jaume I, a Joan Gutiérrez, 22 de febrer de 1274
Arxiu de la Corona d'Aragó, Cancelleria Reial, reg. 19, f. 106r

Document en llatí:

Hic ostenditur quomodo Dominus Rex collavit Ecclesiam de Villa Regalis. Pateat omnes quod Nos Jacobus, Dei gratia Rex Aragonum, Maioricae et Valentiae, Comes Bartinonae et Urgelli et Dominus Montpellieri, damus et concedimus tibi Johanni Gutierrez, consanguineus // fidelis scriptoris nostri portionis Bartolomei Thomae diebus omnibus vitae tuae Ecclesiam de Villa Regalis, prope Burrianae. Itaque tu hanc dictam Ecclesiam cum // omnibus juribus suis, referens ea die ac nocte, in omnibus horis prout capellanus aut Rector, Ecclesiae pacem teneas. Mandans Bajulis, justitiis et // omnibus habitatoris hunc locum presentis et futuris quod hanc donationem meam et concessionem firmam teneant et observent et faciant ab omnibus inviolabiliter // observari, et non contraveniant nec aliquis contravenire permitant aliquo modo aut aliqua ratione. Datum Valentiae, octava kalenda martii anno Domini // millesimo septuagessimo tertio.

La traducció feta per mossén Vicent Gimeno:

Ací es manifesta de quin mode el senyor rei va fer col·lació de l'església de Vila-real. Conega tothom que Nos, Jaume, per la gràcia de Déu, rei d'Aragó, de Mallorca i de València, comte de Barcelona i d'Urgell i senyor de Montpeller, donem i concedim a tu, Joan Gutiérrez, oncle // del nostre fidel secretari d'ofici Bartomeu Tomàs, per a tots els dies de la teua vida, l'església de Vila-real, prop de Borriana, de manera que tu, aquesta dita església, amb // tots els seus drets, serveixes dia i nit i a cada

hora, com a capellà o rector i la posseeixes en pau. Manant als batlles, justícies i // a tots els habitants d'aquest lloc, al present i en el futur, que aquesta donació meua i concessió la tinguen per ferma i l'acompleixen i facen per tothom inviolablement // acomplir i no la contradiguen ni permeten que algú la contradiga d'algun mode o per alguna raó. Donat a València, octava kalenda de març en l'any del senyor mil dos cent // setanta tres (22 de febrer de 1274).

Martí de Vicianà

La fundació de la parròquia de Vila-real

Primera església de Sant Jaume, al carrer Major

Ja sabem que el document de concessió del rectorat de l'església de Vila-real per part del rei Jaume I apareix datat dos dies després de la Carta Pobla, 20 de febrer de 1274 / 22 de febrer de 1274.

Aquesta data, en referència a l'existència de l'entitat, poble o vila o alqueria o conjunt de cases, fins i tot tancades amb muralles, per més que aleshores no era aquesta la situació, encara és discutida pels estudiosos fins i tot avançant-la, en les seues inquisicions històriques, en el temps uns pocs anys (Vicianà assenyala l'any 1272).

Així i tot, podem seguir en l'estudi tot acceptant per bona la data per la qual, l'any 1269, l'infant Pere, en donacions fetes, anomena el nostre lloc com «Ville nostre Regalis», i dona

a entendre que és un lloc habitat i, a més a més, que li pertany.¹

Suposem que des de la data més llunyana fins a 1274, en aquella entitat o poble de l'infant, al qual amb estima anomena «Ville nostre Regalis», podia ja existir un lloc de culte per als cristians, que anomenaríem església, per més que no seria encara jurídicament parròquia i que aquesta la serviria un capellà, sense ser aleshores rector d'aquesta; no és gens difícil aventurar-se en aquesta suposició, que tindria com aval la documentació esmentada i desitjada com a bona. Més endavant exposem alguna altra conclusió sobre l'esmentat.

Creuer de la cúpula de l'Arxiprestal. Foto de l'APSJ

Els estudiosos del segle XIII en relació a la Vila-real que funda el rei Jaume I donen relleu al lloc on es fa la fundació: a la plana de Borriana, on se situen diversos indrets habitats, alqueries de moros i altres alqueries, com les de Bellaguarda, Bonretorn i Bonastre, que quedaran dins del nou terme de la vila reial del rei.²

Aquesta plana de Borriana, que serà Vila-real, és poblada i situada en el camí real, a l'espera de bones comunicacions, com serà la construcció d'un pont sobre el Millars encomanat a Pere Dahera, i que s'alçarà i rematarà més avant, al mateix temps que un hospital, potser sobre el ja existent, necessari en el lloc en què es trobava.

Pere Dahera i l'Orde de Sant Joan de l'Hospital

Ací ens apareix aquest veí de la futura vila, que al paréixer és conegut del mateix rei fundador, perquè segurament és un dels membres de l'Orde Militar de Sant Joan de l'Hospital, monjos i soldats, que l'acompanyen en la reconquesta d'aquestes terres, i seguint

¹ RAMÓN DE MARÍA. *El «Repartment» de Burriana y Villarreal*, València, 1935, p. 78 a 81, arran de donacions fetes el 18 de desembre de 1269. ACA, reg. 37, f. 3. Sobre aquesta data, recentment (2021) sembla que el lloc que anomena l'infant Pere s'hauria d'ubicar en la vessant dels Pirineus; hi ha controvèrsia, com en altres tantes ubicacions. Per ara nosaltres seguim la tradicional del pare Ramón de María, fins que no es trobe l'evidència històrica de què manquem als nostres dies.

² Sobre estudis d'*Historia de Villarreal* de Mn. Benito Traver i de *La Vila-real en el segle XIII* de Ramon Ferrer Navarro i Vicent Gil Vicent.

el seu carisma d'atenció als necessitats, pobres, malalts i transeïunts, tenen algunes cases de donacions reials, a les quals es pot dir: «hospitals i capelles religioses».

El cognom Dahera no és d'aquestes terres, però sí d'altres parts llunyanes d'aquest regne, fins i tot de terres d'Egipte; alguns el transcriuen com «D'Ahera» i d'altres «Dahera», com el pare Ramón de María, carmelita descalç, natural del nostre poble, i seguirem el seu exemple.

Tenim en les nostres mans i a l'abast el treball de final de màster en investigació en Història de l'Art: *Hacia una Iconología Prosopográfica, sustrato del Patronimio Inmaterial y Material. El Cristo del Hospital de Vila-real y la Virgen del Lidón de Castellón*,³ que hem estudiat amb satisfacció i hem de dir, que si l'acceptem en el seu estudi, haurem de trobar normal el que en aquell lloc d'alqueries edificades al camí real, que serà la Vila-real, els membres de l'Orde de l'Hospital tinguen algunes cases per a ells i també a manera de xicotets hospitals per als necessitats i al mateix temps alguna casa que faria el servei religiós de la capella, propietats concedides pel rei Jaume I a Pere Dahera.

Davant d'aquesta proposta trobarem que el nostre veí, Pere Dahera, seria com el rector d'aquella comunitat de l'Orde de l'Hospital i la seua capella la casa que esmentarem després com a primera església parroquial, que suposadament s'ha ubicat al carrer Major Sant Jaume, que donarà aquest servei tot el temps, des del moment en què l'habiten els monjos hospitalaris, per donació de Jaume I, fins que s'edifiqui l'església gòtica i comence a servir d'església parroquial; la part hospitalària seria distant de la població, per qüestions de prevenció de malalties, en el lloc on es fundarà l'hospital.

Petxines de l'Arxiprestal de Josep Vergara.
Foto de l'APSJ

Amb aquesta aportació de l'estudi esmentat, és veritat que trobem la necessitat de la casa hospital i capella i la seua realitat com a propietats de l'Orde de l'Hospital per a aquest servei, encara que deixem oberta la decisió del lloc d'aquella casa que seria

³ Germana Pino, carmelita descalça de Santa Teresa, família de la Mare de Déu. Convent del Santíssim Crist de l'Hospital de Vila-real. Treball de fi de màster en investigació en Història de l'Art a la UNED de Vila-real, 2022, en la 1a promoció d'aquest màster a Espanya, no editat, usat com a estudi i aportació a l'estudi de la història que presentem.

l'església i donem pas a l'hospital del rei Jaume I, que ens donarien la realitat de les cases dels hospitalaris.

És una nova visió d'aquesta part de la nostra història que ha estat plena de suposicions, precises i imprecises, i ara ens presenta una aportació molt interessant i que potser aclareix els punts que ens faltaven per a encaixar la fundació del poble, la de la parròquia amb la

Dibuix idealitzat de la primera església al carrer del Mig.
Realitzat per Gloria Alba

seua concessió al primer rector i la fundació, un any després, de l'hospital i construcció del pont sobre el riu Millars, que es realitzaria anys després.

Per això és convenient el que exposem, els estudis que fins ara hem seguit en tractar-se de la primera església de Sant Jaume a Vila-real, perquè el lloc on era

aquesta primera església, no ens decidim a ubicar-lo, per més que sabem que si es trobara més tard algun testimoni millor documentat, no seria vergonyós alegrar-se davant tal precisió, com en tantes altres històries ha passat i passa.

Seguirem, si us sembla, fent com fins ara en prendre la tasca de precisar el lloc i ens inclinarem a determinar la ubicació en què ens ha arribat per la tradició constant de la gent del poble, que *in visu* arriba fins als nostres dies i que els mateixos estudiosos assenyalen: l'església de Sant Jaume o capella del carrer Major Sant Jaume, cantonada amb el carrer de la Sang, cap al portal de Castelló.

Església primera

Mn. Benito Traver:

Si bien no hay documento que acredite en dónde fue edificada la primitiva iglesia, sin embargo, todos señalan la casa de D. José Latorre, construida pocos años ha sobre los cimientos de la antigua capilla de S. Jaime, que por tradición siempre se ha dicho ser la primitiva Iglesia Parroquial.⁴

És aquesta la primera església parroquial de Vila-real que s'ha anat construint pels monjos hospitalaris o els mateixos veïns d'aquelles alqueries i que ja feia el seu servei religiós al

⁴ TRAVER GARCÍA, Benito. *Historia de Villarreal*, cap. II, p. 37, i cap. XXXVII, p. 258.

temps que anava fent-se la vila, ben enllestida per al culte el 20 de febrer de 1274, quan aquesta rep la carta fundacional de mans del no mai vençut Jaume I, el rei Conqueridor, per a nosaltres fundador; i així ho sembla, ja que dos dies després, el 22 de febrer de 1274, el mateix rei signa a València el document que atorga l'església parroquial de Vila-real a Joan Gutiérrez, que serà el primer rector.⁵

Del citat document podem col·legir que degué existir un edifici destinat al culte i que el seu capellà ha de viure en la localitat donat el treball que se li assigna, dia i nit.⁶

Aquesta és l'església parroquial que va servir fins que s'inaugurà la segona església parroquial, la gòtica del carrer de Sant Roc, començada a edificar l'any 1298 en el lloc on avui hi és l'espai de les dues primeres columnes de l'Arxiprestal, la placeta de l'Església i part de la casa abadia.

Mn. Benito Traver, abans de donar-nos raó del lloc on era edificada aquesta primera església, ens el dona sobre el mateix fet de l'existència d'aquesta quan escriu:

Y siendo como fue poblada por cristianos viejos, ¿quién duda que el católico monarca, después de haber levantado en sus conquistas más de 2000 iglesias, dejara de edificar en esta población tan estimada de sí, la que debía servir para el cumplimiento religioso de sus moradores?.⁷

José M. Doñate, arxiver que fou d'aquesta vila fa pocs anys, se n'adona que hi ha poques notícies relacionades amb el tema de la parròquia pels dies de la fundació i ell mateix ens aclareix la raó d'aquest fet:

Y no es que no las haya, ciertamente: lo que pasa es que las fuentes por lo general y el documento fundacional en particular, se deslizan sobre materias tan importantes pero tan sobreentendidas como son las del espíritu... No se considera oportuna la cita relacionada con el derecho que asiste a los fundadores a tener, construir un templo para la práctica religiosa y en cambio se especifica el derecho al disfrute de leñas, pastos, aguas o piedra para edificar, porque esto es aleatorio mientras lo primero está sobreentendido.⁸

Aquestes raons confirmen la possibilitat que, des del moment en què s'està donant vida a una entitat de pobladors, se l'està dotant dels serveis necessaris perquè aquesta vida es

⁵ DOÑATE SEBASTIÁ, J. M. «Retrato arqueológico de una iglesia desaparecida». *Datos para la historia de Villarreal*, p. 9 i 10.

⁶ FERRER NAVARRO, R.; Vicent Gil, V. *La Vila-real del segle XIII*, p. 128.

⁷ TRAVER GARCÍA, B. *Historia de Villarreal*, cap. II, p. 37.

⁸ DOÑATE SEBASTIÁ, J. M. «Retrato arqueológico de una iglesia desaparecida». *Datos para la historia de Villarreal*, p. 9 i 10.

desenvolupe en tots els sentits personals i socials, de manera que el necessari per a la part religiosa o espiritual naix conjuntament amb la part social imprescindible. Així el nostre mateix arxiver ens ho aclareix:

Es, pues, natural que al estructurar un nuevo núcleo humano se cuente con la atención espiritual de la feligresía que nace, y se piense en un templo, en una rectoría, en un rector. No podía faltar esto en el caso de Villarreal.⁹

D'aquella primera església, en servei religiós ja el 1269 com a data més llunyana, de traces pobres i simples, que va fer de parroquial fins que es beneí l'església gòtica del carrer de Sant Roc, començada, com hem dit, l'any 1298, vint-i-quatre anys després de la concessió de la rectoria al primer rector, hi ha poques notícies, però el ressò de la tradició juntament amb documentació precisa ha arribat fins a nosaltres.

De les poques notícies que s'hi troben sobre aquesta capella o església de Sant Jaume, del carrer Major, haurem d'esmentar el fet de la inscripció d'un any: 1616, que encara avui hi és a la cantonada del carrer Major amb la Sang i podem llegir-lo; a què es refereix la data? potser unes obres de restauració, i potser una construcció nova de la casa de la Confraria de Sant Jaume.

Quan ja és oberta al culte l'església gòtica, la capella de Sant Jaume no es tanca, sinó que es continuen celebrant alguns actes religiosos; els jurats de la vila continuen sent els patrons de la capella (28 de febrer de 1459) i actuen amb diligència:

E los dits honorables Jurats així com a patrons de la dita Capella, han cobrat lo contrate de la dita amortisació en sa pública forma ab les pagues en aquell inscrites.¹⁰

La Confraria de Sant Jaume Apòstol

La realitat que més clarament ens parla sobre aquesta església o capella és precisament la fundació de la Confraria de Sant Jaume.

El nostre estimat amic, Vicent Gil Vicent, emèrit arxiver de Vila-real i eminent estudiós i historiador, mestre i capdavanter en tants mètodes d'investigació erudita i propulsor

⁹ DOÑATE SEBASTIÁ, J. M. «Retrato arqueológico de una iglesia desaparecida». *Datos para la historia de Villarreal*, p. 9 i 10.

¹⁰ TRAVER GARCÍA, Benito. *Historia de Villarreal*, cap. XXXVII, p. 258, cita de l'Arxiu Municipal, 28 de febrer de 1459.

de tècniques per a facilitar i obrir camins als lletraferits en aquest treball de la memòria documental, que esporga sedenys per a trobar camins, en el seu estudi «La Confraria de Sant Jaume (1382-1863)»¹¹ ens ofereix una molt bona lliçó i al mateix temps també ens dona peu per al coneixement de la Confraria, ja que ens assabentem millor sobre les qüestions que ací exposem; d'aquest article traïem la memòria per a la nostra història, reconeixem i agraïm la vàlua del treball.

Les confraries tenien almenys una casa per a reunir-se els confreres i celebrar els seus capítols, triar càrrecs de govern, aprovar ordenances i el dret d'altar i almoïna a la devoció de sant Jaume per a celebrar les festes religioses; aquest altar, normalment hi era a l'església o capella parroquial o de la confraria. De manera que l'existència de la Confraria de Sant Jaume i la casa que els serveix de reunió, i sobretot el lloc de l'altar, ens parlen d'una església o capella, que per a nosaltres vindrà a ser l'església que busquem com a lloc de reunió del veïnat, que és la funció de l'església parroquial.

El 10 de març de 1382, a súplica del rector Doménec de Lagüerola i alguns veïns laics i eclesiàstics, el rei Pere IV el Cerimoniós autoritza la creació de la Confraria de Sant Jaume a Vila-real; aquesta s'ha instituït a imitació de la Confreria de Nostre Senyor Déu Jesu Christ, la Verge Maria i Sent Jacme Apostol de València. Les seues ordenances són aprovades pel rei Joan I, l'any 1393, al rectorat de Mn. Francesc Boix, que com a rector i prior de la Confraria ajuda en les necessitats econòmiques d'aquest rei.

Escena *El jove Jacobo* del retaule de Sant Jaume, de Paolo de San Leocadio. Foto de l'APSJ

No hem d'oblidar que la devoció a sant Jaume Apòstol es fa present des dels dies de la fundació, ja que quan apareix en els documents és el titular de l'altar major de la parroquial; si aquesta titulació no era jurídica i canònicament establida en aquells primers anys, ara quan es funda la Confraria de Sant Jaume, 10 de març de 1382, apareix plenament

¹¹ VICENT GIL, Vicent. «La Confraria de Sant Jaume (1382-1863)». *Font*, núm. 20. Vila-real, 2018.

reconeguda, així com els patrons de Vila-real, a l'estil de les fundacions del rei Jaume I: santa Maria, sant Jaume i sant Bartomeu.

És veritat que en la primera visita pastoral, feta pel bisbe de Tortosa, Francesc de Paholac, el 2 de desembre de 1315, quan era rector Dalmau de Serra, no es fa menció dels altars de l'església i la seua titulació, que ja apareix en la segona visita, realitzada pel bisbe de Tortosa, Ot de Moncada i de Luna, el 13 de gener de l'any 1424:

Vicarius Perpetuus Matheus Pegunta... Altaria: Primo Major sub Invocatione Sancti Jacobi, aliud Santae Mariae, aliud sancti Bartolomei.

Traducció: «Vicari perpetu Mateu Pegunta... Altars: primer, el major amb la invocació de sant Jaume, un altre de santa Maria, un altre de sant Bertomeu»¹², que són les tres advocacions dels primers patrons de Vila-real.

Afegeix que l'altar amb la invocació de santa Maria, des de la visita pastoral del bisbe Ot de Moncada, 13 de gener de 1424, es refereix a santa Maria de Gràcia; hi ha un altre altar de santa Maria o altres títols referents a devocions de la Mare de Déu; però el de la Mare de Déu de Gràcia des d'aleshores apareix en totes les visites pastorals fins als nostres

dies: altar de la Mare de Déu de Gràcia a l'església parroquial; a l'ermita hi ha una altra imatge i el seu altar.

Així estimem que a Vila-real es funda aquesta Confraria per la popularitat que té la devoció a l'apòstol en les viles reials valencianes, pel prestigi de la Confraria de Sant Jaume de València i per les necessitats financeres del rei Joan I, que necessita almoines a causa de la revolta de Sardenya, a més de la devoció del poble a sant Jaume, a l'altar major de la parroquial d'aleshores, que passarà després a l'església nova o gòtica i a la successora d'elles, l'actual arxiprestal Sant Jaume.

Acadèmia Almi, anys 1950, carrer Major Sant Jaume cantonada amb el carrer de la Sang, lloc on era la capella de Sant Jaume

¹² Actes visites pastorals dels bisbes de Tortosa a Vila-real: Ot de Moncada.

El 9 de setembre de 1459 una deliberació del Consell de la Vila fa referència a les almoines a la Confraria, assenyalades dalt, quan diu:

Nos dits Jurats manam a vos dit sindich que retingues 46 sous, sis diners, que... ab nosaltres son estat repartits e pertanyen a la dita vila, entre aquelles almoynes e Cofradia. Añ notat de Consell a 9 de setembre de 1459.¹³

Seguirà la història d'aquesta capella, que considerem com a parroquial i al mateix temps de la Confraria, que té al costat una casa de reunions i altres activitats, de la qual veiem encara en els nostres dies la data de la cantonera, 1616, que ens pot portar a recordar aquesta història, que no acaba ací, sinó que continua en els anys.

Poc després, quan ja el culte se celebra a l'església nova o gòtica, veurem una prohibició que es diga la missa en l'anomenada capella mentre se celebra la conventual en la parroquial; és del bisbe de Tortosa, Lluís de Tena, l'any 1619 i al mateix temps ens dona notícia que en la capella es feia amb culte regular; aquest bisbe concedia 40 dies d'indulgència als que visitaren la capella de Sant Jaume el dia de la festa (25 juliol) o el dia de la vuitava.¹⁴

En el temps de la Guerra de Successió, precisament els dies de l'ignominiós assalt i crema de Vila-real, 12 de gener de 1706, la capella fou profanada i convertida en caserna, magatzem d'ordi i corral de cavalls. Després, el bisbe Miguélez, el 1716, manava que es reconciliara per al culte, cosa que va fer el vicari perpetu, Dr. Thomeu l'any 1722:

Avense fet Almagasem en esta guerra de la hermita del gloriós S. Jaume, que està dins los murs de esta vila en lo carrer machor per lo que estaven les cavalgaduras; per só... manà el Sr. doctor Silvestre Garsia de Escalona, Bisbe de Tortosa, es reconciliara, lo que efectuà el Dr. Francisco Thomeu, vic^o pp^o ab assistència de tot lo clero en lo dia 2 de Octubre del any 1722.¹⁵

Hi ha una altra notícia que correspon als anys en què s'ha enderrocat l'església gòtica i s'està construint la nova església (l'actual). L'1 de juny de 1752, festivitat del Corpus, es traslladava el Santíssim Sagrament a l'església de la Puríssima Sang que, entre totes les capelles existents aleshores a la vila, era la de més cabuda; aquesta faria de parroquial mentre les obres.

Però, en el I Llibre de visites pastorals del clergat de Vila-real, al f. 397, ens trobem amb un «otrosí» per demés curiós; és a la visita pastoral que realitza a aquesta vila el reverend

¹³ TRAVER GARCÍA, B. *Historia de Villarreal*, cap. XXXVII, p. 258, cita de l'Arxiu Municipal, 9 de setembre de 1459.

¹⁴ APSJ, I Llibre de visites pastorals.

¹⁵ TRAVER GARCÍA, B. *Historia de Villarreal*, cap. XXXVII, p. 259-260.

Antoni Gil de Federich¹⁶, canonge i administrador general de la diòcesi de Tortosa, «sede vacantis» (ha mort el bisbe Manuel Camacho i Madueño), el 2 de juny de 1757; han passat quatre anys des de l'inici de la nova obra. La nota diu així:

Otrosí: Por quanto en la Iglesia Parroquial de Sn. Jayme se ha reparado, que de no haver Canzel a la parte de dentro de dicha Iglesia, se pueden seguir gravísimos invonvenientes, quando se celebra el Sto. Sacrificio de la Missa, por estar situada en la Calle Mayor, en donde es continuo el passo de carruajes: Por tanto manda dicho Sr. Visitador al Vicario perpetuo de esta Parroquia cuide de que quanto antes se ponga un Canzel a la parte de dentro de esta Iglesia.¹⁷

Clar que de l'església que parla és «l'antiga capella de Sant Jaume o primera església parroquial de la vila», situada al carrer Major del mateix nom. A la nota esmentada llegim, i així ho interprete, que li diu «església parroquial», quan havia de dir «església de la Sang del Nostre Senyor Jesucrist», que és on es fan els cultes; però anomena «església parroquial» a la que porta el nom del titular d'aquesta que és Sant Jaume i s'ubica al carrer Major Sant Jaume, que és el carrer que té més trànsit.

Estudiosos del tema i bons historiadors interpreten la nota per a l'església de la Sang que és la que està fent de parròquia, tot adduint que en la muralla que tancava la vila per aquesta part, en aquell lloc s'obria una porta o pas per a les cavalleries i trànsit. Són opinions totes respectables, per més que, a un servidor, li convenç eclesiàsticament la del carrer Major.

En aquesta, el reverend senyor visitador mana que s'hi faci un cancell perquè no hi haja accidents pel trànsit de carruatges, ja que el carrer Major era la via principal de la vila. És normal que pensem, que aquesta capella, que tenia el títol del patró sant Jaume, era la que conservava, en els anys de la construcció del nou temple, tant la titulació del sant com la funció parroquial, per més que només s'hi celebrava la santa missa, en ser tan xicoteta, i totes les funcions culturals de la parròquia es feren a la de la Puríssima Sang, que no perdé la seua titulació de la Sang del Nostre Senyor Jesucrist.

És una nota interessant que cal tenir en compte, a més del caire d'enyor d'aquella primera església parroquial, que seguia tenint vida i seguirà tenint-la fins als dies de la desamortització.

L'any 1783, quan ja hi és al culte l'església nova, inaugurada el 1779, encara se celebra la santa missa en aquesta capella de Sant Jaume, primera parroquial de Vila-real; en aquest

¹⁶ Familiar, si no germà, de sant Gil de Federich, natural de Tortosa.

¹⁷ APSJ, I Llibre de visites pastorals, 2 de juny de 1757.

any el bisbe de Tortosa, Pere Cortés, prohibeix que se celebri missa a les capelles que hi ha a la vila, perquè no hi ha ornaments del color litúrgic adient, però exceptua la capella de Sant Jaume, l'església de l'Hospital i la capella de la Sang.¹⁸

Després decau en l'abandó i l'any 1806 s'ha de reparar la paret que dona al carrer de la Sang, els veïns del carrer Major sol·liciten del bisbe la llicència per a celebrar missa; el 9 d'octubre del mateix any el vicari major de Vila-real, Mn. Josep Mezquita, informa al bisbat que la capella estava decent i era capaç, ja que les mesures comptaven amb 58 pams de longitud per 33 de latitud i el sostre de volta ben feta. El 4 de novembre de 1806 el bisbe concedia llicència per a celebrar la missa, és el 14 de gener de 1807 quan se celebra amb tota solemnitat.

La Guerra de la Independència o del Francès l'execrará, saquejarà i convertirà en quadra de cavalls. Uns anys després és venuda i el 1863 s'enderroca i s'hi edifica, aleshores, es perd la capella per a sempre, excepte la inscripció abans ressenyada.¹⁹

Així i tot, no podem bandejar el que encara la tradició, fins fa poc, continuava contant que el lloc esmentat era la primera església de Sant Jaume i se'n recorda dels tres escalonets a l'entrada d'una de les cases que encara estaven en el lloc, la del comerciant Magín, i d'una pila d'aigua que hi era i es deia que havia estat on fou batejada la infanta santa Isabel; xiquets i xiquetes anàvem a veure-ho i ens trobàvem en un altre món. Era la veu de la vella tradició de Vila-real sobre aquesta primera església parroquial de Sant Jaume Apòstol.²⁰

Aquesta seria la història d'aquella primera església, la més antiga de Vila-real, i la seua trajectòria des de l'any llunyà de 1269 fins als nostres dies, la qual ens apropa a la figura de Jaume I, que li donà el títol del seu sant patró i el patrocini d'aquell Orde Militar de Sant Joan de l'Hospital, que amb el seu rector, dels primers veïns nostres, Pere Dahera, ens ajudà a nàixer com a poble.

Escut de l'església arxiprestal Sant Jaume de Vila-real, relleu frontal de la trona de l'evangeli

¹⁸ APSJ, II Llibre de visites pastorals.

¹⁹ TRAVER GARCÍA, Benito. *Historia de Villarreal*. p. 259-261.

²⁰ Tradicions: la memòria del poble.

Sobre el títol de Sant Jaume Apòstol i la seua festa

El mateix nom de la capella o església, Sant Jaume, ens vol parlar precisament de la seua antigor; si veiem que manté el mateix nom, fins i tot quan ja és al culte l'església parroquial gòtica i que se li reconeix aquesta titulació en les notícies esmentades abans, aquests fets ens parlen que porta el nom de l'apòstol per ser la primera església parroquial i d'abans de la construcció de la gòtica. El que en la mateixa hi haja establerta una confraria amb el nom esmentat, com déiem més amunt també ens avala el mateix:

El 10 de març de 1382, el rei Pere el Cerimoniós autoritza la creació de la Confraria de Sant Jaume a Vila-real; les seues ordenances, aprovades el 1393, permeten conèixer els llaços de solidaritat i promoció social que asseguruen l'estabilitat política veïnal.²¹

El rei Jaume I, escultura de Llorens Poy

²¹ VICENT GIL, Vicent. «La Confraria de Sant Jaume (1382-1863)». *Font*, núm. 20. Vila-real, 2018.

Sobre la titulació d'aquesta primera església parroquial, que serà la que es mantindrà en les successives esglésies parroquials construïdes (gòtica i arxiprestal), Sant Jaume Apòstol, encara que no aparega en un principi, ens venen a la memòria les raons normals i evidents: en favor del rei fundador se li dona a la parròquia fundada el nom del seu sant.

S'ha escrit que el primer escrivà de la vila fou Jaume Cascante i que potser aquest va influir; la seua influència seria, de segur, palesament a favor del nom del sant del rei, cosa que tothom acceptaria raonablement, no del seu nom que hauria resultat davant la gent una ambició massa gran, encara que en semblants ocasions la influència de l'escrivà servira per a avalar festes del poble; recordem ara el cas, no llunyà en el temps, de la determinació de dia festiu local a Vila-real, per la festa de Sant Esteve, 26 de desembre, segon dia de Nadal, el Nadal de Vila-real.²²

També anotem que és normal a les parròquies erigides pel rei Jaume I, la titulació d'aquest sant apòstol, o sol, o juntament amb l'apòstol sant Bartomeu. Al nostre cas era precisament així, com hem anotat més amunt: santa Maria, sant Jaume i sant Bartomeu.

La titulació del tercer sant Bartomeu, que tindrà altar sempre a l'església gòtica, va perdent-se i oblidant-se, de manera que a l'església nova, l'arxiprestal, ja no hi és altar dedicat a sant Bartomeu.²³

La titulació de santa Maria passa prompte a perdre's, amb altres invocacions marianes, deixant sempre en peu el de santa Maria de Gràcia, tant en la parroquial com a l'ermita; i així mateix es perd la memòria de santa Anna.

Santa Maria, sant Jaume i sant Bartomeu són els patrons de Vila-real i es fan festes en Sant Jaume especialment i en la Mare de Déu de Gràcia.

La festa de Sant Jaume és important en la vida de Vila-real, de tot Vila-real i de la Confraria de Sant Jaume. La missa del dia de la festa, 25 de juliol, és missa major amb el toc de campanes i processó, presidida pels jurats, després l'Ajuntament. Els jurats, hem vist més amunt, que són patrons de la capella de Sant Jaume i després aquest patronat el manté l'Ajuntament de Vila-real.

A aquestes festes pels patrons s'uniran les que apareixeran pel beat i després sant Pasqual Baylón, prenen força tal com augmenta la devoció, unint-les a les festes de Sant Jaume, amb fira inclosa, o en altres dies, segons els anys.

²² Així pareix ser, segons Esteve Carda Rius, funcionari escrivà de Ca la Vila, a qui podem agrair la festa vella per una suposició del seu nom de família.

²³ Nota de l'autor. A l'església nova, que anomenarem arxiprestal, a l'altar major presideix la imatge de sant Jaume, i té a la dreta o part de l'evangelí la imatge de sant Agustí, doctor i pare de l'església, que representa la teologia; a la seua esquerra, o part de l'epístola, és la imatge de sant Tomàs d'Aquino, com a representant de la filosofia cristiana o de l'escolàstica; ambdós van desbancar sant Bartomeu i santa Anna.

Quan l'any 1917 el papa Benet XV concedeix el títol de patró canònic de Vila-real a sant Pasqual Baylón, sant Jaume no deixa de ser patró de Vila-real i de l'Ajuntament, essent com és el patró i titular de l'església major arxiprestal Sant Jaume; de manera que la festa de Sant Jaume ha seguit celebrant-se, amb l'Ajuntament sota les maces, a l'Arxiprestal amb missa major, processó, campanes, coets i banda de música com marca la tradició, fins als últims anys de 1960. Quan es va llevar la festa del treball en el dia de Sant Jaume, 25 de juliol, se li va donar la *puntilla* a la tradició de Vila-real.

Un costum que l'acompanyava era el de l'antevigília de Sant Jaume, 23 de juliol, amb el toc del vol general de campanes en aquella nit anunciant la festa del patró. A les darreries del segle XIX, quan la banda de música està ja enllestida, els músics assajaven a una casa davant del campanar i assajant en aquella nit es van animar a pujar al *cimolet* i fer unes tocatas especials entre els tres vols de les campanes; allò va donar molta alegria al poble, perquè en aquells dies el vol de les campanes se sentia per tota la vila i fins al terme; tan bé va caure el fet que els músics el van repetir tots els anys, de manera que ja era una tradició en el segle XX; pels anys de 1960 es van perdre alguns bons costums i un d'ells va ser aquest. L'any 2000 fundada l'Associació d'Amics de les Campanes de Vila-real, recuperava la tradició i des d'aquella data es continua celebrant amb l'assistència de molts veïns asseguts a la fresca, mentre els músics són al *cimolet* tocant entre el vol general, mentre la porta major de l'Arxiprestal és oberta i il·luminat l'altar major amb sant Jaume i a la placeta de l'Església hi ha el tradicional porrat de festa de carrer, que ací és: festa del poble per Sant Jaume!

També fent memòria del sant, en les festes patronals de Sant Pasqual i la Mare de Déu de Gràcia, el dilluns de la festa es dedica a la pujada al campanar, que és visitat per molts del poble i de fora, en honor a sant Jaume; aquest acte el va introduir l'esmentada Associació d'Amics de les Campanes de Vila-real i l'ha seguit celebrant la Comissió de Festes.

El rei Jaume I concedeix la rectoria a Joan Gutiérrez

A l'Arxiu de la Corona d'Aragó es troba la concessió de la rectoria al primer rector, Joan Gutiérrez, feta pel rei Jaume I, publicada pel pare Ramón de María, i últimament, reproduïda per l'arxiver Vicent Gil Vicent,²⁴ i que hem exposat i estudiat més amunt en aquestes històries, on es pot llegir el document.

²⁴ ACA, Cancelleria Reial, reg. 19, f. 106r. RAMÓN DE MARÍA. *El «Repartiment» de Burriana y Villarreal*, València, 1935. VICENT GIL, Vicent. *Nos Jacobus. Els orígens de Vila-real*. Vila-real: Ajuntament, 2008, p. 125.

La concessió: benifet i beneficiat

Per aquesta concessió reconeixem el fet de l'entitat eclesiàstica parròquia, segons el Codi de dret canònic, *Codex Iuris Canonici*, que diu: «La parròquia és una determinada comunitat de fidels, constituïda de mode estable en l'església particular, de la que la cura pastoral, sota l'autoritat del bisbe diocesà, s'encomana a un rector, com a pastor propi».²⁵

En la fundació de Vila-real tenim una «comunitat determinada, constituïda establenent» i aquesta comunitat és de «cristians, fidels» que necessiten la cura espiritual d'un rector o capellà.

Els nomenaments dels cures i rectors, així com qualsevol càrrec o servei parroquial és facultat i depèn del bisbe de cada diòcesi; però al temps del rei Jaume I l'erecció de les parròquies es feia al mateix temps que el de les viles i era cosa reial, així com la concessió de les rectories; aquest privilegi reial ha estat ferm, en certes col·lacions parroquials, fins al segle xx i recordem com la presentació de bisbes també era privilegi reial fins al Concili Vaticà II; per això no ens estranya que fora el mateix rei fundador de Vila-real qui fundara també la parròquia i la donara al primer rector.

En el dret eclesiàstic antic, al temps del rei Jaume I, la parròquia era un benifet; per això llegim com el rei li la concedeix a Joan Gutiérrez per a tots els dies de la seua vida, amb tots els drets i obligacions de posseir-la en pau i de servir-la nit i dia i a totes hores.

Per a l'acompliment d'açò, el rei constitueix garants a batlles, justícies i tots els habitants de Vila-real, de manera que ningú puga posar traves al rector en el seu dret i el seu deure; aquest manament és per a sempre, per als d'aleshores i per als qui vindran després... per tant, sembla que encara no hauria acabat el manament en els nostres dies i caldria que ho tinguérem tots en compte, si no volem enfadar el rei!

En aquesta concessió de la rectoria, apreciem la delicadesa del rei en el tracte d'un dels seus subordinats; és la humanitat reial que es manifesta en afavorir el fidel servidor.

Qui és aquest servidor? Un secretari d'ofici de la seua Cancelleria, anomenat Bartomeu Tomàs, el qual és qualificat de «fidel». Aquesta qualificació ens ho diu tot del secretari: home servidor, atent, honrat, treballador. I aquest secretari té un consanguini que es diu Joan Gutiérrez i que és clergue; quin grau de consanguinitat té aquest referent a Bartomeu, no ho sabem; pot ser oncle o pot estar en un altre lloc de consanguinitat;

²⁵ *Codex Iuris Canonici*, 1983, c. 515.

tampoc podem dir si el Bartomeu Tomàs és un nom compost o Tomàs és cognom i si fora així quin lligam seria amb Gutiérrez; potser Bartomeu Tomàs podríem afegir-li el cognom de Gutiérrez...?

La qüestió és que Joan Gutiérrez és consanguini, familiar o oncle del secretari Bartomeu Tomàs, fidel servidor del rei, a qui ha demanat un benifet per a aquell i al qui el rei li l'ha concedit bondadosament.

No res més sabem del secretari ni de l'oncle rector, excepte d'aquest que va regir la rectoria uns tretze anys; però ací trobem, en la humanitat i amabilitat del rei Jaume I, per a un dels seus servidors, l'erecció de la parròquia de Vila-real i el nomenament del seu primer rector, fets dels que ara celebrem els 750 anys, que no és poc!

El paper de la parròquia en l'organització de la societat d'aleshores

La rectoria d'una parròquia comportava uns drets per al rector, que aleshores tenia un consell seglar per a l'administració dels ingressos provinents dels primers fruits (els delmes i primícies), d'almoines i de festivitats, amb els quals se sostenia el clergat i es conservaven els edificis de l'església, propietat del rei i administrats pels jurats de la vila, als quals es demana comptes en les visites pastorals dels bisbes.

Sobre la dotació de la nostra parròquia en les seues primeries no s'ha fet l'estudi; segurament, en ser de total i nova fundació, com la vila i no sobre estament musulmà, no era dotada, com altres parròquies, amb alguna mesquita confiscada, alguna residència, alqueria o mas, o amb el *waqf* o propietats de la mesquita; però d'alguna manera seria dotada per quan s'anomenen «tots els drets amb totes les obligacions».

Entre les obligacions «atendre a tothora, dia i nit», s'amaguen les obligacions espirituals de la cura d'ànimes i el servei sacramental i doctrinal del rector. Aquestes obligacions formaven part de l'organització de la parròquia, que esdevenia un món visual i sonor amb caràcter permanent: processons, benediccions públiques, solemnitats en festes, misses, confessions, bateigs, matrimonis, pernoctacions, soterraments i funerals, el cicle normal de la litúrgia eclesial, llànties votives i repics de campanes dia i nit com a guia religiosa i social del poble, a més dels tocs especials de les campanes segons les hores i festivitats i els voltejos generals en les grans solemnitats i l'avís de la crescuda de l'aigua del riu «avís d'aigua» i dels incendis assenyalant el punt «avís a foc».

Una de les obligacions principals del rector i els clergues d'aleshores consistia en el cant dels oficis durant el dia, cant de misereres i cant de gojos; tots aquests eren a unes hores determinades i en dies assenyalats i constituïen una activitat ritual necessària per a la religiositat i la fe del poble, assolien a més una estructura adient a la formació catequètica precisa. Açò portarà, en córrer el temps, a la multiplicació de clergues, vicaris, ajudants, benifets, diaques, sotsdiaques, que amb el rector, duran a terme el fet d'aquestes obligacions. Els drets es determinen al mateix temps que les obligacions, del compliment de les quals venia la retribució honorària, que el vicari perpetu distribuïa entre els que tenien alguna part.

Campanes del campanar de Vila-real, amb les cordes per a toc a mà

L'Església juga un paper molt necessari en la conquesta i colonització del nou Regne de València, de tal manera que és sempre útil i omnipresent. Alfons X el Savi, rei de Castella i Lleó, en *Las Siete Partidas* defineix el terme *església* d'aquesta manera: «Els fidels locals aplegats a l'entorn del seu clergat»; així es podien manifestar en qualsevol plet davant els bisbes, com que «nosaltres som l'església», perquè l'església era entesa com «els fidels d'aquell poble en la seua funció religiosa», funció tan autònoma, natural i important com l'econòmica, política, intel·lectual, sexual o qualsevol altra, en què influïa profundament.

En el context de la conquesta duta a terme per Jaume I, amb motius religiosos i com un seguici de croades, les seues campanyes no eren una «reconquesta seglar», sinó «una obra de Déu per l'expansió de la cristiandat»; d'ací el paper important de la parròquia, com a nucli essencial en aquesta missió d'afermar el propòsit del rei; la xarxa de més de 200 parròquies fundades en aquest temps indiquen el valor que se li donava a aquesta per a la vertadera realització de l'obra del Regne de València.²⁶

²⁶ APSJ, Llibres I i II de visites pastorals. BURNS, R. «L'església com a institució fronterera, la cèl·lula religiosa inicial: la Parròquia». *Història del País Valencià*, volum II, p. 130 a 140.

Difícil és imaginar l'organització del regne per part de Jaume I sense la presència de les parròquies, fidels aplegats a l'entorn de la seua església i del seu cementeri. Aquestes es posen en funcionament més prompte que el mateix govern civil i es fan servir com una unitat administrativa civil en qüestions secundàries, que potser arriben a ser principals;

Porta de la capella del Sagrari, carrer de la Comunió

aquestes se solien dividir en sectors o parròquies internes, de les quals eixien elegits representants en el Consell Municipal i fins i tot en el del mateix rei; així també aquestes nomenaven els recaptadors d'impostos per a recollir les taxes reials.

La parròquia de Vila-real d'aleshores i fins a l'any 1960 forma part de la diòcesi de Tortosa i es divideix en quatre sectors o subparròquies que porten el nom de sants adients a la devoció de la vila; així ens apareixen documentats el 1650, sant Jaume, sant Bartomeu, santa Maria, santa Llúcia, i més antigament el de santa Anna. A quina part del poble corresponia cada sector? És fàcil suposar que de la plaça eixiria la divisió en els quatre sectors naturals que acabarien en cada portal: primer sector, de la plaça al portal

de Castelló i el de Borriana, posem-li de titular Sant Jaume, per ser el carrer Major amb la parroquial; segon sector, de la plaça al portal d'Onda i Castelló i l'advocació de sant Bartomeu, com a segon titular; tercer sector, de la plaça al portal d'Onda i València, amb santa Maria o santa Anna; i quart sector, de la plaça al portal de Borriana i València, amb la titulació de santa Llúcia, propera a la seua capella en el raval.

Comprovem com era de democràtica aquella vida parroquial en les vessants religiosa i civil. Un exemple d'açò, encara que en segles posteriors, però seguint el mateix ordre, el tenim en la convocatòria a Consell Municipal de Vila-real, per a l'elecció de dos jurats, feta el 4 de juny de 1650: el primer que es fa és la nominació de quatre persones per part de cada parròquia o sector: de la parròquia de Santa Maria són Jaume Blau, mustassaf, Miquel

Cañada, Nicolau Ferrer i Francés Sanchot; de la de Sant Jaume, Thomàs Anyó, síndic, Joseph Sales, Joseph Buesso i Llois Cabrera; de la de Sant Bartomeu, Francés Vidal, síndic, Miquel Amposta, síndic, Vitoriano Franch i Vicent Guitart; de la de Santa Llúcia, Joan Gil, ciutadà, Joseph Aliaga, Jaume Cabrera, ciutadà i Pere Granell. Aquests es reuneixen i nomenen per Santa Maria a Vitoriano Franch, per Sant Jaume a Jaume Cabrera, per Sant Bartomeu a Antoni Peris i per Santa Llúcia a Vicent Guitart; i aquests, amb els quatre jurats que continuen en el càrrec, es reuneixen i elegeixen per a l'ofici de jurats a Miquel Anyó i Esteve Peset, que amb els quatre jurats anteriors, formen els sis jurats de Vila-real.²⁷

Capella del Sagrari. *El triomf de l'Església* de Josep Vergara. Foto de l'APSJ

Tardarem encara molts anys en veure Vila-real establert en parròquies, aquesta realitat democràtica que hem vist més amunt en la divisió de la vila. Després del Concili Vaticà II (1962/65), la parròquia arxiprestal veu la realització d'aquesta divisió en parròquies i serà l'any 1964 quan naixerà la primera amb la invocació del Sants Evangelistes, seguida l'any 1967 per la de Santa Sofia, l'any 1970 per la de Sant Francesc i l'última l'any 1972 dedicada a Santa Isabel d'Aragó. Així és com, en els dies en què escrivim aquesta crònica per a una història, contemplem el panorama religiós de Vila-real que es viu en cinc parròquies.

Quan llegim el document de concessió de la rectoria de l'església de Vila-real, feta pel rei Jaume I, a Joan Gutiérrez, ens apropem al temps en què l'organització del regne era un fet i se seguien les pautes donades des del principi per a la deguda vitalitat de les viles i

²⁷ AMVr, Manoll 69 de Claveria 1649-50, p. 42 a 43v.

del mateix regne, i ensems ens apropem a la figura del nostre rei fundador, mitjançant la parròquia de Sant Jaume i el seu primer rector, Mn. Joan Gutiérrez, en el 750é Aniversari de la fundació de la parròquia de Sant Jaume Apòstol de Vila-real.

Portada del llibre *Històries per a la història de la parròquia*
de Mn. Vicent Gimeno.

Dibuix realitzat per Manuel Llorens

Bibliografia

BURNS, R. «L'església com a institució fronterera, la cèl·lula religiosa inicial: la Parròquia». *Història del País Valencià*, volum II.

DOÑATE SEBASTIÁ, J. M. «Retrato arqueológico de una iglesia desaparecida». *Datos para la historia de Villarreal*. València: Anubar Ediciones, 1970.

FERRER NAVARRO, Ramon; VICENT GIL, Vicent. *La Vila-real del segle XIII*. Vila-real: Ajuntament, 2022.

RAMÓN DE MARÍA. *El «Repartiment» de Burriana y Villarreal*, València, 1935

TRAVER GARCÍA, Benito. *Historia de Villarreal*. Vila-real: Establiment tipogràfic de J. Botella, 1909; reimpressió a Vila-real: Ajuntament, 2007.

VICENT GIL, Vicent. «La Confraria de Sant Jaume (1382-1863)». *Font*, núm. 20. Vila-real, 2018.

—*Nos Jacobus. Els orígens de Vila-real*. Vila-real: Ajuntament, 2008.

Fonts documentals

AMVr, Manoll 69 de Claveria 1649-50

APSJ, Llibres I i II de visites pastorals

3

Vicent Usó

SOCARRATS, UN CAMÍ DE TRENTA ANYS

SOCARRATS
ASSOCIACIÓ CULTURAL · VILA-REAL

■ Socarrats, un camí de trenta anys

70

font

Socarrats, un camí de trenta anys

Introducció

Obris la porta modesta d'uns baixos, encens els llums i, enfront teu, s'il·lumina una galeria de retrats. N'hi ha de grup i n'hi ha d'individuals, ordenats en tres rengleres. Potser no caus, de primeres, però, si t'hi fixes només una mica, t'adones que la majoria de rostres que et miren et resulten familiars. Molt familiars, alguns d'ells. I potser t'hi acostes i, en efecte, distingeixes el lingüista Enric Valor, l'escriptora Isabel-Clara Simó, els també escriptors Joan Francesc Mira i Jaume Cabré, els músics Raimon, Maria del Mar Bonet i Pep Gimeno *Botifarra*, la il·lustradora Pilarín Bayès i el còmic Xavi Castillo i d'altres més pròxims com els filòlegs Vicent Pitarch i Rosanna Cantavella, el dolçainer Pasqualet de Vila-real, l'humorista gràfic Enric Arenós *Quique*, el pilotari Pepe Mezquita o els activistes (entre moltes més coses) Antoni Royo i Manuel Carceller. Ara et centres en les fotos de grup i, a poc a poc, vas endevinant que allà hi ha alguns dels components d'Al Tall i d'Obrint Pas, els directors de Xarxa Teatre i també alguns rostres que potser no són tan populars, però, si hi pares atenció, veus que són representants d'algunes de les entitats i associacions més importants dels Països Catalans: la Federació Escola Valenciana, per exemple, o El Tempir o la Societat Coral El Micalet o l'Institut d'Estudis Catalans o l'Aplec dels Ports. I podries seguir encara rastrejant entre la trentena de fotografies i és molt possible que no reconegues els rostres agraïts de dues persones ja d'una edat avançada, que no són tan populars, però que, quan te n'informes, veuràs que no són menys importants. Parle de Rafael Súria i de Joan

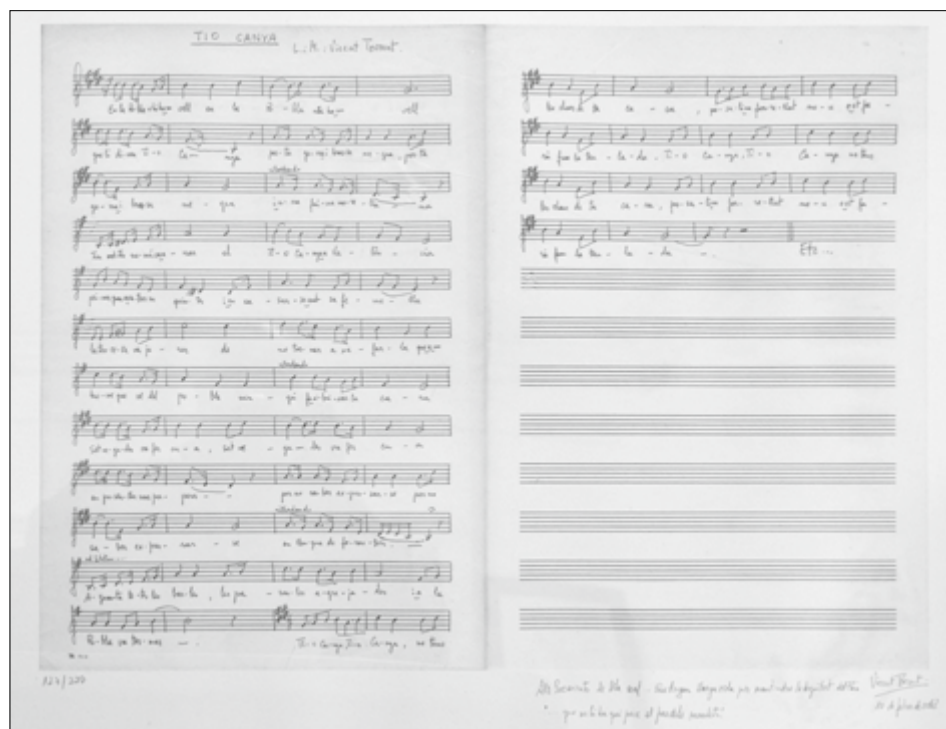
Pasqualet de Vila-real rep el guardó de mans d'Anna Angeles

Rafael Súria i Joan Simon, signants de les Normes de Castelló i Socarrats Majors, amb Vicent Cerdà

Simon i, potser, si vas una mica despistat, no saps on ubicar-los o potser desconeixes que, en el moment en què es va fer la fotografia, aquells dos venerables ancians eren els únics supervivents d'entre els que van signar, l'any 1932, a la ciutat de Castelló de la Plana i en plena Segona República, les Normes de Castelló, el document que desbrossaria el camí per a la normativització de la llengua que parlaven i escriviën (de manera espontània, podríem dir) els valencians. El català de València de què parla Joan Fuster.

Acabes d'observar la galeria i comences a pensar que potser has accedit a una mena de santuari. I sí, si se segueixes fixant-hi, veuràs que allà hi ha una xicoteta exposició d'art plàstic i un cartell amb la imatge de Raimon, i més fotos i una partitura emmarcada que penja de la paret. I, si saps solfa, potser comences a entonar una melodia que, ràpidament, et resultarà familiar. I si no, llegiràs la lletra i veuràs que comença «En la Pobla hi ha un vell, en la Pobla hi ha un vell, que li diuen tio Canya...» i hi cauràs de seguida. Perquè, sí, en efecte, aquella és la partitura original d'una de les cançons que més ha calat i que més han cantat els valencians. Una de les més populars, si no la que més, entre les nostres. El *Tio Canya* del grup Al Tall, que en va fer donació arran de la seua proclamació com a Socarrats Majors.

Partitura original de la cançó *Tio Canya* del grup Al Tall

Impressionat, et preguntaràs aleshores què és allò. De la paret d'aquell local modest que es completa amb una taula, unes cadires, un armari on s'arregleren llibres i documents, penja la història cultural recent dels valencians, bona part de les donotes, els homenots, les entitats i les associacions que han contribuït a prestigiar una cultura menystinguda i una llengua que, durant molts anys, havia sigut percebuda (malgrat les aportacions cabdals de Joanot Martorell, Ausiàs March, Joan Roís de Corella, o més recentment Carmelina Sánchez-Cutillas, Maria Beneyto i tants altres) com una llengua inútil per a la cultura, com una llengua d'anar per casa, de llauradors i gent pobra. Una llengua prescindible.

I haurà arribat el moment en què t'expliquen que aquell cau humil és la seu de l'Associació Cultural Socarrats, una entitat que ja aconsegueix 30 anys d'activitat cultural i reivindicativa i que aquella galeria de retrats correspon als guardonats amb el Premi Socarrat Major que, cada any, lliura l'entitat per a reconèixer la contribució de persones i col·lectius que han destacat en la seua tasca cultural i cívica. Socarrats és una més de les moltes entitats que, arreu del País Valencià, articulen l'associacionisme cívica i que, amb una voluntat de ferro, reivindiquen la plena normalització de la

Local actual de l'Associació Cultural Socarrats

llengua i la cultura dels valencians, la preservació i la posada en valor del seu patrimoni artístic, urbanístic i natural, que fan front a les polítiques devastadores de la dreta espanyolista i retrògrada que de tant en tant ens governa i a la tebiesa, la por i la prudència desmesurada dels partits que, sovint, n'han suposat l'alternativa. Sense associacions com El Micalet, El Tempir o Maestrat Viu, o com Socarrats i tantes altres, el País Valencià s'hauria enfonsat en l'oblit i la seua cultura, la seua identitat i la seua llengua haurien estat ja reduïdes a cendra.

Una corona de flors

Però, comencem pel principi. I això ens obliga a viatjar una mica en el temps: fins al gener de 1994. Fa fred, al carrer. Un grup escàs de persones s'acosta a la torre Motxa, l'únic bastió supervivent del recinte emmurallat de Vila-real. Una d'aquestes persones porta una corona de flors a les mans: enllaçant-la, una senyera, la bandera que Jaume I duia amb

ell quan va conquerir l'emirat de Balànsiya, la taifa de Dénia i la resta de territoris que articulava en el nou Regne de València. Si hi ha algun vianant que els veu avançar decidits, segurament no sap explicar-se'n el motiu. En arribar al peu de la torre, dues d'aquestes persones disposen la corona de flors amb cura, i també amb un punt de solemnitat, contra la base de la fortificació defensiva. Potser s'estan uns minuts en silenci. Potser algú d'ells es frega les mans a causa del fred. Després, sense més, se n'allunyen. La corona romandrà al seu lloc durant uns dies i les flors, lentament, es marciran, i les fulles, perdran color, i alguns dels passejants que transiten per la vora arquejaran les celles i pensaran que ves a

Ofrena del 12 de gener de 1994

saber què commemora l'Ajuntament amb aquell detall; i d'altres, potser la majoria, no sabran explicar-se ni qui l'ha posada ni per què. Uns quants, potser, apuntaran que tal vegada la corona recorde les seixanta-nou persones abrasades per les flames que va consumir, el 27 de maig de 1912, el cinema La Luz, per bé que aquest estava situat a uns dos-cents metres de distància de la torre Motxa. Poca gent, si

n'hi ha cap, encertarà que aquell rodal de flors i fulles de lloret enllaçades amb una senyera commemora una catàstrofe prèvia i encara més tràgica, la crema de Vila-real a mans de l'exèrcit borbònic del comte de las Torres, el 12 de gener de 1706.

Però posem-hi una mica de context. A la península, les tropes de l'arxiduc Carles d'Àustria i les de Felip de Borbó, amb l'ajut dels seus aliats respectius, es barallen per obtenir la successió del rei Carles II, l'últim dels Àustries, que ha mort sense descendència. Cap al migdia d'aquella jornada que acabaria sent infausta, l'emissari del comte, segons expliquen els historiadors Santiago Vilanova i Antoni Pitarch¹, demana als habitants de la vila que lliuren la ciutat a les bones, i així evitaran les represàlies. Però, tot i que el Consell municipal hi accedeix, alguns dels partidaris de l'arxiduc s'hi oposen i barren les portes al temps que amenacen de disparar contra els que intenten abandonar el recinte. Una mica més tard, després d'algunes discussions, s'acorda que quatre regidors isquen a parlamentar amb el cap militar borbònic per a arribar a un acord. Però, en arribar davant del convent de Sant Pasqual, s'adonen que ja han fet tard: les tropes avancen cap als murs i ho fan al toc de les trompetes. Al peu de la muralla hi ha un intercanvi de trets entre els

¹ Antoni Pitarch, en el blog *Ciències Socials*, entrada del 12 de juny de 2021 (<https://csocials.blogspot.com/2021/06/el-12-de-gener-de-1706-vila-real-una.html>).

defensors i els soldats, però, a la fi, la població, veient que la resistència és inútil, es decideix a obrir les portes als soldats a canvi de la promesa que no hi haurà represàlies. No serà així: una vegada dins, els invasors prenen foc al portal de València i les flames s'estenen per algunes cases del poble, al temps que comença la carnisseria. El resultat serà funest: 253 morts i molts més ferits. Un càstig que, tal com recull l'historiador Vicent Gil, el cap de les tropes borbòniques justifica «como un mal necesario para terminar con la oposicion austracista»². I cita literalment les paraules del comte de las Torres: «Este castigo ha dado impulso a que gran numero de lugares vengan al encuentro a rendir la obediencia». Un escarment i un avís, doncs.

Es tracta, per tant, d'un dels episodis més dramàtics de la història de Vila-real, si no el que més, i relativament recent en termes històrics. I, curiosament, un dels més ignorats i tergiversats. La identificació de la guerra de Successió entre les forces dels Borbons, partidaris de l'absolutisme centralista, i les de l'arxiduc d'Àustria, a qui donaven suport els regnes forals que

Gravat de l'obra de mossén Benet Traver, *Crema de Vila-real per les tropes de Felip V*

pretenien salvaguardar les seues lleis, ha estat interpretat, en clau moderna, com una pugna entre les aspiracions jacobines de l'espanyolisme i la moderna reivindicació identitària valenciana, raó per la qual ni a les autoritats franquistes ni als partits estatals que han governat d'ençà de la restauració democràtica, no els ha convingut reivindicar ni homenatjar la resistència del Vila-real de 1706, no fora cas que alimentaren qui sap quina mena de reivindicacions segregacionistes. Un silenci de ferro que, si bé es pot entendre que s'imposara en les escoles franquistes, i que hi haguera interessos a fer-lo perdurar en les aules ja democratitzades, i fins i tot que es reforçara en els actes oficials d'aquells a qui no interessava remoure les aigües identitàries del nacionalisme valencià, resulta ben significatiu que s'haguera estés també a les llars del poble. Perquè, en efecte, no arriba a tres-cents anys després d'aquella gran mortaldat, la gent de la vila no guardava a penes memòria, ni tan sols vaga, de la tragèdia, que havia desaparegut de les contalles que passen de la boca dels avis a les orelles dels nets. I era, precisament, aquest silenci ferri, un més si voleu, però especialment significatiu per la magnitud i el simbolisme, el que pretenien començar a esgallar aquell grup de persones

² GIL VICENT, Vicent, «Diario de operaciones del Conde de las Torres: incendio y saqueo de Vila-real (1706)», *Butlletí de la Societat Castellonenca de Cultura*, tom xc, gener-desembre 2014, p. 99-132.

La Marxa Cívica en l'actualitat

Cultural del País Valencià, compta amb la participació de nombrosos ciutadans i de les autoritats municipals, una presència que va iniciar-se en els anys en què l'alcalde Manuel Vilanova, del Partit Popular, governava sense majoria absoluta. A més, des de fa una dècada, la comitiva es veu escortada pels Miquelets del Regne de València, abillats amb les casaques blaves i armats amb els seus fusells d'avantcàrrega, que fan sonar amb estrèpit en cada parada. Aquesta associació pretén recrear el regiment d'infanteria Mare de Déu dels Desemparats, constituït a Barcelona en juliol de 1713, en plena guerra de Successió, per a acollir els soldats valencians procedents del regiment núm. 1, Ahumada, que anava a ser evacuat. Amb ells, i de manera ocasional, també han participat en la desfilada la Conlloga Muixeranga de Castelló, els Trabucaires del Grau, el Grup de Dolçainers i Tabaleters El Trull de Vila-real o el Socarrat Major Pasqualet de Vila-real, l'eminent dolçainer, acompanyat del seu inseparable tabaleta Pepe Vilanova. Igualment, a les autoritats municipals de Vila-real s'hi han sumat, en alguna ocasió, alguns regidors de Xàtiva, la ciutat socarrada per excel·lència, i fins i tot, per bé que no ha acabat de quallar, es va promoure, a iniciativa del regidor Pasqual Batalla, l'agermanament de les dues

Miquelets disparant durant la Marxa Cívica

que, de forma pràcticament clandestina, van dipositar aquella primera corona en homenatge als morts de la crema de la vila. Un acte que va ser l'embrió que quallaria, poc més tard, en la fundació de l'Associació Cultural Socarrats. I que donaria peu a un dels actes més emblemàtics que organitzen: la Marxa Cívica que commemora cada any la desfeta del 12 de gener de 1706.

Actualment, la Marxa Cívica, organitzada conjuntament per l'AC Socarrats i Acció

Cultural del País Valencià, compta amb la participació de nombrosos ciutadans i de les autoritats municipals, una presència que va iniciar-se en els anys en què l'alcalde Manuel Vilanova, del Partit Popular, governava sense majoria absoluta. A més, des de fa una dècada, la comitiva es veu escortada pels Miquelets del Regne de València, abillats amb les casaques blaves i armats amb els seus fusells d'avantcàrrega, que fan sonar amb estrèpit en cada parada. Aquesta associació pretén recrear el regiment d'infanteria Mare de Déu dels Desemparats, constituït a Barcelona en juliol de 1713, en plena guerra de Successió, per a acollir els soldats valencians procedents del regiment núm. 1, Ahumada, que anava a ser evacuat. Amb ells, i de manera ocasional, també han participat en la desfilada la Conlloga Muixeranga de Castelló, els Trabucaires del Grau, el Grup de Dolçainers i Tabaleters El Trull de Vila-real o el Socarrat Major Pasqualet de Vila-real, l'eminent dolçainer, acompanyat del seu inseparable tabaleta Pepe Vilanova. Igualment, a les autoritats municipals de Vila-real s'hi han sumat, en alguna ocasió, alguns regidors de Xàtiva, la ciutat socarrada per excel·lència, i fins i tot, per bé que no ha acabat de quallar, es va promoure, a iniciativa del regidor Pasqual Batalla, l'agermanament de les dues ciutats, una derivada que no hauria sorgit sense l'èxit de la Marxa Cívica. Aquest procés institucional, a més, va promoure l'intercanvi de visites a les diferents localitats de les autoritats municipals, així com la presència a la capital de la Costera d'una representació de Socarrats en l'acte commemoratiu del 25 d'abril, l'any 2014. Un acte al llarg del qual, el president de

l'entitat, Fermí Font, va dipositar una corona de flors als peus del monuments als caiguts en la defensa de la nostra terra i va pronunciar unes paraules.

No és l'única iniciativa que ha crescut al caliu de la commemoració de la desfeta del 12 de gener. Caldria afegir-hi la promoció d'actes similars en ciutats com Alcoi; l'estrena, a l'Auditori Municipal de Vila-real, de l'obra de teatre *12 de gener*, escrita pel primer president de l'associació, Josep Vicent Cerdà; la publicació d'articles i estudis sobre els fets objecte de l'homenatge a càrrec d'historiadors com Vicent Gil, Josep Pasqual Gil, Antoni Pitarch o Santiago Vilanova, entre d'altres, o la celebració, amb motiu del 300 aniversari de la fita històrica, d'una sèrie d'actes commemoratius que va organitzar la comissió que havia promogut Socarrats.

Auca commemorativa del 300 aniversari
del 12 de gener de 1706

Entre tots els esdeveniments d'aquell cicle, destaca la vetllada cultural celebrada als salons de la Caixa Rural el 13 de gener de 2006, en la qual van participar el Grup de Dolçainers i Tabaleters El Trull, el Grup de Danses l'Anguila, la Rondalla Popular de Vila-real, el Grup

de Teatre Socarrats (que va representar escenes de l'obra *12 de gener*), Veus de Cambra, el grup Aigua Fresca, la Coral Sant Jaume i la banda Unió Musical La Lira, a més dels poetes Enric Dobón, Manel Pitarch i Enric Portalés i dels escriptors Josep Usó i Vicent Gimeno, entre altres. Es van programar també conferències d'historiadors com Vicent Gil, una excursió que recreava el trajecte de l'exèrcit borbònic fins a les portes de Vila-real, i fins i tot tocs de campana –a foc, a morts, a glòria–, que van dur a terme els membres de l'Associació d'Amics de les Campanes. La participació de totes aquestes entitats, a les quals caldria sumar també els grups musicals Sitja o Supramúsica, l'Associació de Mestresses de Casa, el grup Xarxa Teatre o Acció Cultural del País Valencià (ACPV), demostren, per damunt de tot, que aquella llavor que van dipositar, de manera quasi clandestina, els participants en aquella primitiva ofrena ha quallat, s'ha expandit i ha aconseguit trencar el silenci de ferro sobre els fets del 12 de gener de 1706.

Totes aquestes activitats, que incloïen també la Marxa Cívica o la proclamació del Socarrat Major (en aquella ocasió, el grup Al Tall), van ser recollides en un volum titulat *Ara fa 300 anys. Vila-real, 1706-2006*, que va editar l'associació amb el patrocini de Cerabronce, l'empresa del soci Ramon Capilla, i que es tancava amb un recull de premsa que donava fe de l'enorme repercussió mediàtica d'una de les iniciatives més transversals que ha promogut mai l'associació.

Portada del llibre commemoratiu del 300 aniversari de la crema de Vila-real

Actualment, el ressò mediàtic de la Marxa Cívica és considerable. Ara bé, per desgràcia, el moment en què es va generar més rebombori va ser amb la comitiva de 2017, l'any de màxima activitat del procés independentista de Catalunya. En aquella ocasió, el Partit Popular, aleshores en l'oposició municipal, va aprofitar la presència de banderes independentistes en l'acte, així com les paraules del representant del Casal Popular de Vila-real, per a promoure i eixamplar una polèmica que va arribar a ser recollida per Telecinco i altres cadenes estatals.

El Socarrat Major

Lligat a la reivindicació del caràcter socarrat de Vila-real, va nèixer, ja en els primers moments de l'associació, el guardó que, amb el temps, ha omplert de fotografies una de les parets laterals del casal de l'entitat: el premi Socarrat Major que, segons consta en el web de l'associació, «s'atorga, cada any, a una persona, grup o institució que s'ha caracteritzat per la defensa i la difusió de la llengua i la cultura del país». De fet, va ser el primer acte oficial que es va celebrar després de la fundació de l'entitat.

Una representació de l'AC Socarrats viatja a Michalovce

A partir de la iniciativa de Josep Vicent Cerdà, que després seria el primer president de l'entitat, comença a fermentar la idea que la crema de Vila-real de 1706 és un dels fets cabdals de la història de la ciutat i que, tanmateix, ha caigut en l'oblit, i que, tot i que el teixit associatiu de la vila és abundant, la majoria d'entitats tenen un caràcter sectorial: esportiu, religiós, musical, però que no n'hi ha cap que tinga com a objectiu prioritari la defensa global de la cultura, de la llengua, del patrimoni urbanístic, natural i artístic de la ciutat. És cert que algunes d'aquestes entitats inclouen, entre els seus objectius, part d'aquestes reivindicacions, però en cap cas suposen la funció prioritària. Hi ha un buit, doncs, i cal omplir-lo.

Així, el 12 de gener de 1994, amb la firma de Juanjo Doñate, Maribel Castillo, Susanna Marín, Felip Usó, Víctor Chabrera, Nel·lo Josep Valls i l'esmentat Josep Vicent Cerdà, es redactava l'acta de constitució que, en el punt dos, expressava com a fins principals

«l'exaltació dels trets distintius, tant culturals com caracterials del poble del País Valencià. Donant a conèixer la història i tradicions de Vila-real i de les comarques de Castelló. Especialment el fet i tot el que envolta la crema de Vila-real el 12 de gener de 1706 per les tropes de Felip V, així també la promoció i organització d'actes culturals, esportius i festers»³. Uns dies més tard, i davant de la Conselleria d'Administració Pública, es presentava la documentació que instava a l'admissió, en el registre d'entitats i associacions, de l'Associació Cultural Socarrats.

ACTA DE CONSTITUCIO

ACTA DE LA REUNIO CELEBRADA PER LA COMISSIO GESTORA A
VILA-REAL EL PROPASSAT DIA 12 DE GENER DE 1994

COMISSIO ORGANITZADORA

EN JOSEP VICENT CERDA I NAVARRO	AMB DNI	NUM.	18.933.472
EN SUSANNA MARIN I ROYO	AMB DNI	NUM.	18.958.374
EN VICTOR CHABRERA I CALPE	AMB DNI	NUM.	73.353.183
EN NEL·LO VALLS I VICENT	AMB DNI	NUM.	18.947.210
EN FELIP USO I SILVESTRE	AMB DNI	NUM.	73.381.780
EN JUAN JOSE DORATE MONTOLIU	AMB DNI	NUM.	18.917.473
EN MARIBEL CASTILLO I ESTELLER	AMB DNI	NUM.	18.902.791

ACORDS QUE S'HAN PRES PER UNANIMITAT

1.- CONSTITUIR EN VILA-REAL L'ASSOCIACIO QUE ES DENOMINA ASSOCIACIO CULTURAL SOCARRATS.

2.- APROVAR ELS ESTATUTS EN ELS QUE S'ESTABLEIXEN COM A FINS PRINCIPALS " LA EXALTACIO DELS TRET DISTINTIUS TANT CULTURALS COM CARACTERIALS DEL POBLE DEL PAIS VALENCIA. DONANT A CONEIXER LA HISTORIA I TRADICIONS DE VILA-REAL I DE LES COMARQUES DE CASTELLO. ESPECIALMENT EL FET I TOT EL QUE ENVOLTA A LA "CREMA" DE VILA-REAL EL 12 DE GENER DE 1706 PER LES TROPES DE FELIP V. AIXI MATEIX TAMBE LA PROMOCIO I ORGANITZACIO D'ACTES CULTURALS, ESPORTIUS I FESTERS ".

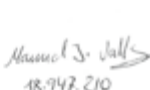
3.- DIRIGIR UN ESCRIT A LA DIRECCIO GENERAL D'INTERIOR SOL·LICITANT EL REGISTRAMENT DELS ESTATUTS I LA INSCRIPCIO DE L'ASSOCIACIO AL CORRESPONENT REGISTRE, ESCRIT AL QUE S'ACOMPANYA LA PRESENT ACTA PER QUADRUPLICAT I ELS ESTATUTS APROVATS TAMBE PER QUADRUPLICAT.

I PER A QUE CONSTE A TOTS ELS EFECTES, S'ALÇA LA PRESENT ACTA AMB LA SIGNATURA DE TOTS ELS COMPONENTS DE LA COMISSIO ORGANITZADORA.

 18933472

 18958374

 73353183

 18947210

 73381780

 18917473

 18902791

Acta de fundació de l'Associació Cultural Socarrats

Però els inicis són difícils sempre: sense seu estable, amb pocs associats, molt de voluntarisme i nul·les opcions d'accedir a subvencions, les primeres activitats de l'associació van encaminar-se a l'organització de taules redones, concerts a la Casa dels Mundina, excursions al Priorat o les illes Columbretes, passejades en bicicleta per a

³ Acta de constitució de l'Associació Cultural Socarrats, arxiu de l'associació.

conèixer la séquia Major, actes totalment oberts al públic, una de les finalitats dels quals era donar-se a conèixer i captar nous socis, noves energies que feren possible la concreció d'una activitat estable, un objectiu que s'anirà aconseguint a poc a poc. En aquest sentit, val a dir que un dels principals suports, ja des dels inicis, va provenir d'Acció Cultural del País Valencià, una col·laboració que s'ha estés al llarg del temps i que ha facilitat moltes de les iniciatives d'ambdues entitats.

Presentació del poemari *En el nom de la mar*, de Josep Piera, 1999

Una de les primeres decisions, i potser la de més calat, és la instauració d'un guardó que reconega la trajectòria d'aquells que han treballat més i millor pel país, la seua llengua i la seua cultura. I es decideix que el primer a rebre'l serà el filòleg de Vila-real, Vicent Pitarch. Un homenot, sense dubte, membre de l'Institut d'Estudis Catalans, pioner de la ràdio en valencià i de l'ensenyament del català a les aules, cofundador de la primera escolela en la llengua pròpia a Castelló de la Plana, del consistori del qual va ser tinent d'alcalde, a més d'un investigador impecable, excursionista impenitent i treballador com n'hi ha pocs. Una figura a la qual la ciutat de Vila-real, i el seu ajuntament, hauria de dedicar-li el reconeixement institucional que mereix la magnitud de la seua trajectòria i del seu prestigi.

A Vicent Pitarch, van succeir-lo Ràdio Vila-real, en aquell moment pionera en l'ús de la llengua, i els signants de les Normes de Castelló, Joan Simon i Rafael Súrria, ja citats.

Però, si cap reconeixement va marcar el guardó, va ser la concessió del premi, en 1997, a Enric Valor, un dels tòtems de la

Vicent Pitarch, primer Socarrat Major, 1994

Enric Valor, Socarrat Major, 1997

recuperació de la llengua al País Valencià. El gramàtic, que comptava ja amb 86 anys i que faltaria l'any que marcava la fi del segle, va rebre l'expedició de membres de Socarrats al seu pis de la Gran Via de València i va acceptar de seguida. El dia del sopar, va rebre el guardó emocionat de mans del president, Josep Vicent Cerdà, al so de la *Muixeranga*, entre els aplaudiments d'un públic que li manifestava així la seua devoció i el seu agraïment per la ingent tasca en favor de la literatura i la llengua dels valencians. Va ser un acte senzill, però que va marcar de manera contundent el futur tant de Socarrats com del premi.

En aquell moment, l'associació encara no era coneguda arreu del territori i potser la proposta de ser guardonat, o convidat a participar en algun acte, per un grup de gent del qual no es tenien massa referències, podia fer dubtar algun dels escollits. Però era citar el nom d'Enric Valor entre les personalitats que havien rebut el guardó i s'esvaïa qualsevol reticència, de manera que, si el creixement de l'associació calguera marcar-lo amb una sèrie de fites, aquesta en seria la primera, i una de les més destacades.

Després d'Enric Valor, el premi Socarrat va reconèixer la Universitat Jaume I i la Federació Escola Valenciana. A partir d'aquell moment, aniria combinant guardonats de caràcter general amb d'altres més vinculats amb Vila-real, un criteri que es va abandonar a partir de 2011.

La nòmina de persones i entitats guardonades amb el Socarrat Major no sols ha fet créixer el prestigi del premi i, de retruc, de l'associació, sinó que ha suposat una carta de presentació immillorable a

Jaume Cabré, Socarrat Major 2014, acompanyat dels escriptors Anna Moner i Vicent Usó

l'hora de gestionar la presència d'altres personalitats que han estat convocades per a impartir conferències o per a sol·licitar la col·laboració en alguna de les iniciatives que mamprén l'entitat.

Valguen com a exemple les conferències impartides pel periodista Miquel Calçada; el jurista Joaquín Bosch; la doctora experta en càncer de mama, Anna Lluch; la fiscal

Conferència de l'editor Joan Carles Girbés

especialitzada en violència de gènere i delictes d'odi, Susana Gisbert; el meteoròleg d'À Punt, Joan Carles Fortea; els escriptors Maria Barbal o Joan Francesc Mira; l'historiador Antoni Furió; els periodistes Vicent Partal i Vicent Sanchis; la directora general de la Corporació Valenciana de Mitjans Audiovisuals, Empar Marco; el president de la Generalitat en l'època preautonòmica, Josep Lluís Albinyana, i molts més, no menys importants, però que no és possible esmentar per qüestions d'espai.

Conferència de Toni Mollà sobre Joan Fuster, presentat per Vicent Pitarch, novembre de 2022

Amb tot, no podem deixar de citar la conferència, organitzada conjuntament per l'IEC i Socarrats, que l'arqueòleg Eudald Carbonell, codirector del projecte d'excavació del jaciment d'Atapuerca, va impartir a la sala d'actes de l'Institut Francesc Tàrraga el 4 de maig de 2010, en

el marc de les celebracions del 15é aniversari de l'associació. La dimensió internacional del científic català, un dels més importants del món, va créixer arran del descobriment, a la Gran Dolina del jaciment burgalés, de les restes fòssils d'un homínid fins aleshores desconegut, i que van batejar com a *Homo antecessor*. El 1997, Carbonell i la resta d'arqueòlegs que havien participat en la descoberta, van publicar-ne la primera referència en la revista *Journal of Archaeological Science*, una de les més prestigioses del món. Una xarrada de primeríssim nivell que va propiciar, als pocs mesos, una excursió al jaciment d'Atapuerca per part de l'associació, on van ser rebuts pel mateix Eudald Carbonell. Sense dubte, una de les conferències més importants que ha organitzat mai l'entitat i fins i tot es podria dir que una de les més rellevants que s'han convocat mai a Vila-real i que, tanmateix, no va rebre la difusió mediàtica que mereixia. I això ens du a parlar de la censura.

Cartell de la conferència
«Dones i dictadura franquista:
una història silenciada», 2016

Censures explícites, censures subtils

L'activitat de l'associació ha estat, sovint, vista amb recel tant per les autoritats com per determinades veus locals com distints mitjans de comunicació, sempre a la defensiva quan es tracta de reivindicar els drets lingüístics, culturals i nacionals dels valencians. Per a il·lustrar-ho, es pot fer una comprovació ben senzilla: hi ha prou a comparar l'escassa difusió que els mitjans de comunicació més rellevants de les comarques de Castelló van dedicar a la conferència d'Eudald Carbonell, organitzada exclusivament per Socarrats, amb qualsevol altra de qualsevol figura radicalment menor que fora promoguda per les institucions públiques.

Un altre cas significatiu seria el de la concessió del Socarrat Major a Obrint Pas

Conferència d'Eudald Carbonell

el 2014, que va tenir continuació en una presentació multitudinària del llibre *Totes les cançons parlen de tu*, del seu cantant, Xavi Sarrià, a l'IES Francesc Tàrraga i que també va ser ignorada pels mitjans. O la presència de Raimon, de Maria del Mar Bonet o de Jaume Cabré, per citar només tres noms de prestigi mundial que han rebut el Socarrat Major i que, tanmateix, quan van visitar Vila-real per a recollir el guardó o, en el cas de l'escriptor (que a més havia estat professor de Literatura en l'Institut Francesc Tàrraga) per a participar en el club de lectura de l'entitat, a penes van merèixer quatre línies en la secció de local.

Xavi Sarrià amb alumnes de l'IES Francesc Tàrraga

Aquesta censura subtil, que minimitza les aportacions de part de la societat civil, ha estat una constant en la trajectòria de l'associació, amb el que suposa de falta de projecció pública i, de retruc, de dificultat per a fer arribar el seu missatge a la ciutadania.

El cas més flagrant de censura, però, es va produir durant les celebracions institucionals del 20 de febrer de 2007, data de l'aniversari de la fundació de Vila-real per Jaume I. Entre els actes oficials, hi ha una ofrena a l'estàtua del rei en la qual participen les diverses entitats del poble i a la qual Socarrats no falta mai. Aquell any, la desfilada era enregistrada per les càmeres del canal Planavisión, que l'emetrien en diferit hores més tard. Ara bé, si algú va seguir aquella emissió, no va poder comprovar la participació de Socarrats, ja que, curiosament, la censura havia fet servir les tisores per a esborrar la seua presència en l'acte, de manera que, després d'emetre el pas de l'associació que precedia Socarrats, la imatge saltava fins al següent participant, esborrant de la comitiva la presència de l'entitat. Com si no hi hagueren assistit. El tall pretenia negar, una vegada més, la visibilitat de l'associació

davant de la ciutadania. L'acte de censura va meréixer una carta duríssima de la presidenta de Socarrats, Maribel Castillo, en la qual denunciava que el tall no era casual, sinó que aquests actes «responen a pressions polítiques o a interessos difícils d'explicar»⁴.

Socarrats i ACPV en l'ofrena del 20 de febrer, 2015

La censura, però, pot manifestar-se de moltes maneres i l'associació n'ha patit moltes: des de la negació d'ús de locals municipals que sí que es concedeixen a d'altres entitats d'activitat menys problemàtica per al poder a la impossibilitat de rebre subvencions que sí que arriben, i de vegades amb generositat, a altres grups d'activitat notòriament més discreta. O, com va ocórrer en la Marxa Cívica de l'any 2005, el manifest de la qual s'havia de llegir a la vora del Casino Carlista, tot just on hi ha la modestíssima placa que commemora la desfeta del 12 de gener de 1706. Una placa modesta, com dic, però summament incòmoda per als reaccionaris de la vila, que no s'han privat mai d'agredir-la i de posar de manifest, si calia, la seua intolerància. I d'assenyalar així, de retruc i sense adonar-se, la importància de reivindicar aquests fets. Eren els anys de govern del Partit Popular, al capdavant del qual hi havia l'alcalde Manuel Vilanova, uns anys en els quals la presència institucional en la comitiva havia tornat a desaparèixer. En arribar a la cruïlla en què el carrer Major es converteix en raval de Sant Pasqual, al peu de la placa commemorativa on estava prevista la lectura del manifest, els assistents a la marxa es van adonar que, misteriosament, en les hores immediates hi havia aparegut una bastida enorme que s'alçava, sense propòsit conegut, tot just davant la façana del Casino Carlista, i per extensió de la placa commemorativa, i que impedia que els discursos es pogueren produir on estava previst. Un entrebanc ridícul, si voleu, perquè, si de cas, enlletgia

⁴ Carta de 16 de març de 2007, arxiu de la presidenta de l'AC Socarrats, Maribel Castillo.

la solemnitat de l'acte, però no l'evitava. És cert, però també un entrebanc significatiu, un més dels molts que, sobretot durant els primers anys, va rebre l'associació com a resposta municipal a les propostes que pretenia dur a terme.

Amb tot, l'oposició municipal no ha estat monolítica. Des de primera hora, les activitats de Socarrats han tingut el suport de les tècniques de Normalització Lingüística de l'Ajuntament de Vila-real, una llavor que, amb el temps, ha fructificat en la signatura d'un conveni l'any 2020 entre el consistori i l'associació, que ha facilitat, en els darrers anys, una col·laboració més normalitzada i més intensa.

Cartell de la campanya del Voluntariat

Fruit d'aquesta unió d'esforços és la participació de Socarrats en les distintes campanyes del Voluntariat pel valencià, un programa que promou Escola Valenciana i que pretén posar en contacte una persona valencianoparlant amb una altra que vol aprendre la llengua, el resultat del qual són les parelles lingüístiques que, durant dos mesos i mig, es troben una hora a la setmana per a conversar en valencià, una iniciativa que, a Vila-real, articula la Regidoria de Normalització Lingüística amb la col·laboració, entre altres, de Socarrats.

Un altre exemple d'implicació en les activitats culturals que promou la ciutat és la concentració de Seat 600, també promoguda des de l'associació i que se celebra des dels primers anys del segle XXI en el marc de les festes de la Mare de Déu de Gràcia. La convocatòria reuneix tant vehicles d'aquest model com altres cotxes i motos clàssics, i combina l'exposició dels vehicles a tot el públic assistent amb una desfilada pels carrers de la ciutat, i es clou amb el lliurament de premis als vehicles més destacats.

Concentració de Seat 600

Campanyes cíviques

Hem citat abans que Socarrats, a diferència d'altres entitats vila-realenques, no enfoca la seua activitat en un àmbit sectorial, sinó que pretén assolir un caràcter genèric, de reivindicació col·lectiva. En aquest sentit, cal destacar, per exemple, la relació sostinguda en el temps amb altres entitats de característiques similars, com ara Acció Cultural del País Valencià (amb la qual la complicitat ha estat enorme i fruit de la qual va ser l'època en què van compartir el casal de la vora de la séquia Major) o la col·laboració amb l'Associació Cívica El Camí (que promou una ruta de senderisme cultural per a recórrer a peu el territori de parla catalana, una iniciativa que va presentar al casal de Socarrats el 5 de setembre de 2014, i arran de la qual s'ha signat recentment un conveni de col·laboració entre les dues entitats), el Centre Excursionista de Vila-real o la Federació Escola Valenciana, i que ha portat Socarrats a participar intensament en campanyes reivindicatives diverses. En aquest sentit, s'ha de remarcar la presència de l'entitat a la Trobada d'Entitats promoguda per ACPV, Escola Valenciana, la Societat Coral El Micalet, Ca Revolta, Salvem el Cabanyal i Acicom, que tenia com a idea central fer possible una societat civil valenciana cohesionada, amb una xarxa de relacions que permeta una major comunicació i informació entre les diferents associacions. Igualment, destaca la col·laboració amb el diari *La Veu*, del qual Socarrats és entitat agermanada, i que ha propiciat tant la cobertura mediàtica dels actes organitzats per l'associació per part del diari com la publicació periòdica en aquest mitjà d'articles signats pels socis.

Una de les campanyes més destacades es va produir la primavera de 2003. El 21 de març d'aquell any, el govern del Partit Popular, al capdavant del qual hi havia José María Aznar, va decidir formar part d'una coalició de països que, dirigida pels Estats Units, i sota el fals pretext de la presència d'armes de destrucció massiva, va declarar la guerra a l'Iraq de Sadam Hussein en contra de les resolucions de l'ONU i de bona part de l'opinió pública mundial, entre elles, l'espanyola. L'oposició a la guerra va substanciar-se en concentracions de protesta, proclames, manifestos, en els quals Socarrats va mantenir una activitat intensa en el marc de la plataforma No a la Guerra, que reunia sindicats, associacions i entitats diverses de la ciutat.

Igualment, la decisió del Consell presidit per Alberto Fabra de privar els valencians de la seua televisió autonòmica va propiciar un manifest en què l'associació feia constar la seua indignació pel tancament de l'ens públic Ràdio Televisió Valenciana, se solidaritzava amb els seus treballadors i denunciava la instrumentalització prèvia de l'ens per part dels diferents governs autonòmics presidits pel Partit Popular d'Eduardo Zaplana, José Luis Olivas i Francisco Camps.

Una altra de les reivindicacions ciutadanes a la qual va unir els seus esforços l'associació va ser a l'oposició a l'enderrocament del magatzem de Cabrera, un edifici de 1919, construït per l'arquitecte José Gimeno Almela, d'estil modernista valencià. Era l'any 1996 i el govern municipal socialista encapçalat per Enrique Ayet pretenia enderrocar-lo a propòsit de la construcció de l'avinguda de França i, probablement, amb el resultat d'afavorir certs interessos urbanístics privats. La campanya als mitjans va ser intensa i va rebre el suport d'una recollida massiva de signatures, així com d'institucions com la Universitat Jaume I. Finalment, la Conselleria de Cultura va pronunciar-se a favor de recular la façana i conservar l'edifici, que avui és la seu del Casal Jove.

Un altre cas de reivindicació urbanística és la sol·licitud per a rehabilitar i conservar la séquia de les Argamasses, una infraestructura de reg d'època romana que transcorre per la vora del riu Millars entre les ermites de la Mare de Déu de Gràcia i de Santa Quitèria i que va motivar la publicació d'un escrit reivindicatiu, signat pel president de Socarrats, Fermí Font, en la revista *Poble*, en el qual es preguntava «per què no es repara i restaura aquesta obra hidràulica per a què es valoritze i així exposar aquest patrimoni de manera ordenada i suggeridora?»⁵; o l'oposició a l'enderrocament i la sol·licitud de rehabilitació i posada en ús de l'alqueria de Sant Albert, també dita dels Frares, que guarda a l'interior una decoració pictòrica singular, i que, si bé no ha estat demolida, a hores d'ara roman en un deplorable estat d'abandó que acabarà, si no es posa remei, per arruïnar-la.

Campanya per la conservació de l'alqueria de Sant Albert o dels Frares

⁵ FONT, Fermí, «La séquia de les Argamasses de Vila-real, els seus valors i la seua preservació», revista *Poble*, desembre de 2019.

A primers de setembre de 2015, l'Ajuntament inaugurava la remodelació de la plaça del Mercat, un àmbit que, des de l'enderrocament del tradicional mercat a mitjans dels anys setanta, ha estat molt controvertit. L'edifici enlairat sobre aquell solar ben prompte es va manifestar inadequat per a acollir un mercat funcional i va provocar el declivi d'una activitat comercial que havia estat molt important en èpoques prèvies. Finalment, l'edifici va acollir les dependències dels jutjats, posteriorment traslladats a un edifici nou als afores de la ciutat, moment en què el consistori va mamprendre una remodelació de l'entorn que ha passat per mantenir una part de l'antiga edificació. Una solució poc adequada, segons l'opinió dels experts convocats el 2016 per Socarrats a una taula redona que, amb el títol «La plaça del Mercat, un espai de futur», pretenia reflexionar sobre el futur d'aquell indret. Les conclusions d'aquell acte les va recollir el president de l'associació, Fermí Font, en un article publicat en *Mediterráneo*⁶ en el qual plantejava que la solució més adient seria la demolició de l'edificació actual per a planificar un espai dinamitzador de la zona centre de Vila-real.

Passejada per la séquia Major

La séquia Major és un altre dels punts de l'interés de l'associació des de fa molt de temps. Ja el 31 de maig de 2001, membres d'ACPV i de Socarrats van fer una passejada des del local comú, el Casal Jaume I situat a la vora de la séquia, fins al punt del riu Millars d'on

⁶ <https://socarrats.cat/2018/11/05/reflexions-sobre-el-mercat-de-vila-real/>.

arranca aquesta, amb l'objectiu de conèixer la infraestructura, sensibilitzar la població sobre la necessitat de dignificar-la i demanar a l'Ajuntament que convocara un concurs de projectes per tal d'embellir i destacar el valor del tram de la séquia que creua la ciutat. L'expedició, l'encapçalava Leandre Adsuara, qui va exercir de sequier durant 30 anys. Entre 2014 i 2015, el casal de Socarrats, situat des de l'any anterior al carrer de Sarthou Carreres, va acollir unes jornades de reflexió al voltant del patrimoni històric i rural de Vila-real, que se centraven en quatre àmbits: les muralles, el patrimoni rural, les séquies del terme i la séquia Major. En aquest marc, el 5 de juny de 2015, les arquitectes Neus Vilalta i Mariola Fortuño, del col·lectiu Apeu de Carrer, van impartir una conferència que duia per títol «La séquia Major, una seqüència de paisatges», on reivindicaven que aquest canal de reg és «una travessia de la memòria, del paisatge tradicional i de l'actual, un itinerari de referència per al vianant i un signe d'identitat de la ciutat». L'endemà, sota el lema «Encenem la séquia: cartografiant elements del paisatge», es va organitzar una passejada on els participants, s'anunciava, «buscarem empremtes del passat, reflexionarem sobre usos actuals i els espais i paisatges que s'han generat al llarg d'aquest singular itinerari, però també intuirem altres valors latents i... per què no... imaginarem futurs possibles»⁷. El 16 d'octubre d'aquell mateix any, i sota el títol «Encenem la séquia Major: recollida participada de valors», les mateixes arquitectes van impartir una xarrada en la qual van exposar el fruit de la passejada que s'havia produït uns mesos abans. L'any següent, Socarrats proposava al Consell de Participació Ciutadana de Vila-real la realització d'un pla estratègic per a la protecció i posada en valor de la séquia Major en el seu recorregut per la trama urbana de la ciutat. Aquest pla estratègic de la séquia Major, finalment redactat per les arquitectes Mariola Fortuño i Laura López, del col·lectiu ja citat, proposava la protecció de la séquia Major i pretenia afavorir el desenvolupament d'aquest element d'enorme valor ambiental des de la perspectiva de gènere. Adoptat per l'Ajuntament de Vila-real a instàncies de diferents associacions, entre les quals hi era Socarrats, el pla va rebre el Premi Habitatge, Mobilitat i Urbanisme amb perspectiva de gènere concedit per la Conselleria d'Habitatge, Obres Públiques i Vertebració del Territori de la Generalitat Valenciana. Però a hores d'ara continua sense dur-se a la pràctica.

Finalment, hem de ressenyar el «Manifest per un estadi de la Ceràmica en valencià» que, juntament amb Socarrats, van impulsar la Congregació de Lluïsos de Vila-real, la Penya Cèltic Submarí i el Centre Excursionista de Vila-real, i que instava la presidència del club a denominar l'estadi en valencià, per a respectar així els signes d'identitat de la ciutat i les tradicions locals. La campanya va recollir prop de 1.800 signatures i va

⁷ Full informatiu, arxiu de l'associació.

concentrar l'interés de nombrosos mitjans de comunicació, així com la solidaritat d'entitats com El Tempir, i es va concretar en una moció presentada al Ple municipal per Compromís, que va ser rebutjada pels vots de PSPV, PP, Ciutadans i Vox. Finalment, el club va desestimar la nomenclatura valenciana de l'estadi atenent compromisos ja adquirits, una decisió que va motivar el rebuig de les entitats promotores de la campanya.

Campanya sobre el nom de l'Estadi de la Ceràmica

Presentacions i club de lectura

La inquietud per la promoció del valencià, la llengua pròpia de Vila-real des de la fundació per Jaume I, no va sorgir, tanmateix, amb aquesta campanya. De fet, un dels actes recurrents que ha organitzat l'associació ha estat la presentació de llibres, sovint amb la col·laboració de la Regidoria de Normalització Lingüística i de la llibreria Ausiàs. Autors com Xavier Aliaga, Vicent Pallarés o Xavi Sarrià, però sobretot els socis Anna Moner, Josep Usó, Honori Planell, Antoni Royo, Santiago Vilanova, Manel Pitarch, Vicent Pitarch o qui signa aquestes ratlles, han tingut ocasió, sota el paraigua de Socarrats, de presentar novel·les, llibres de poemes, investigacions acadèmiques, a un públic que, en general, omplia les sales de la Caixa Rural, de la Casa de Polo, de la Biblioteca Municipal, de la llibreria Ausiàs o de la Casa de la Música, segons el cas. Una iniciativa per a donar a conèixer la literatura en català que, amb

Reunió del Club de Lectura

projecció en tot l'àmbit lingüístic, es fa a la nostra ciutat.

Però no sols això: des de 2005 funciona, sense més interrupció que els anys de la pandèmia, el Club de Lectura de Socarrats, una iniciativa que va nèixer amb la intenció de promoure la difusió de la lectura en català, el descobriment d'autors i literatures que solen estar fora del

focus mediàtic, la demostració que, en català, es pot trobar un catàleg amplíssim de títols (originals i traduïts) i el coneixement dels autors més destacats de la nostra literatura.

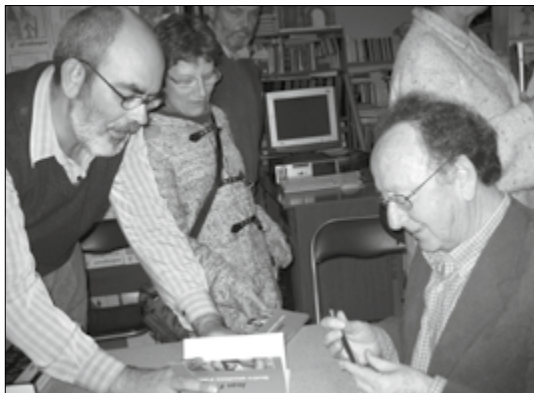
Des del primer moment, l'entitat va adoptar la idea que la participació en el Club de Lectura havia de tenir drets, però les mínimes obligacions; és a dir, que havia de ser un espai de llibertat plena. Per tant, no cal inscriure's enlloc, ni acreditar la lectura suggerida, ni assistir a les reunions. L'únic enllaç que s'estableix –l'única relació d'inscrits, per anomenar-la de manera inapropiada– és una llista de correu electrònic a través de la qual s'informa de les lectures, es concreta la data de trobada i es formulen els suggeriments que cadascú considere convenients. Igual que les presentacions de llibres, el Club de Lectura no està obert únicament als socis, sinó que hi pot participar qualsevol ciutadà.

Raquel Ricart en el Club de Lectura

La primera lectura proposada va ser *La decisió de Brandes*, la novel·la d'Eduard Márquez, que va visitar el Club amb motiu del seu desé aniversari per a comentar una altra de les seues obres, *L'últim dia abans de demà*. Els inicis, però, no van ser fàcils, ja que la data escollida en un primer moment per a la primera reunió va haver de ser modificada, la capacitat de difusió aleshores era escassa i, entre unes coses i altres, a penes es van reunir cinc persones que, a més, no tenien experiència prèvia al respecte. Amb tot, la iniciativa va tirar endavant i avui compta amb la participació regular d'una vintena de persones i l'adscripció d'unes tantes més que, si bé tan sols acudeixen de manera puntual, segueixen les lectures del Club. En aquests anys, s'han llegit i comentat una setantena llarga de novel·les i han visitat el Club alguns dels autors més destacats de la literatura catalana,

entre els quals Jaume Cabré, Lluís-Anton Baulenas, Manuel Baixauli, Joan Benesiu, Anna Moner, Alfons Cervera, Raquel Ricart, Joan Francesc Mira, Urbà Lozano, Llort, Vicent Borràs, Esperança Camps i un llarg etcètera. I s'han llegit obres d'autors tan dispars com Yasunari Kawabata, Paul Auster, Hertha Müller, Mercè Rodoreda, Maria Barbal, Marie-Celie Agnant,

Joan Francesc Mira en el Club de Lectura

Ramon Solsona o Michela Murgia, entre molts altres. L'any que es complia el desé aniversari del Club, el casal del carrer de Sarthou Carreres va acollir una exposició de tots els llibres, més d'una cinquantena, comentats en el Club fins aleshores.

Exposició de títols pel desé aniversari del Club de Lectura

La Mostra de Lectures Tradicionals

L'interés de l'associació, però, no es limita a la literatura d'alta volada sinó que se centra també en la tradició a través de la Mostra de Lectures Tradicionals, una iniciativa que se celebra cada dos anys i que treballa des de la base amb la implicació de les escoles de

la ciutat. El primer pas és designar una persona que acumule una certa experiència i que tinga capacitat suficient per a explicar una història, la qual és entrevistada per l'expresidenta de l'associació, Anna Àngeles; després, es localitza un escriptor perquè li done forma narrativa al material acumulat i un artista perquè complete el relat amb il·lustracions.

Una vegada editat, el llibre es distribueix als grups de cinqué i sisé de primària, que l'han de treballar a classe. Més tard, les escoles escolliran un alumne i un suplent per escola que participaran en una lectura pública, que organitza l'associació i que, fins ara, s'ha celebrat a la sala d'actes de la Fundació Caixa Rural. La iniciativa compta amb un precedent, el Concurs de lectura en veu alta, que va promoure l'associació el 2017 i que implicava, igualment, els alumnes de tercer cicle de primària. En aquella edició, es van llegir fragments de *Domadora de mar*, una novel·la de Pep Castellano, que formava part del Jurat.

Cartell de la III Mostra de Lectures Tradicionals

Acte de celebració de la Mostra de Lectures Tradicionals

Fins ara, s'han convocat tres edicions de la Mostra de Lectures Tradicionals, en les quals Josep Usó ha ficcionat una narració de Miquel Vilalta, *El pastor d'Herbers*, que ha il·lustrat Esther Rubert, i Isabel Marín ha escrit el relat que va explicar la mestra Pura Andrés, amb el títol *Peret i Pereta*, amb il·lustracions d'Ester Garí. La tercera edició, celebrada enguany, es titula *L'apotecari que estimava el futbol* i té com a protagonistes les filles del farmacèutic i fundador del Vila-real CF, Josep Calduch, el relat de les quals ha estat ficcionat pel soci Antoni Pitarch i compta amb les il·lustracions dels nets de Calduch, Núria Mundó i Carles Abad.

El Concert de Nadal

Una altra de les iniciatives obertes al conjunt de la ciutadania és, alhora, una de les més concorregudes: el Concert de Nadal. Els precedents caldria situar-los en els actes musicals que va celebrar l'associació durant els primers anys de vida, amb actuacions de músics que, normalment, ja tenien una certa relació amb l'entitat o els seus membres, i

Un dels primers concerts celebrat en primavera

que ràpidament (l'any 1997) van quallar en dos concerts, un a la primavera i l'altre per les festes de Nadal, però prompte va reduir-se a una convocatòria fixa, el Concert de Nadal. L'estrena va tenir lloc a la Casa dels Mundina i va constar de dues parts: la primera a càrrec del duet de violí i piano que formaven Sven Valcàrcel i Laura Redón, i la segona, del quartet de flautes barroques integrat per Mercè Dias, Josep Vicent Rius, Pablo Sifre i Eduardo García. En les primeres convocatòries, van participar també el tenor José Antonio Navarro, la pianista Ana Fabra

i el guitarrista Héctor Delgado. Els primers anys, els concerts tenien lloc en sales no especialitzades, com ara el Casal Jaume I o l'esmentada Casa de la Música.

L'any 2000, es va iniciar la col·laboració amb la Banda Jove de la Unió Musical La Lira de Vila-real, que no feia molt de temps que s'havia format. Així, el 20 de desembre de 2001, la sala d'actes de l'Institut Francesc Tàrraga va acollir, plena de gom a gom, el primer

concert de Nadal protagonitzat per la Banda Jove i sota la direcció de Juan José Peláez. Des d'aquell moment, tots els concerts de Nadal que ha organitzat Socarrats han tingut com a intèrprets els membres d'aquest col·lectiu.

Un dels primers concerts de Nadal

L'any 2007, però, el concert se celebraria a la sala d'actes de la Fundació Caixa Rural i comptaria amb una novetat: a instàncies de la presidenta Anna Àngeles, qui exercia de mestra en el CEIP Botànic Calduch, es va incorporar al concert la Coral dels alumnes de l'esmentat centre, dirigida per Anna Pitarch. La participació del cor infantil va modificar l'esquema del concert, que, d'aleshores ençà, ha comptat amb una primera part protagonitzada en exclusiva per la Banda Jove i una segona, en la qual s'incorpora la Coral.

La Coral del CEIP Botànic Calduch i la Banda Jove

En l'edició de 2008, tot i que de manera puntual, van participar en el concert la Banda Infantil de la Unió Musical La Lira i el grup Xémbolo. Finalment, en 2010, es van afegir les veus de la Coral Infantil de la Unió Musical La Lira, també dirigida per Anna Pitarch, i van construir així un grup de més d'una cinquantena de xiquetes i xiquets que, des d'aleshores, no han deixat mai de participar en el concert.

En general, el programa interpretat pels músics ha barrejat peces clàssiques, adaptacions de cançons de l'escena pop internacional (de Bon Jovi a Mariah Carey), fragments de bandes sonores, nades i cançons populars valencianes, com ara el *Tio Canya*, que va cantar Àlex Torres en l'edició de 2016. I fins i tot estrenes absolutes, com per exemple les *Cançons de la Vila*, compostes per Borja Muñoz, qui també exercia aleshores com a director de la Banda Jove.

Cartell del Concert de Nadal del XX Aniversari

El 2 de desembre de 2016, la presidenta de l'associació, Anna Àngeles, inaugurava a la Casa de l'Oli una exposició commemorativa dels 20 anys del Concert de Nadal, on s'explicava, a través d'uns panells, els orígens i la trajectòria d'aquest esdeveniment musical, i que anava acompanyada d'una sèrie de microconcerts que va culminar, el 20 de desembre, amb una nova edició del ja tradicional Concert de Nadal.

L'esclat de la pandèmia en 2020 no va interrompre la celebració del concert, el qual, tanmateix, sí que va veure alterada la seua dinàmica. La impossibilitat de reunir molta gent, tant a dalt de l'escenari com a la platea, va aconsellar la suspensió

de l'acte tradicional que, com tantes altres activitats en aquell temps de restriccions i confinament, es va traslladar a les xarxes socials. Així, la Banda Jove, dirigida per Rubén Martínez, va enregistrar un concert en format reduït que es va estrenar tant en el web *socarrats.cat* com en YouTube i Facebook. L'any vinent, però, tot i que n'estava prevista la celebració a l'Auditori Municipal, la situació sanitària va aconsellar-ne la suspensió per primera vegada en la seua història.

Tot i ser l'activitat musical que ha gaudit de major popularitat i constància en el temps, el Concert de Nadal no és l'únic que ha organitzat l'associació. Ja des dels inicis, la preocupació per la música ha estat una constant que s'ha plasmat en actuacions musicals per a tancar el Premi Socarrat Major, acompanyaments musicals de diferents actes, presència de la música en esdeveniments commemoratius (com ara els 300 anys de la crema de Vila-real o els diferents aniversaris de l'associació) o organització de concerts, com la sèrie dedicada als joves intèrprets que, entre 2014 i 2016, es va celebrar al pati de Món Orxata (al carrer de Colom) i que va acollir tant músics novells com el grup de veus femenines *a cappella* Canturel·les.

Però no sols la música culta ha estat objecte de l'interés de l'associació. Valga com a exemple el premi a la millor lletra original en català de les presentades en el VII Festival de Música Rock Penat, celebrat el 20 de febrer de 2015 a la sala Japan de Vila-real, que va atorgar l'associació i que va recaure en el grup Brussel·les 38.

Trenta anys

Enguany, l'Associació Cultural Socarrats compleix trenta anys i caldrà celebrar-ho: avaluant-ne la trajectòria i analitzant els reptes del futur. Com ja es va fer, amb l'excusa del desé i del vint-i-cinqué aniversaris, que van donar peu a exposicions, actes commemoratius, reculls d'imatges en presentacions de fotos i vídeos, homenatges als presidents anteriors i fins i tot camisetes, com la que es va estampar amb un dibuix de *Quique*, l'humorista gràfic i Socarrat Major, amb motiu del quart de segle. Unes fites on, a poc a poc, s'ha pogut comprovar el prestigi creixent de l'associació, llaurat a força de treball i de compromís amb el País Valencià, el seu territori, el seu patrimoni,

Dibuix de Quique en commemoració dels 25 anys de Socarrats

la seua cultura i la seua llengua. Una trajectòria i un esforç que han rebut el reconeixement, entre altres, del mateix Ajuntament de Vila-real, que, en 2012, va lliurar el Premi 20 de Febrer a l'aleshores presidenta, Maribel Castillo, un guardó que reconeix les contribucions més rellevants de persones, entitats o organitzacions que hagen treballat per a fomentar la solidaritat, la igualtat i el progrés de la societat en l'àmbit local.

L'Associació Cultural Socarrats rep el Premi 20 de Febrer

Igualment, la Federació Escola Valenciana va distingir Socarrats en el marc de la Nit d'Escola Valenciana de 2021 amb el Guardó Extraordinari, per «mantindre viva la flama de l'esperit valencià i treballar de manera incansable els aspectes culturals que ens fan créixer com a poble i com a país»⁸.

És lògic, doncs, que, en entrar al casal modest dels Socarrats, i contemplar la galeria de fotos, els cartells d'homenatge, la col·lecció de pintura (formada a partir de les diferents exposicions que hi han tingut lloc) tingues la sensació d'haver entrat en una mena de santuari de la cultura, de la llengua, del patrimoni dels valencians. Són ja molts anys i moltíssimes activitats, i molt diverses, que n'avalen la trajectòria. Però el camí que ja s'ha trepitjat no et garanteix el futur. És per això que, al llarg del temps, l'associació ha hagut d'adaptar-se als nous reptes que se li anaven presentant. La digitalització en seria un exemple: actualment, Socarrats compta amb una pàgina web completíssima⁹ (de la qual ha begut de manera abundant aquest escrit), que recull, ben organitzats, els diferents àmbits on es mou l'activitat del col·lectiu i que, de manera sintètica, hem intentat repassar en aquest article. Entre altres apartats, acull un blog on es poden rastrejar, de manera cronològica des de 2013, els diferents actes que ha organitzat o en els que ha participat l'entitat. Un web que funciona com a contenidor d'informació, però que, d'ençà un temps, es complementa amb l'activitat en les xarxes socials: X (abans, Twitter), Facebook

⁸ <https://socarrats.cat/2021/11/15/escola-valenciana-premia-ac-socarrats/>

⁹ <https://socarrats.cat/>

o Instagram, on, de forma dinàmica, s'anuncien actes, es recorden fites, s'enllacen articles o s'exposen fotografies de les marxes cíviques, els clubs de lectura, les conferències, etc. que organitza l'associació.

Els socarrats en la festa dels 25 anys

En els darrers anys, el nombre de socis ha augmentat fins a situar-se una mica per dalt del centenar, i s'han multiplicat els fronts on Socarrats ha decidit estar present. Entre altres iniciatives, s'està fent un esforç per captar socis més joves que garantisquen el relleu generacional, que sol ser el taló d'Aquil·les de tantes i tantes entitats que, després d'una trajectòria brillant, no han sigut capaces de trobar continuïtat. Confiem que no siga el cas i que Vila-real segueisca comptant durant molt de temps amb una entitat que treballa en un sentit general pel territori, el patrimoni artístic i natural, la cultura i la llengua dels valencians.

Joaquín Lizandra Rubio

**EL DOCTOR
JERÓNIMO VIVES
DE PORTES I BLAU
(VILA-REAL, 1692-1770/1771)**

Vista de l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia cap a finals
dels anys vint del segle passat. Foto anònima

■ El doctor Jerónimo Vives de Portes i Blau (Vila-real, 1692-1770/1771)

El doctor Jerónimo Vives de Portes i Blau (Vila-real, 1692-1770/1771)

L'any 1983, a instàncies de l'amic Mn. Serafín Sorribes Carceller (Cintorres, 1927 – les Alqueries, 2002), fa ja més de quaranta anys, vaig escriure per a la revista local *Exàgono* un article sota el títol «El Doctor Don Gerónimo¹ Vives de Portes y la Virgen de Gracia» (Lizandra Rubio, 1983: 7 i 9). En aquest número,² i a causa d'un error d'impremta, es va ometre una part de l'escrit, cosa que, passats els anys, m'obliga a refer de nou la biografia d'aquest sacerdot il·lustrat, que va ser el principal impulsor de la devoció a la Mare de Déu de Gràcia de Vila-real, a mitjan segle XVIII, així com un dels promotors de la construcció del sumptuós temple que avui és l'arxiprestal de Sant Jaume. Tot i la difusió d'aquest exemplar,³ estés només als membres pertanyents a la Congregació de Lluïsos de Vila-real, el meu escrit sobre el doctor Jerónimo Vives va servir per a incloure aquest interessant personatge local en el llibre *Vila-realencs per a recordar I* (Flores Sacristán, 2006: 202), i per Jacinto Heredia Robres, en l'enciclopèdia digital *Vilapèdia* (Heredia Robres, *Vilapèdia*).

La primera vegada que es va realitzar una biografia sobre Jerónimo Vives, encara que d'una manera concisa, va ser per l'autor anònim anomenat a si mateix El Mago de Ors⁴ en la secció dels resultats del XIV concurs infantil, convocat per la revista *Hoja informativa del socio*, de la Cooperativa Agrària de Vila-real, d'octubre de l'any 1969. Utilitzant les dades existents en els dos llibres d'administració de l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia, parlant del carrer de Lluís Vives de Vila-real, anteriorment denominat com *Vives*, s'indica:

Otras investigaciones sobre la dedicación de esta calle, que solamente está rotulada con el apellido de "Vives", parece ser determinan que tal vez a quien esté dedicada sea a D. Jerónimo Vives, presbítero, que fue instructor de la Cámara Apostólica de la Nunciatura de España y Comisario del Santo Oficio de la Inquisición en Valencia. Se retiró como beneficiario de nuestra iglesia arciprestal y fue administrador de la

¹ El mateix interessat signava com a Gerónimo Vives, però jo he preferit rebutjar l'antiga grafia i utilitzar com a nom Jerónimo Vives.

² Encara que en la coberta i en la pàgina 3 de la publicació ve indicat el 367 com a número de la revista, en realitat es tracta del 369, numeració que serà corregida en el número següent.

³ Un exemple de la seua poca difusió és que els articles sobre Vila-real que integren el número 369 de la revista no apareixen reflectits en el llibre *Bibliografia de temes vila-realencs*, de Joan F. Bernat Esplugues, Premi d'assaig Ciutat de Vila-real, Vila-real, 1991.

⁴ Darrere d'aquest pseudònim podria haver-hi el sacerdot i escriptor Mn. Manuel Juan Nebot (Vila-real, 1907-2003), col·laborador en aquells moments de la revista *Hoja informativa del socio*.

ermita de la Virgen de Gracia. Fue el iniciador de los estudios históricos de nuestra Patrona, recopilando datos sobre su hallazgo. De entonces data el arco de flores que lleva la imagen en sus andas. Predicó también la primera festividad a la Virgen en el primer domingo de septiembre en el año 1758.⁵

Juan Bautista Inza Barrué (1792), Juan Bautista Candau Martí (1907) i Benito Traver García (1909) també ens parlen d'aquest personatge interessant, però només ho fan com de passada, quan es refereixen tant a l'ermita com al mateix culte de la Mare de Déu de Gràcia.

Totalment injusta és l'opinió que de Vives té el cronista i historiador José M. Doñate Sebastia (Vila-real, 1921-1996), a qui d'altra banda dec el meu interès i afició per la nostra història local. Vegem què opina sobre la llegenda de l'aparició de la Mare de Déu de Gràcia i el doctor Vives:

El tema del hallazgo lo hemos seguido a través de los distintos autores que lo tratan y si bien entre ellos hay algunos como Sarthou, que se muestran cautos, otros, quizá por su condición de religiosos, se aferran a la folklórica y estereotipada idea de la aparición, que no pueden ni remotamente apoyar pero que tan incómoda como obstinadamente sostienen, contra viento y marea, amparándose unos en otros, en una espiral cuyo centro o punto de partida tenemos hoy perfectamente localizado. Traver se apoya en Candau y éste en Inza pero todos, de manera más o menos directa, nos conducen a la figura tal vez benemérita pero sin duda estrafalaria del beneficiado Vives de Portes, por más señas doctor en sacra teología, y a quien dicho sea de paso debe Villarreal la paternidad de otro esperpento, el de los infantes.⁶

He d'indicar sobre aquest comentari tan desafortunat que ni Vives va ser l'autor de la llegenda sobre l'aparició de la Mare de Déu a un pastoret, ni tampoc va ser l'autor de l'apel·latiu *Infantes*, que durant molts anys ha acompanyat el nom de la localitat per a diferenciar-lo dels altres Vila-real estesos per l'àmplia geografia espanyola. Encara que no tinc proves que ho puguin confirmar, la llegenda de l'aparició de la Mare de Déu es va produir molt probablement durant la curta estada dels frares alcantarins a l'ermita, entre els anys 1577 i 1578, per tal de promoure la devoció del lloc i facilitar les visites al modest monestir acabat de crear. Un lloc plàcid, sens dubte, però una mica allunyat de la localitat, i que calia promoure per tal de captar almoines i aconseguir-ne així el manteniment. Recordem que va ser l'any 1653 quan es va edificar, a costa del prevere Josep Llorens⁷ —per

⁵ ANÓNIM (EL MAGO DE ORS). «Resultados del XIV concurso infantil». *Hoja informativa del socio*, Cooperativa Agrària de Vila-real. Vila-real, octubre, 1969, p. 9.

⁶ DOÑATE SEBASTIÁ, José María. *Historias de Nuestra Señora de Gracia*. Vila-real: Ajuntament de Vila-real, 1986, Temes vila-realencs, sèrie II, número 8, Imprenta Sichert, p. 8.

⁷ Aquest sacerdot benemèrit va ser un dels 253 vila-realencs que, segons Benito Traver, van morir el 12 de gener de 1706 durant l'assalt i la destrucció de la vila per les tropes borbòniques, comandades pel comte de Las Torres, Cristóbal Moscoso.

tant, bastant anterior a Vives—, una alcova al costat d'un oratori encara existent a la cova o balma on la llegenda local ubica el lloc de l'aparició de la verge,⁸ oratori que va ser reformat entre els anys 1696 i 1698. Per aquest motiu es va realitzar un retaule barroc de tipus marc, amb una pintura, sobre llenç o taula, atribuïts respectivament a l'escultor Luis Ochando Guitart i al pintor valencià Juan Antonio Conchinos Falcó (Bautista i Garcia, 2024: 83 i 94), en què es va representar l'aparició de la verge —sense mantells sobreposats— a un pastor agenollat als seus peus. El retaule i la pintura, com va passar amb moltes altres obres d'art, per exemple amb la mateixa imatge de la Mare de Déu i molts altres documents d'interés local, van desaparèixer el trist estiu de l'any 1936.

Retaule desaparegut de l'oratori construït l'any 1653 i reformat entre els anys 1696 i 1698. Foto anònima

Pel que fa al terme *infants*, també va ser creat abans de Vives, ja que apareix en altres historiadors que han tractat sobre Vila-real; com per exemple, en la crònica del frare alcantarí Juan Ximénez, que és la primera i més primerenca història sobre la vida de sant Pasqual; en parlar de Vila-real, ens diu:

Aquí hizo su Palacio el Rey don Pedro⁹ su hijo, padre de la santa Reyna de Portugal Isabel, beata nuestra: de donde algunos coniecturan, que nacio aquí. Veesse oy fuera de la muralla el jardín, que se llama de las Infantas; donde ay muchos, y bellos naranjos puestos en quadro; travados entre sí, de tal suerte, que entrando los unos para los otros, y unidos vienen a texerse en forma de letras. Por un lado tiene al mar,

⁸ INZA BARRUÉ, Juan Bautista. *La Ribera de Mijares habitada de la Divina Gracia*. Tortosa: Imprenta de Josef Cid, 1792, p. 66.

⁹ Es tracta del rei Pere III d'Aragó i I de València, anomenat el Gran.

y por otro le ciñe muy cerca el rio Millas: que, naciendo en Aragon, viene regando la tierra llana, y terminos de Burriana, Castellon, Villareal, y otros: dando aguas delicadas, y peces sabrosos. Tienele la Villa adornado con puente, açud y aqueducto, tan costosos, que cada una destas pieças es poco arbitrarlas en valor de treynta mil ducados: y no es mucho, porque tiene grandes propios, y mucha renta.

Está cercada de quinze jardines, aunque todo su termino es un hermoso, y delicioso jardin, plantado de mil diferencias de arboles, y frutos, que se riegan del agua del rio: sin faltarle secano, y monte de mucha arboleda, y caça de francolínes,¹⁰ perdizes, liebres, conejos, etc. Y como fabrica real, y hechura de un Rey tan catholico, criada con la noble leche de Infantes, que allí se criaron, y mucho tiempo abitaron: nunca para siempre, ni en conjuraciones, ni en comunidades, que ha havido, ha buuelto las espaldas a su Rey, ni se ha apartado un punto de su corona. Antes haviendola vendido un Rey¹¹ a cierto Infante, ella mesma se redimió con sus propios dineros, y se bolvio a dar y reunir con la corona, y patrimonio real: con pacto de que los Reyes no la puedan mas separar de el.¹²

Quant al tema d'anar vestides les imatges religioses, especialment les de la Mare de Déu, l'historiador José M. Doñate, que tenia totalment idealitzada l'Edat Mitjana, ens indica:

Lejos ya de la Edad Media, con su profundo concepto de la divinidad, con su fe dura, seria y alegre (Heer),¹³ con su religiosidad fuerte, sobria y desprovista de sentimentalismos; cuyos hombres no necesitaban prodigio alguno para modelar una imagen y adorarla (porque sabían del fuerte misterio que había detrás de lo puramente formal) y erigirle no una ermita, sino todo un templo en cualquier lugar hermoso. Les bastaba para ello su fe y la tenían en buena dosis. Pero estamos ya en el momento barroco, que no arranca de un concepto estético, sino que es éste el que deriva de la mentalidad de una época. A la imagen se la adora, pues, en barroco, es decir, a condición de jugar un poco con ella. Y nacen entonces las "camareras", que con artificioso ritual visten, desvisten y adornan a la imagen con trapo y oropel en inimaginable profusión, y en uso de un privilegio que consideran trascendente. Y no falta la que, a falta de alhajas, le presta su cabellera misma, con la que definitivamente se oculta una talla que llevaba en su sencillez toda la verdad de su tiempo.¹⁴

¹⁰ El francolí comú (*Francolinus francolinus*) és un tipus de faisà, espècie no pròpia del nostre país (oriünd d'Àsia Menor), que es va introduir en la península Ibèrica almenys des del segle XIII com a peça de caça, i es va extingir abans del segle XX.

¹¹ Fa referència al rei Pere IV d'Aragó, anomenat el Cerimoniós, i conegut popularment a València com Pere II el del Punyalel.

¹² XIMÉNEZ, Juan. *Chronica del B. Fray Pasqual Baylón*. València, 1601, p. 456-457.

¹³ Heer és una paraula alemanya que figuradament significa un grup gran de persones.

¹⁴ J. M. Doñate Sebastiá, 1986, p. 31.

Si observem els primers inventaris d'ornaments, útils i mobiliari que s'han conservat a la capella de la Mare de Déu de Gràcia, a l'església parroquial (12 de juny de 1512),¹⁵ i una mica més tard a l'ermita de la Nostra Senyora de Gràcia (9 de juny de 1588),¹⁶ és a dir, respectivament a principis i finals del segle XVI, les imatges de la Mare de Déu de Gràcia ja anaven vestides en els dos casos. Concretament a partir d'una devoció tan important a la província de Castelló com la Mare de Déu de la Balma, a la localitat de Zorita o Sorita, existia un inventari de l'any 1437 (s. XV), avui ja desaparegut, en el qual s'indicava que en la imatge romànica sedent de la Mare de Déu amb el Xiquet en el seu genoll esquerre els dos anaven vestits amb mantells sobreposats (Ejarque Ulldemolins, 1934: 50-52). Aquest inventari curiós del segle XV i els dos assenyalats a Vila-real del segle XVI ens demostren la falsedat que va ser en el barroc quan es van vestir les imatges (segles XVII i XVIII), tal com ens assegura José M. Doñate. Sí que és cert que durant la llarga administració de Vives es donen diversos vestits que substitueixen els antics, tal com se'ns indica en les primeres pàgines del tom II (eixides) de l'administració de l'ermita.

L'Edat Mitjana és per a mi una etapa molt negativa de la humanitat en la qual imperaven nombroses guerres, la intolerància i el fanatisme religiós.¹⁷ És cert que es van crear belles esglésies i catedrals, així com nombrosos

Imatge gòtica de la Mare de Déu de Gràcia (s. XIV) sense mantells ni perruques incorporades, tal com es venerava en els primers temps.
Foto de Carles Sarthou Carreres

Segons J. M. Doñate, «Un manifiesto mal gusto convirtió durante los siglos XVII y XVIII a una bella imagen en este adefesio de pelucas y perifollos».
Foto de Carles Sarthou Carreres

¹⁵ J. M. Doñate Sebastià, 1986, p. 62-64.

¹⁶ J. M. Doñate Sebastià, 1986, p. 69-71.

¹⁷ Només cal recordar la forma tan cruel amb què es va posar fi als templers i als anomenats càtars.

edificis de gran interès, però la falta d'higiene en les ciutats medievals de llavors va produir nombroses epidèmies, especialment l'anomenada Pesta Negra, que va delmar una gran part de la població de l'època.

La figura d'aquest clergue il·lustrat, avui tan injustament oblidat, mereix una atenció especial per ser, tal com ja he indicat, l'iniciador dels estudis històrics sobre la nostra patrona, en les seues anotacions intercalades en els llibres de l'administració de l'ermita de la Nostra Senyora de Gràcia (Sorribes Carceller, 1988: 22), tant d'entrades com d'eixides, que avui es conserven a l'Arxiu de la Parròquia de Sant Jaume de Vila-real (APSJ), i que anys més tard serviran de consulta als altres historiadors que han tractat sobre aquest mateix tema. Durant l'administració de Vives, les parts històriques que hi apareixen estan totes escrites en castellà, mentre que els càrrecs i descàrrecs, almenys fins a l'any 1765, en tots dos toms, estan escrits en l'idioma del país. Aquests dos toms enquadernats en pergami van ser salvats dels esdeveniments de l'any 1936 per Pascual Safont Català (Vila-real, 1903-1981), que els va tenir amagats al seu domicili del carrer del Crist de la Penitència, juntament amb altres documents de l'Arxiu Parroquial. Vegem com l'escriptor local Onofre Flores Sacristán (Vila-real, 1940-2013) ens descriu el cas:

En esclatar la guerra, el sacerdot Antonio Asensio¹⁸ va traslladar els llibres parroquials a sa casa, tot tement que desaparegueren. Quant aquest va ser detingut i immolat, la seua serventa, per por que tornaren i escorcollaren la casa, va contactar amb la seua veïna Concepción Catalá, mare de Pascual, i entre les dues els van amagar a la pallissa, dins d'uns sacs de garrofes. En normalitzar-se la situació, els va tornar a la parròquia. Gràcies a ell, avui podem consultar aquests interessantíssims llibres de registre del moviment demogràfic de la ciutat.¹⁹

Les anotacions escrites en els llibres de l'administració comencen en el mes de juny de l'any 1741, fins a 1902, en què exercia el càrrec d'administrador el prevere i poeta Juan Bta. Candau Martí (Vila-real, 1822-1922). L'any 1905, s'hi reprenen els comptes, si bé només els del culte a la Mare de Déu, fins a arribar al 31 de març de 1920 en què finalitza de manera definitiva tota anotació en aquests.

Jerónimo Vives de Portes i Blau va ser el segon fill del matrimoni format per Jaime Vives de Portes menor, terratinent, síndic i ciutadà, i Madalena Blau i Gil. Va nàixer a Vila-real el dia 15 de novembre, dia de Sant Eugeni, de l'any 1692. La seua partida de baptisme ens diu:

¹⁸ Es tracta del sacerdot militar Enrique Asencio Llorca (Vila-real, 1899 – Moncofa, 1936), que va morir afusellat el 22 d'agost de 1936 a les rodalies de Moncofa.

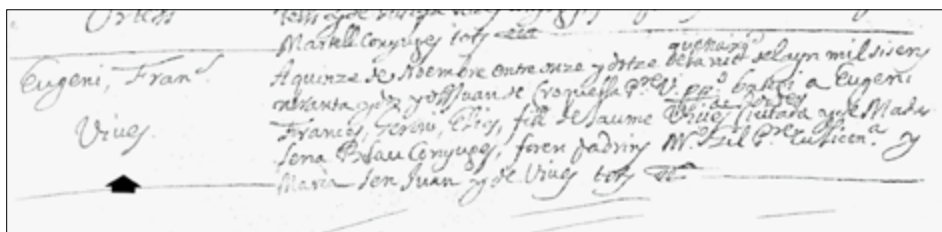
¹⁹ FLORES SACRISTÁN, Onofre. *Vila-realencs per a recordar II*. Vila-real: Canós Impressors, 2011, p. 185.

A quinze de Noembre entre onze y dotze de la nit que naixque del any mil sisens noranta y dos yo Mossen Juan Croquella prevere Vicari perpetuo bategi a Eugeni, Frances, Geroni, Elies, fill de Jaume Vives de Portes ciutada y de Madalena Blau conyuges, foren padrins Mossen Gil prevere cunlicencia y Maria Sen Juan y de Vives tots parrochians nostres.²⁰

Façana de l'ermita vora l'any 1888. Foto anònima

Al marge esquerre del full apareixen els noms següents: Eugeni, Francés Vives. El nom d'Eugeni es degué, sens dubte, al dia del seu naixement, però de tots aquests noms de la seua partida de baptisme, es quedaria finalment només amb el de Jeroni, segons veiem en l'acta de la seua confirmació, datada el 10 de novembre de l'any 1693.²¹ En el baptisme l'apadrinen el reverend Mn. Gil i la seua àvia paterna María San Juan.

Registre de la partida de baptisme de Jerónimo Vives (APSJ)

²⁰ APSJ. Batejos i matrimonis 1677-1715, t. I, s/p.

²¹ APSJ. Confirmacions 1680-1683, t. I.

Quan vaig tractar l'any 2022, en aquesta mateixa revista, sobre la monja dominica sor Manuela de San Vicente Ferrer, al món Manuela Millá i Aragón (Vila-real, c. 1739-1824), indicava:

El cas de la priora d'aquell moment, sor María Inés del Patriarca San José, al món Teresa Vives de Portes i Blau, resulta altament curiós. Pertanyent a una distingida família de la localitat, va prendre l'hàbit a l'edat de tan sols sis anys i va professar el 25 de juliol de l'any 1728, quan tenia setze anys, i li van donar el vel l'endemà. La missa en què va realitzar la seua professió, la va celebrar son pare Jaume Vives de Portes i Sant Joan, ja que aquest es va fer clergue després de la mort de la seua dona Madalena Blau i Gil.²²

Efectivament Teresa Vives de Portes i Blau (Vila-real, 1712-1801), germana menor del nostre biografiat, va entrar, com a religiosa de cor, al convent de les Mares Dominiques de Vila-real a l'edat de tan sols sis anys i va prendre el nom de María Inés del Patriarca San José; va fer la professió el dia 25 de juliol de 1728, als setze anys.

Per les anotacions que va deixar manuscrites amb la seua lletra en els llibres de l'administració, sabem que Jerónimo Vives va ser jutge de la Reverenda Cambra Apostòlica de la Nunciatura d'Espanya a la Cort de Madrid, comissari del Sant Ofici de la Inquisició de València²³ i doctor en Teologia.

La família Vives de Portes, igual que els Mundina, sembla que eren partidaris declarats del rei Felip V i van patir l'atac a les seues propietats i destrucció al mes de gener de 1706, quan Vives comptava tan sols amb tretze anys. A causa d'aquestes pèrdues, la família va reivindicar la seua fidelitat als monarques de la casa Borbó i, finalment, van obtenir el reconeixement de noblesa de sang i solar conegut com a *ciutadans d'immemorial* per la Reial cèdula del rei Carles III el 6 de setembre de 1764 (Heredia Robres, *Vilapèdia*).

Els primers estudis de Jerónimo Vives, els va realitzar a l'aula de Gramàtica de la seua ciutat natal, va prosseguir amb els de filosofia i teologia al seminari de Tortosa, fins a la seua ordenació sacerdotal (Heredia Robres, *Vilapèdia*). El 22 de juliol de 1715 actuà com a padrí de bateig de la seua germana menor María Madalena Vives de Portes i Blau,²⁴ als vint-i-tres anys, i hi figurà com a «clergue de llicència mehua», o siga, amb llicència

²² LIZANDRA RUBIO, Joaquín. «La Guerra de la Independència (1808-1814) a Vila-real vista per una monja dominica». *Font*, núm. 24. Vila-real, publicació de la Regidoria de Normalització Lingüística de l'Ajuntament de Vila-real, octubre, 2022, p. 176 i 177.

²³ APSJ. Llibres de l'administració de l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia de Vila-real, t. I (entrades), f. 20.

²⁴ En el tom I de batejos (1677-1715), estan registrats un total de deu fills nascuts dins del matrimoni, però mancat dels llibres de defunció d'aquesta mateixa època a l'APSJ, desconec quants van arribar a l'edat adulta.

del vicari perpetu Francisco Thomeu (Nules, c. 1685 – Vila-real, 1766), és a dir, que mancava encara del títol de doctor en Teologia.

Vora l'any 1722, el tenim a la nostra ciutat formant part del clergat parroquial, amb el benefici fundat a la parròquia amb el títol de Sant Miquel Arcàngel i Sant Francesc,²⁵ i era a més membre de la Junta de Fàbrica, si bé la trajectòria en aquest càrrec només la podem seguir de forma fragmentària, per l'existència d'algun document aïllat, ja que una part de l'Arxiu Parroquial lamentablement va desaparèixer en la passada Guerra Civil.

La primera menció de Vives ja com a doctor i membre de la Junta de Fàbrica de la parròquia de Sant Jaume, apareix en una escriptura de poders del clergat de Vila-real, de data 31 de juliol de 1724, al comerciant Pedro Franch perquè contracte la construcció d'un orgue per a l'església parroquial gòtica, per una quantia màxima de «mil ducientas sinquenta libras» (Doñate Sebastiá, 1980: 20-21). Aquest orgue barroc,²⁶ reutilitzat per al nou temple, és el que actualment es conserva a la banda de l'epístola del presbiteri de l'actual arxiprestal de Sant Jaume, ja que porta la inscripció contemporània següent: «Nicolás de Salanova, Thomás Grañena, Martin Uzerralde me hicieron en Valencia siendo fabriquero²⁷ el Dr. Geronimo Vives de Portes año 1724» (Doñate Sebastiá, 1980: 20).

Estat actual de l'orgue barroc de l'any 1724. Foto extreta del llibre del professorat de l'exposició «Espais de Llum» de la Fundació La Llum de les Imatges

²⁵ Aquest benefici va ser substituït per Miguel Porta. Arxiu del Regne de València (ARV), Batlia A, exp. 1.360.

²⁶ Aquest orgue, completament desmantellat en la passada Guerra Civil (1936-1939), va ser restaurat per la Fundació La Llum de les Imatges per a l'exposició «Espais de Llum» Borriana-Vila-real-Castelló 2008-09.

²⁷ El fabriquer era la persona que a les esglésies cuidava de la custòdia i la inversió dels fons dedicats al manteniment, conservació o renovació dels edificis i substitució o reparació dels objectes emprats en el culte.

El dia 25 de juny de 1741, és nomenat administrador de l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia, càrrec que estava vacant per haver mort l'antecessor, el també prevere Pasqual Llorens. En un document conservat a l'Arxiu Municipal de Vila-real (AMVr), amb data 25 de juny de 1741, tenim:

[...] que atento de que la hermita de Nuestra Señora de Gracia se hallava sin administrador a ocasión de aver muerto el Dr. Pasqual Llorens presbitero que lo hera de dicha hermita se haría preciso nombrar administrador de dicha hermita y que para ello nombrava por su parte y proponía (Bartolomé Mundina, regidor decano) por administrador principal de aquella al dotor Gerónimo Vives presbitero residente de la parroquial desta villa y vecino y natural de ella y que por su coadjutor proponía y nombrava al licenciado Joseph García presbitero también vecino desta villa y residente de la misma iglesia que también hera coadjutor del dicho Dr. Pasqual Llorens administrador principal difunto.²⁸

No obstant això, en els llibres de l'administració de l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia, en el tom I (entrades), el nomenament de Jerónimo Vives, escrit pel mateix interessat, diu:

En el año de 1741 a los 22 días del mes de junio, ha sido nombrado por la Ilustre villa de Villarreal, siendo regidor mayor Bartolomé Mundina ciudadano para administrador de la hermita de Nuestra Señora de Gracia, el Dr. Gerónimo Vives de Portes, presbitero, beneficiado en la parroquial yglesia de esta villa de Villarreal, y recidente en ella. Jues de la Reverenda Cámara Apostólica de la Nunciatura de España en la Corte de Madrid, y Comisario del Santo Oficio de la Inquisición de Valencia.²⁹

En aquest càrrec, que exerciria durant vint-i-nou anys, va contribuir en gran manera a la propagació del culte a la Mare de Déu de Gràcia, canalitzant l'entusiasme i la devoció a l'actual patrona de la localitat. S'ha de tenir en compte que durant el segle XVIII, té lloc un ressorgiment de la devoció a la Mare de Déu de Gràcia que, en la centúria anterior, estava molt decaiguda (Doñate Sebastiá, 1975: 95 i 96) a favor de sant Pasqual Baylón. En el llibre d'entrades de l'administració de l'ermita, Vives copia en els primers fulls, amb lleugeres variants, el que Rafael Martí de Vicianà, en la tercera part de la seua *Chronyca del Reyno de Valencia* (Vicianà, 1564: 141 a 143v), escriu sobre Vila-real i indica, al final de la descripció, el següent:

Esta es copia sacada à la letra del dicho Vicianà, por mano del Dr. en Sagrada Theología Gerónimo Vives de Portes Presbitero, en Valencia, día 13 de Julio del año 1747.

²⁸ AMVr. Mà d'acords de la justícia i regiment de la vila de Vila-real, 25/06/1741, f. 13v.

²⁹ APSJ. Administració de l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia de Vila-real, s. XVIII-XX, t. I, f. 20.

El motivo (que) hé tenido para poner la fundación de esta Villa de Villa Real en el principio de este libro, es porque aviendo visto los historiadores, y coronistas, que tratan de las fundaciones de las poblaciones del Reyno de Valencia, como son: Viciano, Zorita, Espondano, Juan Castillo, Ramires, Escolano, y Moreri; tomando yo este trabaxo, y desuelo, solo para ver, si estos dezian algo del hallazgo, y antigüedad de la santa, y prodixiosa Imagen de Nuestra Señora de Gracia, pues en los Archivos de esta Villa, y del Clero, nada se encuentra de noticia por escrito; sólo Viciano trata largamente de la fundación de esta villa de Villa Real; y como los libros de Viciano se encuentran muy pocos, por motivo, de que hablando de las fundaciones del Reyno, tratando de la fundación de la Ciudad de Gandía, y de las familias esclarecidas, dise, hablando de la familia de los Borjas, dize que los duques de Gandía los Borjas, es una familia escláresida, y de muchos honores; pero que en sus principios fue muy pobre, muy humilde, y de poca entidad; y por estas noticias, hubo un Duque de Gandía, que puso todo su conato en extinguir todos los libros de Viciano, como en efeto despachó muchos para que corriessen toda España, para que con la maior eficacia tomasen noticia de dichos libros, y cuantos hallen, les mercaran por qual precio, y les quemasen, y por haber quemado tantos libros, se enquantan muy pocos, pues en toda la Ciudad de Valencia, solo se encuentran dos; y para memoria de la fundación de Villa Real, y que no se pierda su noticia hé copiado la fundación de Villa Real de Viciano. Pues de los demas arriba expresados Istoriadores, solo he podido sacar algunos framentos, pues todos escriben muy escasos en las noticias de Villarreal.³⁰

El que ha dit el doctor Vives en el seu escrit sobre la dificultat de trobar exemplars de la tercera part de la Crònica de Viciano, no sembla ser cert, ja que, alguns anys després, el pare Inza, en el seu *Epítome histórico de Villa-real*, consultarà sense cap problema aquest llibre de tanta importància per a la fundació de Vila-real, quan fa referència a l'aparició de la Mare de Déu del Lledó, patrona de Castelló de la Plana. Vives

Calvari de l'ermita, ja desaparegut, construït entre els anys 1743 i 1746.
Foto de Juan Bautista Pesudo

sembla recollir en el seu escrit la idea de la desaparició de la primera part de la Crònica de Viciano, en lloc de la tercera part, de la qual sí que hi ha avui dia molts exemplars originals.

³⁰ APSJ. Administració de l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia de Vila-real, s. XVIII-XX, t. I, f. 7v, 8 i 8v.

A iniciativa seua, es va construir un calvari en el camí que conduïa a l'ermita, així com la baixada a aquesta, que anteriorment només podia fer-se a peu o al llom de cavalleries i amb molta dificultat. Tot i que el pas del temps ha esborrat moltes de les seues realitzacions, especialment en la finalització de la decoració interior de l'església, ens indica el seu caràcter emprenedor i decidit.

L'ermita de la Mare de Déu de Gràcia es va edificar poc abans de 1631. Va resultar un edifici de nau única totalment despullada, amb coberta de creueria, a la qual es va afegir abans de 1699 un absis quadrangular amb volta rebaixada, on es va situar l'altar principal. Segons l'historiador Joan Damià Bautista, que atribueix tota la decoració interior als escultors i retaulistes Luis Ochando Guitart i Manuel Ochando Arrufat:

Amb l'adveniment del barroc aquesta nau degué semblar excessivament severa i despullada i es va decidir decorar-la. El resultat és el que en essència podem veure avui, amb les pilastres d'arrancada dels arcs de creueria tapades per un orde compost amb els fustos encaixats, les finestres envoltades de decoració vegetal i un fris que recorda molt les decoracions ceràmiques en blau a la manera d'Orlerys de la ceràmica de l'Alcora. A l'absis es va disposar una decoració d'ovals amb tornapunts en s als costats i frisos de garlandes vegetals sobre les dues portes, motius que tornarem a trobar en els marcs de les dues pintures que hi ha en un costat i l'altre, emmarcades per fines pilastres compostes i amb garlandes penjant dels capitells, tot el conjunt coronat per petxines. Portes i pintures estan separades per un fris amb draperies que penjen de gira-sols.³¹

A ell també es deu l'arc de flors que porta la imatge en les seues andes i que tant la caracteritza, així com les seues millors joies i vestits, que van desaparèixer juntament amb la mateixa imatge, com ja he indicat en un altre moment. També a iniciativa seua es deuen els primers gravats sobre la Mare de Déu de Gràcia, en fusta o xilografies, que serviran per a la confecció tant d'estampes com dels típics fulls, *in folio*, per a goigs, que es venien al mateix santuari, tal com apareix reflectit en el tom I d'entrades de l'administració de l'ermita.

La primera notícia sobre uns goigs en honor a la nostra patrona ens apareix en el llibre de *Cuentas con Descargo de la Administración de la Ermita*. En el preàmbul del llibre esmentat i a manera de «Memorias y Noticias», llegim: «les medidas de llista, estampes, y gois de Nuestra. Señora. de Gracia, introduïdes, y tirades per el Doctor. Geroni Vives presbitero administrador en lo any de 1746».³² Buscant en el descàrrec corresponent a l'any 1746,

³¹ BAUTISTA I GARCIA, Joan Damià. *Els escultors Ochando*. Benicarló: Onada Edicions, 2024, p. 119 i 120.

³² LIZANDRA RUBIO, Joaquín. «Los gozos a la Virgen de Gracia y sus distintas versiones». *Exágono*, núm. 388, 1987, p. 4.

aquesta anotació es complementa amb la següent: «por lo import, y cost de les medidas de llista de Na. Sra. de Gracia, obrir la lamina, tirar gois y estampes dia 6 setembre al Dr. Pobo». No s'hi indica, per tant, el lloc d'impressió, que gairebé amb seguretat va ser a València, ni el nombre d'exemplars impresos.

Vint anys més tard, se'n realitza una nova edició, ja que en el descàrrec corresponent a l'any 1766, veiem: «aver pagado a Valencia al impresor de la Plaza dicha de la Olivera,³³ por tirar 405 estampas de la Virgen de Na. Sra. de Gracia, 203 Gozos de la Virgen, y papel, 11 pesetas que hazen en menudos 3 libras, 2 sueldos y 4 dineros». La darrera edició impresa, de tan sols 500 exemplars, és de l'any 1859, a la impremta valenciana de Juan Martí Casanova.

Gravat anònim de la Mare de Déu de Gràcia, propietat de l'autor, assenyalat en el descàrrec de l'any 1746

Pel tema i pel tipus de redacció, molt similar al sermó predicat per Jerónimo Vives de Portes l'any 1758,³⁴ així com per la referència a «introduïdes, y tirades» que aquest diu en «Memorias y Noticias», el text podria ser ben bé del mateix Jerónimo Vives de Portes, l'autor d'aquests goigs. Recordem, a més, el gran impuls que va donar a la devoció a la

³³ L'any 1755, a la plaça de l'Olivera de València, es trobava la impremta de Joseph Thomàs Lucas.

³⁴ DIVERSOS AUTORS. Llibre de l'administració de l'ermita, tom I (entrades). APSJ, ms. s/n, Vila-real, 1741-1924, f. 12 a f. 18v.

Mare de Déu des de l'inici de la seua administració. Aquests goigs consten de nou cobles i una quarteta amb rima consonant creuada abba, que obri i tanca el cant d'aquests:

Pues tu gracia liberal
todos los devotos ven;
ya que nos dais tanto bien,
libradnos de todo mal.

Del mateix fra Juan Bautista Inza són igualment uns goigs dedicats a la Mare de Déu de Gràcia, que van arribar fins i tot a ser impresos l'any 1792, però que no van tenir acceptació popular.³⁵ L'any 1866 es van escriure uns nous goigs que van substituir definitivament els del segle XVIII i són els que avui encara es fan servir, l'autor dels quals és el sacerdot vila-realenc Pascual Nácher Lloret (Vila-real, 1823-1883).

Postal de l'interior de l'ermita amb anterioritat a l'any 1936. Postal anònima

Pel que fa a les que Vives anomena «medides de llista», es tractava d'unes cintes de seda de diferents colors en què s'assenyalava l'alçària exacta de la imatge de la Mare de Déu de Gràcia,³⁶ i que una vegada beneïdes «las guardaban con mucha reverencia y aplicabánselas a los miembros dolientes invocando la intercesión de la Virgen para su remedio; hoy no se usan ni se expenden y ninguno de nuestros coetáneos las ha conocido yá» (Candau Martí, 1907: 75), tal com passa en moltes altres advocacions marianes, la més coneguda de les quals és la de la Mare de Déu del Pilar de Saragossa,³⁷ tradició que encara avui s'hi conserva. A Vila-real, per contra, no va tenir l'èxit esperat, de manera que va ser una de les

iniciatives del doctor Vives que es deixaria perdre. Una realització de Vives que, en canvi, sí que perdura en l'ermita és la pintura rococó, de qualitat variable, i pintada en la volta i

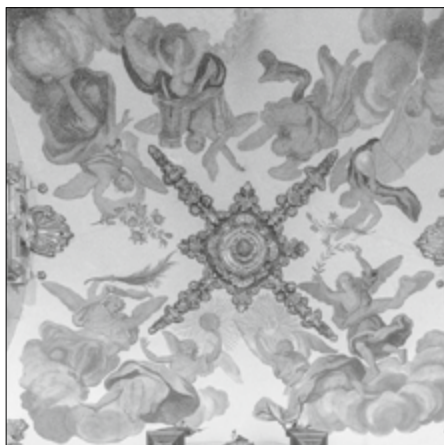
³⁵ LIZANDRA RUBIO, Joaquín. «La novena de la Virgen de Gracia y sus distintas ediciones». *Cadafal*, setembre, 2005, s/p.

³⁶ Segons el sacerdot Juan Bautista Candau Martí, en el seu llibre *La Gracia en Villarreal*, p. 18, la imatge original tenia setanta-quatre centímetres d'alçària.

³⁷ Les cintes de diversos colors de Saragossa porten impresa la inscripció següent: «Medida de Nuestra Señora del Pilar».

murs laterals del presbiteri, realitzada pel pintor resident a València Luciano Calado. Es tracta d'un grup de vuit àngels que porten símbols representatius de la Mare de Déu:

Per tal d'ornamentar l'espai dedicat a la Mare de Déu han estat triats uns motius que s'hi relacionen. Així trobem a la volta de l'absis vuit àngels que porten els següents símbols de la lletania: sol, lluna (sobre el mur de l'epístola), branca de xiprer i ram de roses (sobre l'altre mur), torre i espill (sobre l'arc de triomf). Als murs laterals han estat posats Sant Lluç al de l'epístola, i Sant Joan a l'altre. Els criteris per a triar aquests evangelistes han estat els de la seua major proximitat a la Verge, puix Sant Joan és l'encomanat de la seua cura a la mort de Crist i San Lluç, segons la llegenda fou el seu primer retratista. Precisament aquest darrer hi figura segut, amb un pinzell i una paleta a les mans, i davant un cavallet amb un quadre on ha pintat la pròpia Verge de Gràcia. A la base està el bou, símbol de l'evangelista. Sant Joan ofereix una posició semblant, però ara escrivint la seua obra, amb una àliga als peus.³⁸

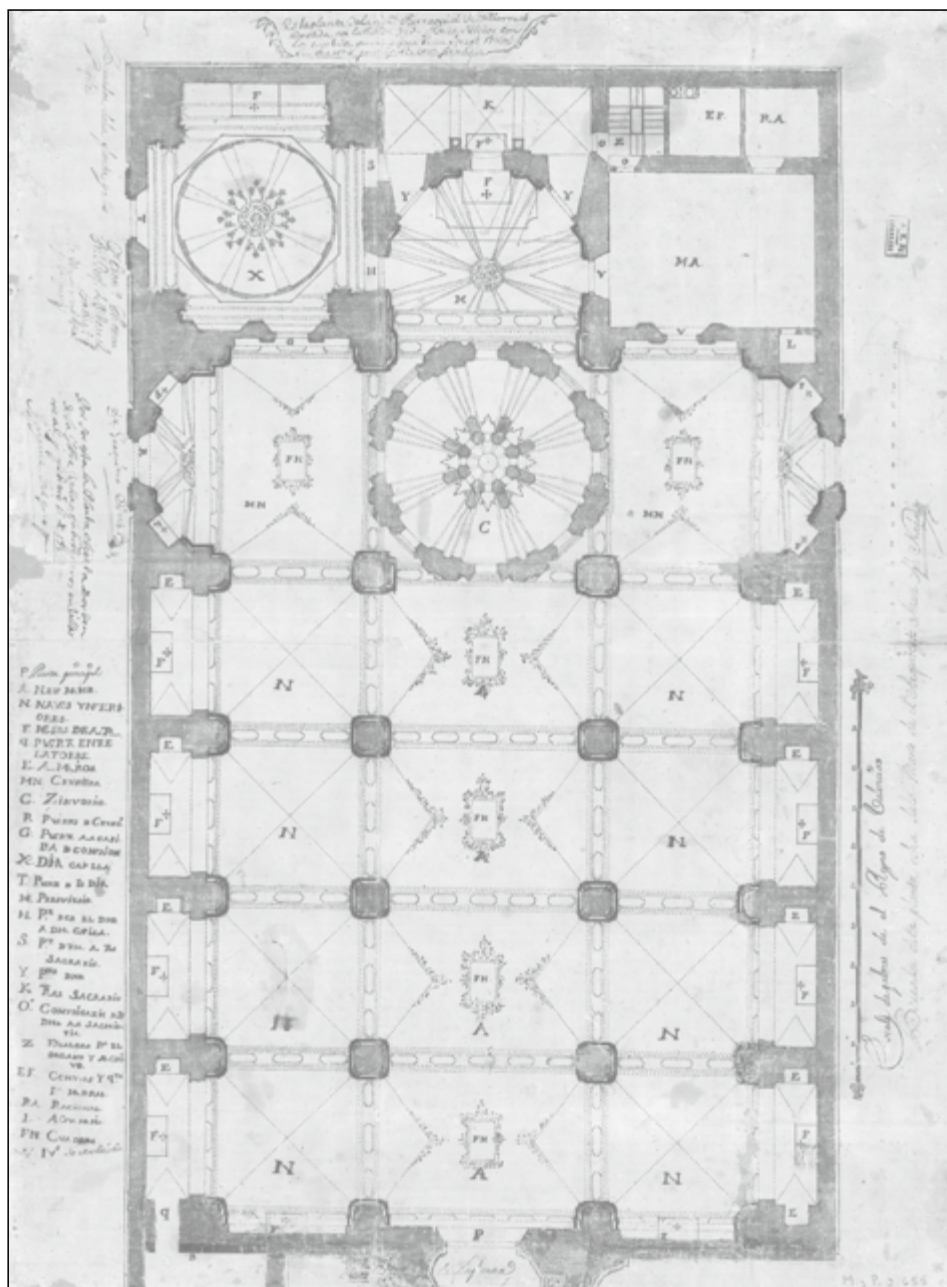

Pintures de Luciano Calado en la volta del presbiteri. Foto de Pasqual Lluís Segura Moreno

Datats de l'11 de febrer de 1753, són els plànols³⁹ de l'església arxiprestal de Sant Jaume deguts al mestre arquitecte aragonés Juan José Nadal (Belchite, c. 1690 – Torreblanca, 1762). Es tracta dels plànols d'una planta i tres seccions, amb una decoració rococó, signats per l'escrivà de Vila-real Jaime Gil i l'autor del disseny, i el plànol de planta signat a més pel vicari perpetu Francisco Thomeu, del qual ja he parlat abans; per Vicente Font d'Ursins i Vives de Portes (Vila-real, 1682-1771) com a fabriquer i, finalment, per Jerónimo Vives de Portes, cosí de l'anterior. Se suposa que tots tres van aprovar la planta triada, en nom del clergat parroquial, i cap dels tres veuran finalitzat l'edifici.

³⁸ BAUTISTA I GARCIA, Joan Damià. *Pintors i pintures a Vila-real. Segles xv al xviii*. Onda, 1987, p. 99.

³⁹ AHN. Consells, Mapes, Plànols i Disseny (MPD), 2655, 2656 i 2657.

Planta original de l'església arxiprestal de Sant Jaume (AHN)
de mà del seu autor Juan José Nadal i firmada per aquest,
per Jerónimo Vives i altres

Quan es va col·locar la primera pedra, el 8 de desembre de 1752, de dos pams quadrats, subjecta a quatre anelles de ferro, aquestes van ser portades per Vicente Font, com a fabriquer; José Nostrort, regidor degà per part de la vila; Bartolomé Mundina, per part de la gent noble, i, finalment, José Aragón, pels pagesos i la resta de gent de la població, i es va col·locar sota la taula de l'altar major (Traver García, 1909: 278-279). L'edifici es va finalitzar l'any 1779, encara que sense acabar-ne algunes parts importants:

No se ajusta del todo ni a las formas barrocas ni a las neoclásicas, siendo una mezcla de ambos, consecuencia de la primera traza de Nadal y última de Gascó.⁴⁰ La capilla de la Comunión presenta líneas claramente clásicas. Lo mismo podría decirse de la decoración. Consta que fray Alberto Pina⁴¹ levantó planos para esta iglesia que no fueron aceptados. (Cardiñanos, 2007: 76).

L'arquitecte i mestre d'obres carmelita fra José Alberto Pina (Moyuela, Terol, c. 1693 – Xàtiva, 1802), és a qui Benito Traver García, en la seua *Historia de Villarreal* (Traver García, 1909: 281), va atribuir l'autoria dels plànols de l'església parroquial de Sant Jaume.

On millor va sobreirir la seua activitat va ser en el culte a la Mare de Déu, ja que, juntament amb el també prevere Vicente Font d'Ursins, és autor de l'ofici i missa propis de la Mare de Déu de Gràcia, que es deien en la seua festa, i que van ser aprovats per decret a Roma el mes de setembre de 1766. D'aquest prec compost en llatí, llengua obligatòria aleshores per als actes del culte litúrgic, se'n van editar un total de 200 exemplars per l'impressor de la Inquisició de València José Esteban Dolz.

Quan a finals del segle XVIII Juan Bautista Inza (Vila-real, 1721-?) publica a Tortosa (Tarragona) l'opuscle a 8é, *La ribera de Mijares habitada de la divina Gracia*, en la part històrica d'aquesta obra s'indica clarament que és la segona novena dedicada a la Mare de Déu de Gràcia (Inza Barrué, 1792: 80). En temps de l'administració de Vives, apareix la celebració de diversos novenaris, però no veiem reflectida cap impressió d'una novena solta. No obstant això, Inza ens assegura que: «En el año 1767, se puso en práctica Rezo y Novena» (Inza Barrué, 1792: 77), la qual cosa sembla voler indicar-nos que en el mateix prec podria anar inclosa i impresa la primera novena en honor a la Mare de Déu de Gràcia, realitzada durant l'administració de Vives. De tota manera, això no ho podem saber fins

⁴⁰ L'arquitecte Vicente Gascó Masot (València, 1734-1802) és l'autor de la capella de la Comunió, ja plenament neoclàssica.

⁴¹ El cronista Benito Traver, en les seues «Efemérides de Villarreal», 1935, corresponent al dia 31 de maig de 1752, p. 64, ens indica: «El carmelita observante Fr. José Alberto, arquitecto y maestro de obras por S. M. da la última mano al plano que acaba de hacer del actual templo parroquial».

que ens aparega un exemplar d'aquest prec, també anomenat ofici i missa propis de la Mare de Déu de Gràcia, en algun arxiu o biblioteca pública o privada.

Del 20 d'abril de 1757, hi ha un acord municipal «para que se trayga la Virgen de Gracia a la parroquia por enfermedades»:

En la villa de Villarreal a los veinte días del mes de Abril del año mil setecientos cincuenta y siete la justicia y regimiento desta dicha villa es a saber los señores Joaquín Mondina alcalde ordinario y primero, Vicente Angel Girona regidor decano, Joseph Sebastia, Miguel Blasco, Miguel Bonet, Joseph Galindo, y Vicente Llorca también regidores estando en la sala capitular de dicha villa juntos y congregados por medio de convocacion echa de orden de dicho regidor decano por Pedro Castan y Manuel Castan vergueros de dicha villa para tratar y determinar las costas y negocios pertenecientes al real servicio y bien comun de esta Republica fue propuesto por el dicho regidor decano que en esta villa hay actualmente grandes enfermedades de calenturas malignas en las gentes y que amenazan mucha ruina en la salud y que se ha experimentado en la villa que siempre que esta se ha visto en alguna aflixion en razón de lluvias, seca, enfermedades y otras que ha padecido, la villa a recurrido a la protección y amparo de la Virgen de Gracia y la ha trahido de su Hermita que se halla construhida en las riberas del Rio de Mijares, término desta villa a esta villa y ha acudido a su protección y amparo⁴² han encontrado sus moradores un total alivio y conseguido su consuelo por medio de esta Virgen de Gracia y que por tanto hallandose al presente la villa y sus moradores en la aflixion que tiene referida que hera su dictamen y voto el que se trayga desde luego de su heremita a esta parroquial de Villarreal para que por su intercesión logren los vecinos el deseado consuelo y la salud que conviene.⁴³

Testimoni presencial dels esdeveniments en què la ciutat va votar la festa anual per al primer diumenge de setembre, concisament ens diu:

En lo año 1757 portarem a Nuestra Señora de Gracia, per emfermetats de costelacio, y lograt lo consuelo, feu la Vila festa de gracias, y pera major gratitut, la llustre Vila feu vot de portar a Nuestra Señora de Gracia tots los años el primer dumenge de setembre, y feuli una festa en totes les circumstancies de ofis com lo día del Corpus; añadiunt un novenari ab sermons y el últim día de la novena torna a la hermita.⁴⁴

⁴² Ha de dir *amparo*.

⁴³ AMVr. Mà d'acords i deliberacions conciliars celebrats per la justícia i el regiment d'aquesta vila de Vila-real, 20/04/1757, f. 16 i 16v [document completament transcrit en J. M. Doñate Sebastià, 1957, s/p].

⁴⁴ APSJ. Llibres de l'administració de l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia de Vila-real, t. 1 (entrades), f. 32v.

Tal com ja he comentat al principi d'aquest treball, l'any següent, el 1758, va tenir la sort de predicar en la primera festa que s'hi va celebrar. Amb una gran ingenuïtat, ell mateix diu:

El primer año, que se hizo la fiesta suso dicha fué en el primer domingo de setiembre del año de 1758; y por encontrarme yo el suso dicho Dr. Gerónimo Vives presbitero Administrador de dicha Hermita, resolvio la Ilustre Villa, el encargarme el Sermón del día de la solemne fiesta, y aunque me resisti, por ser, y considerarme muy poco sujeto para tan gran empeño, con todo no pude escusarme, y me vi obligado á complacer la Ilustre Villa, Predicando, sirviendo á la Virgen con este corto sacrificio; mereciendo este gran favor, por ser Capellán de la Virgen, para su asistencia, y cuidado.⁴⁵

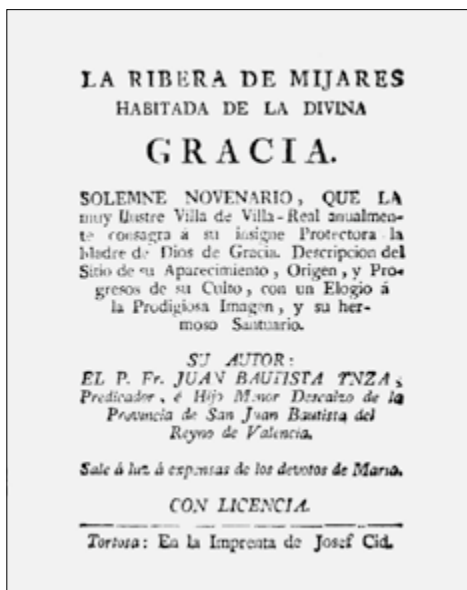
El sermó es va predicar a la desapareguda església de la Sang, que per aquells anys exercia el paper de parròquia, ja que l'actual temple es trobava en construcció. El text barroc del sermó, amb un total de setze folis i nombroses notes en llatí, es troba escrit de la seua pròpia mà en el llibre de comptes amb càrrec i data de l'administració de l'ermita. S'hi indica, entre moltes altres coses, que un àngel enviat del cel, igual que passa en l'escena de l'Anunciació, sota el vestit humil de pastor, anuncia a la vila l'existència de la Mare de Déu, per a després desaparèixer. Se suposa, per la llegenda, que la Mare de Déu es va ocultar per a no ser profanada quan es va produir la invasió musulmana de la península Ibèrica l'any 711. Avui sabem que la imatge medieval de la Mare de Déu de Gràcia era sedent, tallada en fusta de pi del país (Llorens Poy, 1957: 58), de la primera meitat del segle *xiv*, d'estil gòtic però de tradició romànica, i molt possiblement de procedència francesa (Lizandra Rubio, 2007: 73).

Per al pare Inza, el relat de l'aparició de la Mare de Déu de Gràcia, una mica diferent del de Vives, es va produir de la manera següent:

Pastoreaba su rebaño, junto a las corrientes del Rio Mijáres, uno de aquellos Pastores antiguos candidos por la inocencia de sus costumbres. Quando ved aii, que en uno de aquellos felices dias se le apareció una Señora agraciada, que es muy posible mandase al Pastor, diese parte á la ilustre Villa, de lo que acabavan de ver sus ojos. Dado por el Pastor el aviso, y apenas dando fé el Pueblo á su embaxada, y narración sencilla, Clero y Villa acudió en Procesión al afortunado sitio y hallando en él a la Soberana Imagen, la trageron con toda reverencia, y jubilo del corazon al Pueblo. Pusieronla en el Templo, mas al otro dia se restituyó al mismo sitio, practicando esta ceremonia tantas veces, quantas era menester para que la Villa entendiese ser voluntad de Dios, y de la Madre Virgen, que en Santa Imagen, fuese adorada en el lugar mismo de su Aparecimiento.⁴⁶

⁴⁵ APSJ. Administració de l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia de Vila-real, s. *xviii-xx*, t. i, f. 10v.

⁴⁶ INZA BARRUÉ, Juan Bautista. *La Ribera de Mijares habitada de la Divina Gracia*. Tortosa: Imprenta de Josef Cid, 1792, p. 65 i 66.

Portada de la primera edició de la novena del pare Inza (Tortosa, 1792)

El novembre de 1770, a causa de la malaltia (apoplexia) i de l'edat, ja que tenia setanta-nou anys i a punt d'arribar a octogenari, va haver de deixar l'administració de l'ermita. El van substituir en el càrrec Joaquín Mondina Roig i el vicari perpetu de la parròquia Luis Martí.

L'última anotació de Jerónimo Vives en els llibres de l'administració esmentats és del 9 de novembre de 1770. Es tracta del tancament de comptes d'aquell any i estan escrits per una altra persona, molt possiblement pel prevere José Chavarria, que era ajudant seu en el càrrec en aquell moment. Aquests comptes reben la seua conformitat amb la seua signatura, molt insegura, que ens dona indicis de la seua gravetat. Però, en canvi, desconexim la data de la seua mort, per no existir els llibres de defunció d'aquella època, i a falta que apareguen nous documents, es pot fixar entre el mes de novembre de 1770, en què deixa el càrrec d'administrador, i el 22 de febrer de 1771, en què sabem segur que ja havia mort.

Calc de l'última firma i rúbrica de Jerónimo Vives

En la primera revisió de comptes hi ha un superàvit que Vives llega a l'Administració dient:

De cuya cantidad de quinientas cinco libras un sueldo y onse dineros lego gracia y condonación Yo Dr. Gerónimo Vives Administrador a favor de la Administración de nuestra Señora de Gracia con la expresa reserva, y condición que si de la mayor inspección de otras cuentas resultase alguna cantidad contra mí pueda valerme de la que arriba condono, como igualmente al contrario si resultara mayor cantidad a mi favor, yguualmente la condono. Y para que conste firmo el presente escrito de mano agena, y firmado de la mia en la Villa de Villareal a 9 de Noviembre de 1770. Firmado: Gerónimo Vives Administrador (rubricado).⁴⁷

Aquests comptes van ser aprovats també en la visita pastoral de 9 de novembre de 1770, realitzada pel bisbe de Tortosa Bernardo Velarde i Velarde (1765-1779), com així consta en el tom I (comptes amb càrrec i data) de l'administració de l'ermita de la Nostra Senyora de Gràcia.

El 22 de febrer de 1771, es va realitzar una nova revisió dels comptes i es va trobar en contra seua un error de 103 lliures, 13 sous i 4 diners, quantitat de la qual es van haver de fer càrrec els seus hereus:

En la Villa de Villarreal á los veinte y dos días del mes de Febrero 1771, habiendo reconocido y visto las Cuentas de Cargo y Data, de la Administración de Nuestra Señora de Gracia, término de dicha Villa, Administrada por el ya difunto Dr. Gerónimo Vives Presbitero en precencia del Señor Dr. Luis Martí Presbitero Vicario Perpetuo de la Parroquial Iglesia de dicha Villa y de Don Joaquín Mondina Administradores de dicho Hermitorio, de Mosen Pasqual Andria Presbitero y de Joseph Gil Escribano y Jaime Llop, contadores nombrados para dicho fin, es por dichos Administradores, y aquel por el Señor Vicente Vives ciudadano de la Villa de Castellón, que también se encontró presente a la revista de dichas cuentas; las que habiendose visto con la madurez y reflexión correspondiente, se ha encontrado y consta el Cargo de dicha administración en la cuantía de mil quatrocientas cincuenta libras, y diez y ocho sueldos; y el Descargo en la cantidad de mil trescientas quarenta y siete libras, quatro sueldos y ocho (dineros); de lo que es visto resultar alcanzado dicho Dr. Vives, y por este a su herencia, en la quantia de ciento tres libras, trece sueldos y quatro dineros todo menudos.⁴⁸

Sabem que d'aquesta suma tan elevada per a l'època només va quedar registrada com a pagada la quantitat de tan sols 26 lliures, 6 sous i 11 diners; la resta del deute potser va ser condonat als hereus de Vives, en memòria de qui tant va fer per la Mare de Déu.

⁴⁷ AMVr. Administració de l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia de Vila-real, s. XVIII-XX, t. I, f. 48v.

⁴⁸ AMVr. Administració de l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia de Vila-real, s. XVIII-XX, t. I, f. 49v.

No sabem si per aquesta raó o per una altra, durant molt de temps les autoritats de la vila van nomenar dos administradors en comptes d'un, i sempre per a curts espais de temps. L'un era eclesiàstic i l'altre, seglar, els quals entenien del govern de l'església i casa respectivament; l'eclesiàstic portava a més el nom de capellà de la Mare de Déu.

El nomenament dels dos nous administradors, un religiós i l'altre, seglar, substituïts de Vives, té lloc el 14 de novembre de 1770, de la manera següent:

Primeramente fue propuesto por dicho regidor decano (Joseph Sebastía), el que en atencion, a que esta Villa tiene de muchos años nombrados Administradores al Dr. Vives Principal administrador, y a Mosen Joseph Chavarría Presbiteros por su Ayudante, y en el día ocho de los corrientes sin estar presente el Escribano del Ayuntamiento se delibero verbalmente por los Señores de dicho Ayuntamiento el que en atención a hallarse el dicho Dr. Gerónimo Vives imposibilitado por sus accidentes para exercer dicho empleo de administrador, nombraron para ello en tales administradores de dicha heremita para tres años tan solamente dando cuenta y razon de las limosnas que sacasen y lo expendido por ellos en dicha Heremita cada año, al Dr. Luis Martí Presbitero Vicario Perpetuo de la Parroquial Iglesia de esta dicha Villa y a Joaquin Mundina y Roig Ciudadano Vecinos y moradores de la mesma, a los que nombraron dicho Ayuntamiento.⁴⁹

Com a tancament del tema, i també com a curiositat, direm que l'actual carrer de la nostra ciutat, anomenat de Lluís Vives (València, 1492 – Bruges, 1540) i dedicat al cèlebre humanista valencià, abans retolat simplement com Vives,⁵⁰ no va estar mai dedicat al doctor Jerónimo Vives de Portes i Blau, com algunes vegades s'ha indicat (Anònim, 1969: 9; Lizandra Rubio, 1983: 9), ja que el seu nom procedeix de l'anomenat Hort de Vives, igual que va passar amb els horts de Sant Miquel i Sant Vicent que van donar els noms, respectivament, als carrers de Sant Miquel i Sant Vicent de la nostra ciutat (Heredia Robres, 2007: 127). De tota manera, el nostre personatge mereix amb tot dret tenir un carrer amb el seu nom, ja que reuneix els mateixos mèrits que el seu cosí, Vicente Font d'Ursins, que des de fa temps, i sens dubte amb tot el mereixement, sí que té un carrer dedicat a ell (Anònim,⁵¹ 1986: 24).

⁴⁹ AMVr. Judiciari de l'any 1770, signatura 106, f. 16v i f. 17.

⁵⁰ Aquest carrer s'ha anomenat també de l'Escolador.

⁵¹ Malgrat que es tracta d'un llibre que se'n indica com a anònim, en la seua redacció es va utilitzar sense cap indicació l'*Estudi raonat sobre els carrers de Villareal*, un treball premiat en el certamen dels Lluïsos de Vila-real l'any 1954, de l'escriptor i polític local Carlos Vilar Llop (Vila-real, 1920-2006).

Bibliografia

- ANÒNIM (EL MAGO DE ORS). «Resultados del XIV concurso infantil». *Hoja informativa del socio*, Cooperativa Agrària de Vila-real. Vila-real, octubre, 1969, p. 9.
- ANÒNIM. *Vila-real, calles y plazas*. Vila-real: Ajuntament de Vila-real, 1986, Temes vila-realencs, sèrie II, número 10, Imprenta Sichet. [Existeix una tirada especial numerada i amb enquadernació diferent].
- BAUTISTA I GARCIA, Joan Damià. «Obres i reformes en l'ermita de la Verge de Gràcia de Vila-real, de 1739 a 1920. El llibre d'eixides de l'administració de l'ermita». *Butlletí Centre d'Estudis de la Plana*, núm. 6-7. Castelló de la Plana, Mialfo, 1986, p. 103-112. [Reproduït en *Primeres Jornades Monogràfiques: santuaris, ermites y eremitas*. Castelló de la Plana: Mialfo, 1986, Monografies, núm. 1, p. 103-112].
- *Pintors i pintures a Vila-real. Segles xv al xviii*. Onda: Servei de Publicacions de la Diputació de Castelló, Impremta Centelles, Col·lecció Universitària, 1987.
- *Els escultors Ochando*. Premi Miquel Igual d'Assaig i Investigació Local i Comarcal Vila d'Almassora, Biblioteca la Barcella, número 46. Benicarló: Onada Edicions, amb el suport de l'Ajuntament d'Almassora, 2024.
- CANDAU MARTÍ, Juan Bautista. *La Gracia en Villarreal*. Tortosa: Imprenta de José L. Foguet, 1907.
- CARDIÑANOS BARDECI, Inocencio. «Tres importantes parroquias castellonenses: Onda, Villahermosa del Río y Villarreal». *Estudis Castellonencs*, núm. 10 (2003-2005). Servei de Publicacions de la Diputació de Castelló. Vila-real, Imprenta Sichet, 2007, p. 67-76.
- DOÑATE SEBASTIÁ, José María. «La fiesta en su origen». *Programa de festes de la Verge de Gràcia*. Vila-real, Impremta Serriols-Sichet-Herrero, 1957, s/p.
- «Verge Maria de Gràcia». *Programa de festes de Sant Pasqual Bailón*. Vila-real, Impremta Serriols-Sichet-Herrero, 1968, s/p. [Aquest treball es va reproduir en facsímil en *Datos para la historia de Villarreal*, t. I. València: Anubar Ediciones, 1972, p. 99-124].
- «Siete siglos de Vila-real». *Datos para la historia de Villarreal*, t. III. València: Anubar Ediciones, 1975, p. 81-104.

- «Orgues i organistes de Vila-real», dins de la col·lecció *Orgues del País Valencià VII. Orgue de Vila-real (Castelló)* de l'Associació Cabanilles d'Amics de l'Orgue. València: Impremta Nácher, 1980, p. 13-21. [Existeix una edició en castellà].
- *Historias de Nuestra Señora de Gracia*. Vila-real: Ajuntament de Vila-real, Impremta Sichert, 1986, Temes vila-realencs, sèrie II, número 8. [Existeix una tirada especial numerada i amb enquadernació diferent].
- EJARQUE ULLDEMOLINS, Ramón. *Historia de Nuestra Señora de la Balma*. Tortosa: Impremta Moderna de Algueró y Baiges, 1934. [Existeix una edició facsímil, Editorial FMG, 1995].
- FLORES SACRISTÁN, Onofre. *Vila-realencs per a recordar I*. Vila-real: Ajuntament de Vila-real, Impremta Sichert, 2006.
- *Vila-realencs per a recordar II*. Premi Jaume I d'assaig Ciutat de Vila-real 2010. Vila-real: Ajuntament de Vila-real, Canós Impressors, 2011.
- GIMENO ESTORNELL, Vicent; LIZANDRA RUBIO, Joaquín; SEGURA MORENO, Pasqual Lluís. *Les festes de carrer. La religiositat popular al nostre poble Vila-real*. Vila-real: Ajuntament de Vila-real, Impremta Ismael Miralles, 2022.
- HEREDIA ROBRES, Jacinto. *Els carrers de Vila-real*. Vila-real: Ateneu XXI; Ajuntament de Vila-real, Impremta Sichert, 2007.
- «Vives de Portes, Geroni. Eclesiàstic (1692-1771)». *Enciclopèdia digital Vilapèdia* [en línia]. [Consulta: darrera modificació de la pàgina 7 de juliol 2012, a les 18.41].
- INZA (O YNZA) BARRUÉ, Juan Bautista. *La Ribera de Mijares habitada de la Divina Gracia*. Tortosa: Impremta de Josef Cid, 1792. [Existeix una edició facsímil realitzada en la Impremta Sichert, Vila-real, 1997].
- INZA (O YNZA) BARRUÉ, Juan Bautista; ESCUDER, José. *Epítome histórico de Villa-real*, vol. I (estudi i edició), vol. II (facsímil). Vila-real: Impremta Ismael Miralles, 2021.
- JUAN NEBOT, Manuel. «El Doctor Don Vicente Font de Ursins». *Hoja informativa del socio*, Cooperativa Agrària de Vila-real. Vila-real, gener, 1970, p. 7.
- LIZANDRA RUBIO, Joaquín. «El Doctor Don Gerónimo Vives de Portes y la Virgen de Gracia». *Exágono*, núm. 369. Castelló de la Plana, Impremta Rosell, setembre-octubre, 1983, p. 7 i 9.

- «Los gozos a la Virgen de Gracia y sus distintas versiones». *Exágono*, núm. 388. Vila-real, Seriols-Sichet-Herrero, setembre-octubre, 1987, p. 4 i 5.
 - «La novena de la Virgen de Gracia en el bicentenario de su primera edición». *Exágono*, núm. 412. Vila-real, Vilgraf, juny-setembre, 1992, p. 6 i 7.
 - «Origen y versiones de los gozos en honor de la Virgen de Gracia». *Exágono*, núm. 428. Vila-real, Vilgraf, juliol-setembre, 1996, p. 5-8.
 - «La novena de la Virgen de Gracia y sus distintas versiones». *Cadafal*, butlletí informatiu de festes. Vila-real, Imprenta Sichet, setembre, 2005, s/p.
 - «La antigua imagen de la Virgen de Gracia». *Cadafal*, butlletí informatiu de festes. Vila-real, Imprenta Sichet, setembre, 2007, p. 69-73.
 - «La Guerra de la Independència (1808-1814) a Vila-real vista per una monja dominica». *Font*, núm. 24. Vila-real, publicació de la Regidoria de Normalització Lingüística de l'Ajuntament de Vila-real, octubre, 2022, p. 176 i 177.
- LLORENS POY, Vicente. «Se impone una restauración». *San Pascual*, núm. 83, any VIII. Vila-real, Imprenta Miralles, setembre, 1957, p. 58 i 59.
- LOSAS LATORRE, Toni. «Los gozos de la Virgen de Gracia». *Mediterráneo*, 06/09/1987, p. 36.
- SORRIBES CARCELLER, Serafin. «Dos libros de cuentas del ermitorio». *Castellón Diario*, 22/09/1988, p. 22.
- TRAYER GARCÍA, Benito. *Historia de Villarreal*. Vila-real: Establiment tipogràfic de Juan Botella, 1909. [Existeix una edició facsímil realitzada en la Impremta Rosell, Castelló de la Plana, 1977].
- «Efemérides de Villarreal». Setmanari *Villarreal*. Vila-real, 1935. [Inclosa en l'edició facsímil realitzada en la Impremta Rosell l'any 1977].
- VICIANA, Rafael Martí de: *Libro tercero de la Chronyca de la ínclita y coronada ciudad de Valencia y de su Reyno*. València: Juan Navarro, 1564, f. 141 a 143v. [Edició facsímil feta per Ediciones Histórico Artísticas, SL, Borriana, 1985].
- XIMÉNEZ, Juan (OFM). *Chronica del B(endito) Fray Pasqual Baylón... Por fray Iuan Ximénez*. València: Juan Crysostomo Garriz, 1601.

Fonts documentals

Arxiu Històric Nacional (AHN):

- Consells, llig. 22970, exp. 2, f. 43.
- Consells, Mapes, Plànols i Dissenys (MPD), 2655, 2656 i 2657.

Arxiu Històric Provincial de Castelló (AHPC): núm. 128. Protocol d'Evaristo Ferrando, 1722-1723.

Arxiu Municipal de Vila-real (AMVr):

- Mà d'acords de la justícia i el regiment de la vila de Vila-real, 1741, signatura 89, f. 13 i 13v.
- Mà d'acords i deliberacions conciliars celebrades per la justícia i el regiment d'aquesta vila de Vila-real, de l'any 1757, signatura 96, f. 16 a f. 18v.
- Judiciari de l'any 1770, signatura 106, f. 16v a f. 18.

Arxiu de la Parròquia de Sant Jaume de Vila-real (APSJ):

- Tom I. Batejos i matrimonis 1677-1715 i confirmacions 1680-1683.
- Llibres de l'administració de l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia, toms I (entrades) i II (eixides), s. XVIII-XX.

Arxiu del Regne de València (ARV): Batlia A, exp. 1.360.

Biblioteca de Catalunya (BC): INZA (O YNZA) BARRUÉ, Juan Bautista; ESCUDER, José.
Epítome histórico de Villa-real, Biblioteca de Catalunya, ms. 2244 (s. XVIII-XIX).

5

Pascual Mezquita Broch

**ELECCIONS A VILA-REAL
DURANT LA CRISI DE LA
RESTAURACIÓ (1900-1905)**

ARRABAL 1°
MANZANA
8

Eleccions a Vila-real durant la crisi de la Restauració (1900-1905)

Introducció

Els pocs estudis que ens parlen de la situació social, econòmica i política del primer decenni del segle xx a Vila-real ens diuen que no era molt bona.¹ La situació del camp estava centrada en l'exportació del monocultiu de la taronja i quan fallava per qüestions climatològiques, amb males collites, o per qüestions d'aranzels comercials podia provocar episodis de fam que derivaven en motins com el de Vila-real de 1908. Per a la població jove tampoc hi havia una altra via d'eixida ocupacional que no fora el camp, ja que les taxes d'analfabetisme eren esgarrifoses, com veurem més endavant (situades en el 70 % entre els homes majors de 25 anys el 1906), cosa que barrava el pas cap a ocupacions deslligades de la terra que requerien una ampliació formal del nivell d'estudis. Derivat d'aquest fet, són freqüents les referències en la premsa local (de la capital, ja que a Vila-real no hi havia cap diari) de la inclinació dels vila-realencs per l'alcohol, el seu constant pelegrinatge a les tavernes i, com a conseqüència, la realització d'actes delictius. Aquesta visió del Vila-real del moment, que apareix en la premsa de la capital i de la qual també es farà ressò un escriptor com Vicente Blasco Ibáñez, és la que difondrà els tòpics de borratxos i malfactors dels vila-realencs.

La meua intenció en aquest article és fixar-me en les eleccions, tant d'àmbit nacional com local, que es van produir durant el primer quinquenni del segle xx per a veure si aquesta situació social té una repercussió en les votacions o si, com és freqüent veure en la historiografia de l'època a

Placa de districte

¹ GARRIDO, S. *Aldarull*, Premi del III Certamen Literari Ciutat de les Taronges 1983. Vila-real: Ajuntament de Vila-real, 1984, p. 25-42; DOÑATE, J. M. «Síntesis geográfico-histórica de Villarreal». *Datos para la historia de Villarreal*, vol. II, p. 84. Vila-real, Anubar, 1973.

escala nacional, aquestes estan manipulades dins del sistema caciquil que va imperar durant aquest període històric.

1901. Eleccions de regidors

Les eleccions locals es regulaven pel Reial decret de 5 de novembre de 1890 que havien introduït els liberals i que tornava a ampliar el cens electoral fins al sufragi universal masculí. En aquest s'establia que eren electors els homes majors de 25 anys, amb drets civils, que foren veïns durant almenys dos anys d'un municipi. En cada districte electoral es votava un candidat quan s'escollia un regidor i, quan se n'escollien més d'un i fins a quatre, es votava, com a màxim, un menys dels que s'havien d'elegir. En el cas de Vila-real, amb 16.493 habitants en el cens de 1900, li tocaven 21 regidors (1 alcalde, 4 tinents i 16 regidors). En teoria, els districtes en què es dividia el terme municipal havien de ser aproximadament iguals quant al nombre de votants i la quantitat de regidors que es podien escollir havia de ser proporcional al nombre de votants. Cada districte tenia una votació pròpia de regidors, és a dir, no eren acumulables els vots a un candidat en diversos districtes. Les meses electorals estaven formades pel president i interventors nomenats per la Junta Provincial o Municipal del Cens (els quals havien de saber llegir i escriure i oferir garanties d'imparcialitat) i pels representants dels candidats que ho desitjaren. Els presidents eren membres de la corporació: alcalde, tinents d'alcalde, regidors o alcaldes de barri que foren electors del districte en qüestió. La proclamació dels candidats s'havia de produir el diumenge anterior a les votacions amb la presentació prèvia de la proposta per dos electors i, després, els candidats nomenats havien de designar els seus interventors, els quals havien de ser electors del municipi i saber llegir i escriure. El mecanisme de la votació era molt similar a l'actual ja que, una vegada obert el col·legi electoral, els votants s'arribaven a l'urna de vidre amb la papereta blanca amb el nom o els noms dels candidats als quals votaven, impresos o escrits a mà, i es passava a inscriure el seu nom en la llista numerada de votants una vegada consultada la seua inscripció en el cens electoral. En cas que alguna persona fera una reclamació sobre la identitat de qualsevol votant, el vot quedava en suspens fins al final de la votació, quan la mesa en decidira la validesa davant la documentació presentada i els testimonis. Finalitzada la votació, es feia l'escrutini, es cremaven els vots, s'exposava el resultat a la porta del col·legi i s'enviava còpia al governador civil i president de la Junta Electoral Municipal. Un dels interventors de la mesa era nomenat per a assistir a l'escrutini final de totes

les seccions. Dins del col·legi, el president de la mesa era la màxima autoritat per a conservar l'ordre i cap persona podia entrar amb armes, pals, bastons o paraigües, excepte en els casos amb impediments notoris i, en aquest cas, sols podien romandre-hi el temps necessari per a votar. Les forces d'ordre sols podien entrar en cas que ho demanara el president i no podien situar-se a les portes del col·legi. El dijous següent a la votació es realitzava l'escrutini general en què es feia la proclamació dels candidats escollits.

Les eleccions de 1901² eren les biennals per a la renovació dels ajuntaments. El 23 d'octubre es va procedir a convocar-les en el *Butlletí Oficial de la Província* i es van fer públiques les llistes dels electors. Després es presentaren les llistes dels electors que havien faltat des de l'elaboració del cens així com la de les persones processades i que es veien afectades en les seues capacitats electorals.

Des de l'endemà fins al 3 de novembre es podien formular les propostes per a ser candidats. Els candidats que apareixen en la documentació inicial de les eleccions són Alejo Font de Mora, Vicente Marco Batalla i Vicente Vicioso Usó, però després veurem que en les actes dels escrutinis de les meses n'apareixen més.

El 3 de novembre es van anunciar els locals on s'havien de produir les votacions. Els locals dels col·legis electorals i els presidents de les meses eren els següents:

Districte 1, secció 1, sala capitular i Manuel Catalán

Districte 2, secció 1, porteria del convent de Sant Pasqual i Pasqual Villarreal

Districte 2, secció 2, capella de la Mare de Déu de Gràcia i José R. Catalán

Districte 2, secció 3, pati de Miguel Girona al carrer de l'Ermita, 96 i Pascual Martí

Districte 3, secció 1, escola de xiquetes a la plaça de Colom i José Eixea

Districte 3, secció 2, capella de la Mare de Déu dels Àngels i Antonio Arrufat Cabrera

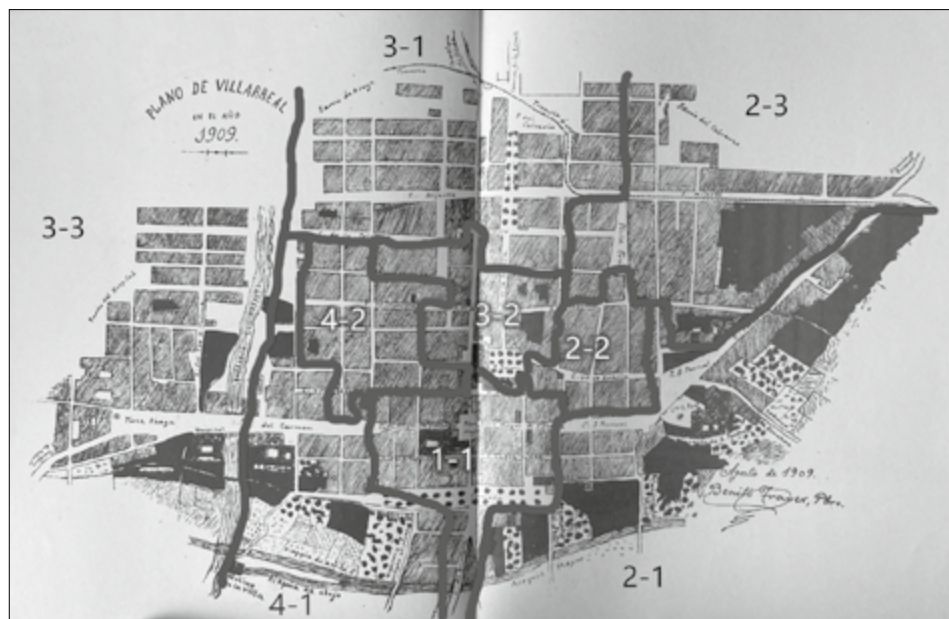
Districte 3, secció 3, Hospital Municipal i Pascual Millá

Districte 4, secció 1, porteria del Carme i Manuel Gumbau

Districte 4, secció 2, escola de xiquetes de la Torre i José García

Districte 4, secció 3, escola de xiquets de les Alqueries i Manuel Arrufat Molés

² Document 46/1901, Arxiu Municipal de Vila-real.

Plànol de la divisió dels districtes i seccions electorals en la primera dècada del segle xx, fet per l'autor sobre el plànol realitzat per Benito Traver el 1909

Posteriorment, es van nomenar els interventors en cada mesa electoral designats pels candidats així com els nomenats per la Junta Municipal del Cens. En la documentació només apareixen els interventors nomenats pels tres candidats, encara que, com veurem en els resultats electorals, hi apareixen més candidats, moltes vegades diferents segons la secció electoral corresponent.

El districte 1 secció 1 abastava els carrers següents: Alameda,³ Benedito, Bodega, Borriana, Climent, Colom, Cova Santa, Desemparats, Estació, Major Sant Doménec, Major Sant Jaume, Mauro,⁴ Pere, plaça Major, Pou del Racó,⁵ Sang, Sant Antoni, Sant Lluís, Sant Manés, Sant Roc, Teatre,⁶ Torners,⁷ Torre,⁸ Trinquet⁹ i Trinquet Vell.

El districte 2 secció 1 contenia els carrers de Castelló, Mar,¹⁰ Pare Molina, Pérez Báyer, Pilar, plaça de Sant Pasqual, Sant Miquel, Sant Pasqual, Santa Clara, Sequiola¹¹ i

³ Actualment, la Murà.

⁴ Actualment, Cervantes.

⁵ Actualment, Torre Motxa.

⁶ Actualment, Sant Lluís Gonzaga.

⁷ Actualment, Colom.

⁸ Actualment, Comte Albay.

⁹ Actualment, Pere III.

¹⁰ Actualment, Torrehermosa.

¹¹ Actualment, Francesc Tàrraga.

Trinquet; el districte 2 secció 2, els carrers de Bayarri, Cor de Jesús, Doctor Font, Infants, Pare Espuig, plaça de l'Orat,¹² Sant Josep, Santa Anna, Santa Bàrbara, Sequieta¹³ i Mare de Déu de Gràcia; i el districte 2 secció 3, els carrers de l'Assumpció, Cor de Jesús, Eres,¹⁴ Millars,¹⁵ Mitja Cara,¹⁶ Palafanga, plaça de l'Orat, Polo de Bernabé, Salut, Sant Joaquim, Sant Josep, Sant Ramon i Santa Isabel.

Placa de districte al carrer de Sant Miquel

Pel que fa al districte 3 secció 1 incloïa els carrers de la Barraca,¹⁷ Barranc,¹⁸ Buenos Aires, Ermita, Onda, plaça de Sant Pasqual, Rosari, Sant Francesc, Sant Ramon, Santa Cristina i Soledat; el districte 3 secció 2, els carrers dels Àngels, Carme, Comunió, Creus Vells, Dolors, Ecce Homo, Ermita, Morera,¹⁹ Penitència, plaça de Colom, plaça del Mercat,²⁰ Puríssima, Rei En Jaume, Sant Antoni i Sant Cristòfol; el districte 3 secció 3, els carrers d'Artana, Barques,²¹ Barraca, Forn de Gil, Hort de les Monges,²² Hospital, Nules, Olivera,²³ plaça d'Aliaga, Rei En Jaume, Riu a Riu, Sant Bertomeu, Taronger i València.

Finalment, el districte 4 secció 1 estava conformat pels carrers de l'Assumpció, Betxí, Carme, Horts,²⁴ Molí, Onda, plaça de Betxí, Porteria, Sant Vicent, Tremedal, València, Vall²⁵ i Vives; el districte 4 secció 2, pels carrers de l'Assumpció, Morera,²⁶ plaça d'Aliaga, Salvador, Sant Joan, Sant Pere i Santa Llúcia; el districte 4 secció 3, pels carrers de Bellaguarda, Forn, Lloreta i Pi, tots de les Alqueries.

¹² Actualment, Dos de Maig.

¹³ Actualment, Aviator Franco.

¹⁴ Actualment, Escultor Amorós.

¹⁵ Actualment, Joan Baptista Llorens.

¹⁶ Actualment, Infants.

¹⁷ Actualment, Vázquez de Mella.

¹⁸ Actualment, Vicente Sanchiz.

¹⁹ Actualment, Bisbe Rocamora.

²⁰ Actualment, plaça de Colom.

²¹ Actualment queda englobat entre els carrers del Taronger, Forn de Gil i Exèrcit.

²² Actualment, Nules.

²³ Actualment, Alconchel.

²⁴ Actualment, Vives.

²⁵ Actualment, Zumalacárregui.

²⁶ Actualment, Penitència.

Les característiques del cens electoral,²⁷ les intente resumir en els quadres següents d'elaboració pròpia en els quals les xifres estan en percentatge i corresponen al cens electoral de 1900. El primer fa referència a l'estructura d'edats de les diferents seccions.

Edat	1-1	2-1	2-2	2-3	3-1	3-2	3-3	4-1	4-2	4-3
25-35	30	34	33	36	33	36	32	28	35	33
36-45	28	29	30	28	27	26	30	34	30	30
46-55	20	16	18	18	20	18	17	18	19	15
56-65	14	13	12	13	11	12	13	9	9	13
>65	8	8	7	5	9	8	8	11	7	9

Com podem veure, l'estructura és molt semblant entre les diferents seccions. La mitjana per a tot el poble se situa en el 33 % per als adults joves (25-35 anys), 29,2 % per als adults de 36-45 anys, 17,9 % per als adults de 46-55 anys, 11,9 % per als adults vells i 8 % per als vells. Curiosament la secció més envellida no és l'1-1, situada al centre històric de la vila, sinó la 4-1, situada al voltant del Barranquet a la part sud de la vila, on podem veure que la població major de 65 anys se situa per damunt del 10 %; per contra, la que té població més jove és la 2-3, situada a l'eixida cap a Castelló en la part nord de la vila, on la població vella representa només el 5 % i la població adulta jove, el 36 %.

El segon quadre resumeix les professions de les persones (en xifres absolutes) del cens.

Professió	1-1	2-1	2-2	2-3	3-1	3-2	3-3	4-1	4-2	4-3
Advocat	2									
Agrimensor	1									
Aiguader		1			1				2	
Alfarer	1									
Aperador ²⁸	1							1		
Barber	1									
Calderer	1		1							
Carnisser	7	1	2							
Cisteller					1					
Comerç	31	10	4	2		4	2	2	1	2
Confiter	3									
Conserge	2									

²⁷ Butlletí Oficial de la Província de 1901, Arxiu de la Diputació Provincial de Castelló.

²⁸ Possiblement es refereix a una persona encarregada de reparar les eines utilitzades en el treball al camp.

Cotxer	1									
Empleat	12	3	1	13	4	5	8	5	1	
Escrivent	3					1		2		
Espadador									1	
Espardenyer	1	1		5	41	5	1	11	16	
Esquilador		1			1	1				
Estanquer	3									
Estudiant	2	2		1	1			1		
Farmacèutic	3	1								
Ferrer	2	4	3					2		1
Forner	7	9	3	1	1	7	1	3	2	1
Fuster	14	9	7	3	1	3		4		1
Guarnimenter ²⁹		3		1				3		
Hostaler	1									
Jornaler	5	15	9	13	24	44	12		29	13
Llauner			1					1		
Llaurador	211	268	309	322	256	255	390	218	207	376
Manyà	4	1			1			1		
Mestre	2									1
Metge	6									1
Moliner	1	3			1		4			1
Notari	1									
Obrer de vila	7	8	5	3	7	8		1	5	1
Ordinari ³⁰	1									
Pastor		1	2					1	2	3
Picapedrer	2			1						
Pintor	7	3				1		1		
Practicant	1							1		1
Prevere	4	3	2	1	1	1				
Propietari	32	10	8			1	1	2		
Religiós								12		
Rellotger		1								
Sabater	7	3	4	4	2	3	1	2	1	
Sagnador	3					2				1
Sastre	2	1								

²⁹ Persona que fa, arregla o ven els arreus que porta una cavalleria.

³⁰ Persona que fa comissions d'un lloc a un altre.

Secretari	1									
Sereno				1						
Sergent retirat										1
Servent										1
Tartaner	1									
Taverner	1							1		
Teixidor	6	1	3	6	7	3		1		
Torner	2									
Tractant		7		2						
Trinqueter		1								
Veterinari	1		1							
Xocolater		1	1					1		

Com podem observar, la professió que, de manera aclaparadora, predomina en la població és la de llaurador, que correspon a un 78,4 % dels homes majors de 25 anys. Les professions següents, per ordre d'importància numèrica, són els jornalers (4,6 %), els espadenyers (2,3 %), el comerç (1,6 %), en totes les seues variants des de petites botigues a exportadors de cítrics, els propietaris (1,5 %), els empleats (1,4 %), tant públics com privats, els obrers de vila (1,3 %), els fusters (1,2 %) i els forners (1 %). Entre la resta, amb menys d'un 1 % del total de professions, cal destacar els teixidors (0,8 %) amb una llarga tradició a la vila durant el segle XIX, fet que constata la pervivència d'una activitat artesana preindustrial des de bastant antic, als quals podem afegir els espadadors (persona que treballa el cànem separant els filaments de la canyamissa); els pocs estudiants (0,2 %), és un fet que es pot considerar lògic en ser homes de més de 25 anys, encara que els nivells d'alfabetització que veurem més endavant ens ho expliquen d'una altra forma; finalment, la gran varietat de professions relacionades amb les activitats primàries: ferrer, moliner, carnisser, tractant, pastor, guarnimenter, esquilador, veterinari, *aperador*, tartaner o agrimensor; entre les activitats secundàries tenim els sabaters, pintors, manyans, sastres, xocolaters, picapedrers, confiters, torners, llauners, calderers, rellotgers, cistellers o alfarers; i les que corresponen al sector terciari són els eclesiàstics (0,6 % dels homes majors de 25 anys), els metges, sagnadors i practicants (0,5 % entre els tres), els escriptors, els farmacèutics, els aiguaders (encara no hi havia una xarxa generalitzada d'aigua corrent a les cases), els mestres (0,1 %), els estanquers, els taverners (0,1 %, dos en total), els conserges, els advocats, trinqueter, servent, sereno, secretari, hostaler, cotxer i barber.

El tercer quadre parla dels homes majors de 25 anys que saben llegir i escriure, distribuïts per districtes i seccions, així com del total del poble.

Districte i secció	1-1	2-1	2-2	2-3	3-1	3-2	3-3	4-1	4-2	4-3	Total
Saben llegir i escriure	267	135	108	58	59	101	37	100	46	47	958
Total cens	407	372	366	379	350	344	420	277	267	405	3.587
%	65,6	36,3	29,5	15,3	16,9	29,4	8,8	36,1	17,2	11,6	26,7

Com podem veure, el nivell d'alfabetització dels homes majors d'edat del poble era molt baix (26,7 %), abastava una quarta part, però cal reflexionar sobre la distribució pels diferents districtes i seccions, ja que en el cas del nucli antic (1-1) la xifra és inversa, atés que dos terços estan alfabetitzats, també estan per damunt de la mitjana a la zona del raval de Sant Pasqual (2-1) o del Raval del Carme (4-1), encara que molt menys respecte de l'anterior. La resta estan en la mitjana o per sota i alguns districtes i seccions molt per sota, com el de les Alqueries (4-3) o el que està situat al voltant de la plaça d'Aliaga (3-3).

El 10 de novembre a les 7 del matí es van constituir les meses de votacions, es van obrir al públic a les 8 hores i van finalitzar les votacions a les 16 hores; tot seguit, es va procedir a l'escrutini i a les operacions posteriors.

En el districte primer secció única podien votar 411 persones però només ho van fer 218 (aquesta quantitat és la que apareix en l'acta de la mesa, encara que en la llista nominal de les persones que havien votat només n'apareixen 213), és a dir, un 53 %. Els candidats que van obtenir vots van ser Antonio Soriano Gorris (independent) amb 128, Manuel Rubert Carda (conservador tetuanista) amb 99, José Galindo Thierriat (carlista) amb 85 i José Dualde García (independent) amb 32. S'havien d'escollir 3 regidors en aquest districte. En les paperetes de votació, els votants havien de posar el nom de dos dels candidats.

En el districte segon secció primera podien votar 372 persones i en van votar 103, el 27,7 %. Els candidats eren Alejo Font de Mora amb 52 vots, José Miró Arrufat amb 51, Trinitario Verdiá Girona amb 50, Pascual Moreno Rodríguez amb 2, Manuel Rubert Carda amb 1, Bautista Jordá Bonet amb 1 i Antonio Soriano Gorris amb 1. S'havien d'escollir 3 regidors en aquest districte i només es van tenir en compte per al recompte els dos primers noms de la papereta.

En el districte segon secció segona podien votar 366 electors i en van votar 124, el 33,9 %. Els candidats eren Alejo Font de Mora amb 93 vots, José Miró Arrufat amb 90 i Trinitario Verdiá Girona amb 30. Com hem dit en el paràgraf anterior, el districte havia d'escollir 3 regidors, per la qual cosa només es van tenir en compte els dos primers noms de la papereta.

En el districte segon secció tercera podien votar 379 persones i ho van fer 105, el 27,7 %. Els candidats eren Alejo Font de Mora amb 78 vots, José Miró Arrufat amb 78, Trinitario Verdiá Girona amb 24, Catalino Moreno Canós amb 1, Antonio Soriano Gorris amb 1, Manuel Rubert Carda amb 1 i Julián López Montins també amb 1. Com hem dit en el paràgraf anterior, el districte havia d'escollir 3 regidors, per la qual cosa només es tenien en compte els dos primers noms de la papereta.

En resum, els resultats del districte segon van ser els següents:

Alejo Font de Mora, $52 + 93 + 78 = 223$

José Miró Arrufat, $51 + 90 + 78 = 219$

Trinitario Verdiá Girona, $50 + 30 + 24 = 104$

Pascual Moreno Rodríguez, 2

Manuel Rubert Candau, $1 + 1 = 2$

Antonio Soriano Gorris, $1 + 1 = 2$

Bautista Jordá Bonet, 1

Catalino Moreno Canós, 1

Julián López Montins, 1

En el districte tercer secció primera podien votar 350 electors i ho van fer 157, el 44,9 %. Els candidats eren Vicente Marco Batalla amb 96 vots, Miguel Miró Estupiñá amb 92, Domingo López Avellana amb 55, Julián López Montins amb 12, Catalino Moreno Canós amb 12, Manuel Vilanova Goterris amb 2, Alejo Font de Mora amb 2, José Miró Arrufat amb 2 i Trinitario Verdiá Girona amb 1.

En el districte tercer secció segona podien votar 344 persones i ho van fer 132, el 38,4 %. Els candidats eren Miguel Miró Estupiñá amb 88 vots, Domingo López Avellana amb 78, Vicente Marco Batalla amb 40, Julián López Montins amb 16, Catalino Moreno Canós amb 8, Alejo Font de Mora amb 1, José Miró Arrufat amb 1 i Pascual Parra Carda amb 1. El districte havia d'escollir 3 regidors, per la qual cosa només es tenien en compte els dos primers noms de la papereta.

En el districte tercer secció tercera podien votar 420 electors i ho van fer 125, el 29,8 %. Els candidats eren Vicente Marco Batalla (carlista) amb 89 vots, Miguel Miró Estupiñá (carlista) amb 66, Domingo López (independent) amb 35, Julián López Montins (independent) amb 16, Catalino Moreno (carlista) amb 10, Manuel Vilanova Goterris (independent) amb 2, Bautista Jordá Bonet (independent) amb 1 i José Dualde García

(independent) amb 1. El districte havia d'escollir 3 regidors, per la qual cosa només es tenien en compte els dos primers noms de la papereta.

En resum, els resultats del districte tercer van ser:

Miguel Miró Estupiñá, $92 + 88 + 66 = 246$

Vicente Marco Batalla, $96 + 40 + 89 = 225$

Domingo López Avellana, $55 + 78 + 35 = 168$

Julián López Montins, $12 + 16 + 16 = 44$

Catalino Moreno Canós, $12 + 8 + 10 = 30$

Manuel Vilanova Goterris, $2 + 2 = 4$

Alejo Font de Mora, $2 + 2 = 4^{31}$

José Miró Arrufat, $2 + 1 = 3$

Trinitario Verdiá Girona, 1

Bautista Jordá Bonet, 1

José Dualde García, 1

Pascual Parra Carda, 1

En el districte quart secció primera podien votar 277 persones i ho van fer 89, el 32,1 %. Els candidats eren Bautista Jordá Bonet (carlista) amb 49, Manuel Vilanova Goterris (tetuanista) amb 35, José Dualde García (fusionista) amb 2, Alejo Font de Mora (carlista) amb 1, Domingo López Avellana (fusionista) amb 1 i Catalino Moreno Canós (carlista) amb 1. El districte havia d'escollir 2 regidors, per la qual cosa només es va tenir en compte el primer nom de la papereta.

En el districte quart secció segona podien votar 280 electors i ho van fer 93, el 33,2 %. Els candidats eren Bautista Jordá Bonet amb 67 vots, Manuel Vilanova Goterris amb 24, Manuel Miró Año amb 1 i Miguel Miró Estupiñá amb 1. El districte havia d'escollir 2 regidors, per la qual cosa només es va tenir en compte el primer nom de la papereta.

En el districte quart secció tercera podien votar 405 persones i ho van fer 82, el 20,2 %. Els candidats eren Manuel Vilanova Goterris (conservador) amb 41 vots i Bautista Jordá Bonet (ministerial) amb 41. El districte havia d'escollir 2 regidors, per la qual cosa només es va tenir en compte el primer nom de la papereta.

³¹ En el document la suma s'anota amb 3 vots en total.

En resum, el resultat del districte va ser el següent:

Bautista Jordá Bonet, $49 + 67 + 41 = 157$

Manuel Vilanova Goterris, $35 + 24 + 41 = 100$

José Dualde García, 2

Alejo Font de Mora, 1

Domingo López Avellana, 1

Catalino Moreno Canós, 1

Manuel Miró Añó, 1

Miguel Miró Estupiñá, 1

En cap mesa es va produir cap protesta ni reclamació sobre la votació i l'escrutini.

El dia 14 de novembre se celebrà la reunió de la Junta de l'escrutini i tampoc es va fer cap reclamació ni protesta per part dels assistents. Podien votar 3.604 persones i ho van fer 1.228, el 34,1 %.

Els onze candidats més votats van ser Antonio Soriano Gorriz, José A. Galindo Thierriat, José Miró Arrufat, Miguel Miró Estupiñá, Domingo López Avellana, Manuel Vilanova Goterris, Manuel Rubert Carda, Alejo Font de Mora, Trinitario Verdiá Girona, Vicente Marco Batalla i Bautista Jordá Bonet. D'aquesta manera, van ser proclamats com a regidors Antonio Soriano Gorriz, Manuel Rubert Carda i José A. Galindo Thierriat, pel primer districte; Alejo Font de Mora, José Miró Arrufat i Trinitario Verdiá Girona, pel segon districte; Miguel Miró Estupiñá, Vicente Marco Batalla i Domingo López Avellana, pel tercer districte, i Bautista Jordá Bonet i Manuel Vilanova Goterris, pel tercer districte. Segons ens diu la premsa,³² van guanyar els carlistes amb 6 regidors; els tetuanistes (conservadors), 3; els *adictos*³³ (liberals), 1, i independent, 1.

A partir d'ací, l'Ajuntament publicaria els noms dels candidats escollits, donaria un termini per a les possibles reclamacions sobre incapacitats o nul·litats i, una vegada resoltes, en el cas d'haver-n'hi, donaria per tancat el procés electoral.

El primer de gener de 1902 es constituiria el nou Ajuntament.

³² *Heraldo de Castellón*, 11 de novembre de 1901, Arxiu Municipal de Castelló de la Plana.

³³ Denominació que, en la premsa de l'època, s'utilitzava per a designar els candidats governamentals.

1903. Eleccions de regidors

La documentació d'aquestes eleccions està recollida en el document 21/1903 de l'Arxiu Municipal de Vila-real. Els locals de votació van ser els habituals. Els candidats que estaven compresos en l'article 16 del RD de 1890, que havien estat escollits en elecció popular anterior i eren elegibles, eren José R. Catalán Hernández, Pascual Dembilio Borillo, José Eixea Pitarch i José García Renau. Els candidats proclamats, amb data 1 de novembre de 1903, van ser Pascual Dembilio Borillo, José García Renau, José Eixea Pitarch, Manuel Gumbau Usó, Manuel García Año, Ramón Reverter Gumbau, José Canós Miró, Pascual Catalán Hernández, José Pascual Moreno Canós, José Ramón Catalán Hernández, Francisco Chabrera Canós i José Arrufat Rochera, que feu la sol·licitud sense signar. També es van examinar les condicions per a ser proclamats d'aquells que ho demanaren per l'article 16 del RD de 1890 i van resultar acreditats pels antecedents que apareixien en l'Arxiu Municipal, com el d'exregidors que alguns ostentaven pel mateix districte pel qual volien ser proclamats, també el d'haver participat en eleccions anteriors pel mateix districte i haver obtingut la cinquena part o més dels vots emesos, i es va considerar que Manuel Gumbau Usó, Manuel García Año, Ramón Reverter Gumbau, José Canós Miró, Pascual Catalán Hernández, José Pascual Moreno Canós i Francisco Chabrera Canós no podien ser proclamats per no estar-hi presents els seus interventors ni tenir representants de forma legal, a més de José Arrufat Rochera per no estar signada la sol·licitud per part de l'interessat, segons disposava la regla 3a de la RO de 27 de novembre de 1890.

Els presidents de les meses van ser Trinitario Verdiá (1-1), Manuel Catalán Ripollés (2-1), Pascual Villarreal (2-2), José Miró Arrufat (2-3), José Menero Roca (3-1), José Miguel Miró Estupiñá (3-2), Pascual Millá (3-3), Manuel Vilanova (4-1), Vicente Marco (4-2) i Domingo López (4-3).

En el districte 1 secció 1, el total del cens era de 441 i van votar 299, el 67,8 %. Van escollir 2 regidors i només es considerava el primer nom de la papereta. No hi va haver protestes ni reclamacions. Els resultats van ser els que apareixen en el quadre següent:

Candidat	Vots
Vicente Fortuño Marco	118
José Eixea Pitarch	113
Bautista Canós Vilar	56
José P. Moreno Canós	12

En el districte 2 havien d'escollir 3 regidors per la qual cosa només es tenien en compte els dos primers noms de la papereta. No hi va haver protestes ni reclamacions. Els votants i els resultats dels candidats van ser els que apareixen en els dos quadres següents.

Secció	Podien votar	Van votar	%
Primera	398	237	59,5
Segona	391	246	62,9
Tercera	405	255	63

Candidat	Secció 1	Secció 2	Secció 3	Total
Vicente Vidal Ferrer	170	177	20	367
Vicente Ortells Tellols	167	5	200	372
Pascual Llop Chabrera	54	38	42	134
Manuel Porcar Amposta	19	12	16	47
Pascual Catalán Hernández	11	25	10	
Pascual Renau Ortiz	3	177	187	367
José Pesudo Sancho	1			1
José Moreno Canós	1			1
Francisco Chabrera Canós	11	26	11	48
Vicente Albiol Esteller		1		46
Bautista Canós Vilar		1		1
Pascual García Moros		1		1

En el districte 3 escollien 2 regidors i només es considerava el primer nom de la papereta. No hi va haver reclamacions i els resultats van ser els que apareixen en els quadres següents.

Secció	Podien votar	Van votar	%
Primera	365	240	65,8
Segona	360	226	62,8
Tercera	446	281	63

Candidat	Secció 1	Secció 2	Secció 3	Total
Cristóbal Arrufat Canós	155	11	103	269
José Pesudo Sancho	50	54	63	167
Bautista Albiol Rochera	14	142	103	259

Juan Albella Gumbau	11	18	8	37
Pascual Llop Chabrera	3			3
Vicente Vidal Ferrer	2			2
Pascual Renau Ortiz	2			2
José Broch Rubert	1			1
Vicente Albiol Esteller	2			2
Francisco Chabrera Canós	1			1
Pascual Catalán Hernández	1			1
Pascual Parra Carda	1		1	2
José Beltrán Bellmunt	1			1
Bautista Canós Vilar	1			1
José Herrero Roca	1			1
José Arrufat Rochera	1			1
En blanc		1		1

En el districte 4 havien d'escollir 3 regidors per la qual cosa només es tenien en compte els dos primers noms de la papereta. No hi va haver protestes ni reclamacions.

Secció	Podien votar	Van votar	%
Primera	305	174	57
Segona	272	155	57
Tercera	338	205	60,7

Candidat	Secció 1	Secció 2	Secció 3	Total
Francisco Nebot Usó	98	13	120	231
José Beltrán Bellmunt	97	94		191
José Herrero Roca major	53	32	85	170
José Arrufat Rochera	51	32	85	168
Vicente Albiol Esteller	17	15		32
Pascual Parra Carda	7	103	120	230
José Pseudo Sancho	3	1		4
En blanc	1			1
Vicente Fortuño Marco		1		1

Els deu candidats amb major nombre de vots van ser Vicente Fortuño Marco, Vicente Ortells Tellols, Vicente Vidal Ferrer, Bautista Albiol Rochera, Pascual Parra Carda, José Eixea Pitarch, Pascual Renau Ortiz, Cristóbal Arrufat Canós, Francisco Nebot

Usó i José Beltrán Bellmunt, els quals van quedar proclamats com a regidors. En la premsa³⁴ ens diuen que els resultats van ser un triomf aclaparador dels carlistes amb 9 regidors i 1 republicà.

1905. Eleccions de regidors

La documentació de tot el procés està compilada en el document 29/1905 de l'Arxiu Municipal de Vila-real. El calendari electoral va seguir la rutina habitual amb la votació el 12 de novembre des de les 8 fins a les 16 hores, encara que les meses es van constituir a les 7 hores i, després de tancada la mesa, es realitzà l'escrutini. El 16 es realitzà l'escrutini final i es proclamaren els candidats escollits. L'1 de gener de 1906 es va constituir el nou Ajuntament. Les meses electorals estaven situades a la casa consistorial (1-1), a la porteria del convent de Sant Pasqual (2-1), a la capella de la Mare de Déu de Gràcia (2-2), en una casa al carrer de l'Ermita, 88 (2-3), a l'escola de xiquetes de la plaça de Colom (3-1), a la capella dels Àngels (3-2), a l'Hospital Municipal (3-3), a la porteria del Carme (4-1), a l'escola de xiquetes de la Torre (4-2) i a l'escola de les Alqueries (4-3). Els presidents eren Trinitario Verdià Girona (1-1), Manuel Rubert Carda (2-1), Vicente Vidal Ferrer (2-2), Vicente Ortells Tellols (2-3), Miguel Miró Estupiñá (3-1), José Beltrán Bellmunt (3-2), Vicente Marco Batalla (3-3), Antonio Soriano Gorriz —que va dir que estava malalt— (4-1), José Miró Arrufat (4-2) i Domingo López Avellana (4-3).

Es van presentar com a candidats i van ser admesos Ramón Reverter, Francisco Chabrera, José R. Catalán, José P. Moreno, Pascual Dembilio, Pascual Villarreal, José García i José Mezquita, mentre que van ser refusats Pascual Martí Borillo i Antonio Soriano Gorriz. Els dos últims van presentar instàncies perquè se'ls nomenara candidats.

En el districte 1 secció 1, el total del cens era de 409 i en van votar 344, és a dir, el 84,1 %. S'hi escollien 3 regidors i només es consideraven els dos primers noms de la papereta. No es van presentar reclamacions.

³⁴ *Heraldo de Castellón*, 9 de novembre de 1903, Arxiu Municipal de Castelló de la Plana.

Candidat	Vots
Trinitario Verdiá Girona	195
Pascual Ramos Moreno	185
José Arrufat Rochera	146
José Pesudo Sancho	148
Pascual Martí Borillo	2
José Carda Mezquita	2

El districte 2 escollia 3 regidors i només es consideraven els dos primers noms de la papereta. No hi va haver reclamacions.

Secció	Podien votar	Van votar	%
Primera	401	250	62,3
Segona	397	247	62,2
Tercera	411	278	67,6

Candidat	Secció 1	Secció 2	Secció 3	Total
Vicente Cabedo Llop	154	148	11	313
José A. Galindo Thierriat	153	10	178	341
Juan Bautista García Dualde	70	43	59	172
Francisco Chabrera Canós	26	49	36	111
Juan Bautista Pesudo Sancho	39	30	36	105
José R. Catalán Hernández	25	47	35	107
Francisco Corbató Broch	3	146	171	320
Pascual Martí Borillo		1	2	3
José Carda Mezquita		1	2	3
Salvador Quemades Martí		1		1
Joaquín Juan Marco		1		1
José García Renau		1		1
En blanc		1		1
José Arrufat Rochera			2	2
José Pesudo Sancho			2	2

En el districte 3 van escollir 3 regidors i només es van considerar els dos primers noms de la papereta.

Secció	Podien votar	Van votar	%
Primera	365	241	66
Segona	374	238	63,6
Tercera	447	301	67,3

Candidat	Secció 1	Secció 2	Secció 3	Total
Pascual Villarreal Llop	138	140	5	283
José García Renau	136	1	141	278
Pascual Martí Borillo	75	50	126	251
José Carda Mezquita	72	50	126	248
Catalino Moreno Canós	15	32	30	77
Pascual Almela Llanda	13	29	29	71
Joaquín Juan Marco	5	149	141	295
Pascual Ramos Moreno		6		6
Trinitario Verdiá Girona		6		6
José A. Galindo Thierriat		2		2
Vicente Cabedo Llop		2		2
Francisco Chabrera Canós		1		1
José R. Catalán Hernández		1		1
Pascual Llop Chabrera			1	1
Bautista Jordá Bonet			1	1

En el districte 4 escollien 2 regidors i només es considerava el primer nom de la papereta.

Secció	Podien votar	Van votar	%
Primera	329	211	64,1
Segona	266	170	63,9
Tercera	378	229	60,6

Candidat	Secció 1	Secció 2	Secció 3	Total
Manuel Vilanova Goterris	98	82		180
Pascual Llop Chabrera	83	56	76	215
Bautista Jordá Bonet	24	26	153	203

Pascual Villarreal Llop	1	1		2
José García Renau	1			1
José Arrufat Rochera	1			1
Salvador Guinot Vilar	1			1
En blanc	2			1
Pascual Martí Borillo		2		2
José Carda Mezquita		2		2
Pascual Almela Llanda		2		2
Catalino Moreno Canós		2		2
Joaquín Juan Marco		1		1
Carlos de Borbón		1		1

Els regidors escollits van ser Trinitario Verdià Girona, José Pesudo Sancho, Francisco Corbató Broch, Joaquín Juan Marco, José García Renau, Bautista Jordá Bonet, Pascual Ramos Moreno, José A. Galindo Thierriat, Vicente Cabedo Llop, Pascual Villarreal Llop i Pascual Llop Chabrera. La premsa³⁵ ens diu que van guanyar els carlistes amb 8 regidors, els republicans en van obtenir 2 i 1 independent. En el mateix diari apareix una carta al director que fa la crònica de la jornada electoral:

Muy señor mío: Aquí triunfaron ayer dos republicanos: los señores don Pascual Llop y don José Pesudo Sancho. En el distrito primero, la ronda de votadores del Morat ha funcionado como en sus mejores tiempos, dando la concejalía a Pascual Ramos, célebre en la historia de los consumos por la honradez y amor al pueblo que demostró en todas ocasiones. Inútil decirle que los demás candidatos triunfantes son carlo-cosieros. Entre los republicanos reina gran entusiasmo.

José Pesudo Sancho. Foto de la familia Patuel Sidro

³⁵ *Heraldo de Castellón*, 13 de novembre de 1905, Arxiu Municipal de Castelló de la Plana.

1901. Eleccions de diputats a les Corts

Les eleccions de diputats a les Corts³⁶ seguien una estructura organitzativa semblant a les municipals; així el 27 d'abril es va fer l'exposició de la llista d'electors i el 3 de maig es va fer la designació de locals i presidents de les meses:

- Districte 1 secció única. Casa capitular (Catalán)
- Districte 2 secció 1. Porteria del convent de Sant Pasqual (Villarreal)
- Districte 2 secció 2. Capella de la Mare de Déu de Gràcia (Catalán)
- Districte 2 secció 3. Pati de Miguel Girona Font, c/ Ermita, 96 (Martí)
- Districte 3 secció 1. Escola de xiquetes de la plaça de Colom (Eixea)
- Districte 3 secció 2. Capella de la Mare de Déu dels Àngels (Arrufat C.)
- Districte 3 secció 3. Hospital Municipal (Millá)
- Districte 4 secció 1. Porteria del Carme (Gumbau)
- Districte 4 secció 2. Escola de xiquetes de la Torre (García)
- Districte 4 secció 3. Escola de xiquets de les Alqueries (Arrufat M.)

El secretari de la Diputació Provincial i de la Junta Provincial del Cens, Telmo Vega Olmedo, declara, en data 15 de maig, com a candidats a Juan Poveda García (conservador); Carlos Manuel O'Donell, duc de Tetuan (conservador); Enrique Bushell Laussat (conservador); Pedro Govantes Azcárraga, comte d'Albay (conservador); Bernardo de Frau y Mesa (conservador); Vicente Navarro Reverter y Gomis (liberal); Victorino Fabra Adelantado (conservador); Fernando Gasset Lacasaña (republicà); Emilio Sánchez Pastor (liberal); Pedro Font de Mora Jáuregui (conservador); José Royo Salvador (carlista), Cristóbal Aicart Moya (liberal) i Joaquín Miquel Lucuix. En la mateixa sessió es van nomenar els interventors per a les diferents meses.

Amb data 18 de maig, el jutge instructor del districte de Castelló va certificar que no hi havia cap veí de Vila-real afectat per resolucions judicials fermes que afectaren la seua capacitat electoral i, el mateix dia, el jutge municipal va enviar la llista dels electors que estaven inscrits en el cens electoral però que havien faltat posteriorment a la seua elaboració perquè foren eliminats del cens esmentat.

Les votacions es van desenvolupar entre les 8 i les 16 hores del dia 18 de maig de 1901 i la mesa electoral es va constituir a les 7 hores. Una volta feta la votació, un dels interventors

³⁶ Document 5/1901, Arxiu Municipal de Vila-real.

portà els resultats de la mesa a la reunió d'escrutini general del districte el dia 23 de maig, en la qual es nomenà l'únic candidat que escollia el districte electoral de Castelló.

Districte	Secció	Total cens	Van votar	Pedro Font de Mora	Fernando Gasset Lacasaña	Marqués de Cerralbo	Pascual Ramos	En blanc
1	1	407	250	148	101	1		
2	1	372	231	185	43	2		1
2	2	367	216	178	34	4		
2	3	379	193	162	30		1	
3	1	354	218	182	36			
3	2	344	238	212	26			
3	3	417	264	200	64			
4	1	282	174	143	31			
4	2	279	164 (165)	141	22	1		
4	3	407	187	98	89			
Total		3.608	2.135	1.649	476	8	1	1
% sobre el cens		100	59,2	45,7	13,2	0,2	0,0	0,0
% sobre vots			100	77,2	22,3	0,4	0,0	0,0

Com podem veure, l'abstenció es va situar en un 40 % i Pedro Font de Mora,³⁷ el candidat governamental (encara que bastant pròxim al carlisme), va obtenir un 45,7 % de vots sobre el total del cens, i el republicà Fernando Gasset,³⁸ un 13,2 %, però sobre els vots emesos, el primer va obtenir el 77,2 %, i el segon, el 22,3 %.

La premsa³⁹ diu que a Vila-real, una de les poblacions que formaven el districte electoral de Castelló,⁴⁰ Fernando Gasset va obtenir 411 vots; Pedro Font de Mora, 1.648, i Martínez, 0. Tanmateix, en el districte va ser el guanyador Fernando Gasset i, per tant, va ser nomenat diputat ja que, si bé Pedro Font de Mora va guanyar a Vila-real,

³⁷ Pedro Font de Mora Jáuregui estava relacionat familiarment amb Vila-real i tenia vincles estrets amb el carlisme. Va ser diputat a Corts pel Partit Liberal entre 1893 i 1899, encara que després va estar prop del grup de Silvela del Partit Conservador, segons ens diu Vicent Sanz en *Diccionario biográfico de políticos valencianos 1810-2003*, València, ed. Alfons el Magnànim, 2003.

³⁸ Fernando Gasset Lacasaña, en el moment de celebrar-se aquestes eleccions, era el cap del republicanisme a Castelló. Serà diputat per Castelló el 1898, entre 1901-1909, entre 1919-1923 i el 1931 durant la Segona República. També serà alcalde de Castelló de la Plana el 1917 i president del Tribunal de Garanties Constitucionals entre 1935 i 1936, entre altres càrrecs. Durant la guerra serà represaliat pel Front Popular i també pels franquistes. Inmaculada Badenes-Gasset, en *Diccionario biográfico de políticos valencianos 1810-2003*, València, ed. Alfons el Magnànim, 2003.

³⁹ *Heraldo de Castellón*, 20 de maig de 1901, Arxiu Municipal de Castelló de la Plana.

⁴⁰ El districte electoral de Castelló el formaven la mateixa Castelló de la Plana, Vila-real, Almassora, Borriol, Benicàssim i Orpesa. A més, hi havia a la província de Castelló altres districtes com el d'Albocàsser, Nules, Segorbe, Morella i Vinaròs.

Almassora, Borriol i Benicàssim, no ho va fer amb els vots necessaris per a superar la victòria clara del republicà a la capital i a Orpesa. El mateix diari ens conta, en la seua crònica de la jornada electoral, que:

A eso de las seis y media de la tarde, en que se vio que Villarreal no contrarrestaba la elección de Castellón, se izaron las banderas y empezó a afluir el partido al local de su centro. A las siete de la tarde era imposible abrirse paso por la P. de Castelar hasta cerca del puente de Villarreal formaban un verdadero cordón los republicanos que esperaban al señor Gasset. [...] La enérgica arenga del señor Gasset apenas permitían oírlos los aplausos y los vivas de los republicanos, subiendo de punto el entusiasmo de sus oyentes al fustigar el orador de la manera dura que lo hizo a los clericales del distrito y a los de Villarreal muy especialmente.

1903. Eleccions de diputats a les Corts

La documentació del procés electoral⁴¹ que es conserva apareix desordenada a diferència de les altres convocatòries electorals que estic estudiant. Es van desenvolupar el 26 d'abril de 1903, segons la Llei electoral de 26 de juny de 1890. Els llocs de votació van ser la casa capitular (1-1), la porteria del convent de Sant Pasqual (2-1), la capella de la Mare de Déu de Gràcia (2-2), la casa de Pascual Ortells al carrer de l'Ermita, 119 (2-3), l'escola de xiquetes de la plaça de Colom (3-1), la capella de la Mare de Déu dels Àngels (3-2), l'Hospital Municipal (3-3), la porteria del Carme (4-1), l'escola de xiquetes de la Torre (4-2) i l'escola de xiquets de les Alqueries (4-3). Els presidents de les meses van ser Alejo Font de Mora (1-1), Trinitario Verdiá (2-1), José Antonio Serra (2-2), Vicente Marco (2-3), Manuel Catalán (3-1), Pascual Ramos (3-2), Pascual Millá (3-3), Miguel Miró (4-1), Pascual Villarreal (4-2) i Pascual Arrufat (4-3). S'havia d'escollir un diputat per a tot el districte electoral de Castelló.

⁴¹ Document 25/1903, Arxiu Municipal de Vila-real.

Districte	Secció	Total cens	Van votar	Fernando Gasset	José M. Gozalbo	Marqués de Cerralbo ⁴²	Joaquín Tos Ayguader	Jaime Vera López ⁴³	Pascual Ballester Valero
1	1	427	88	86	1	1			
2	1	385	49	49					
2	2	382	38	35		2	1		
2	3	394	37	36		1			
3	1	356	43	43					
3	2	361	30	30					
3	3	434	87	86				1	
4	1	289	35	35					
4	2	295	33	32				1	
4	3	392	89	88					1
Total		3.715	529	520	1	4	1	2	1
% sobre el cens		100	14,2	14,0	0,0	0,1	0,0	0,1	0,0
% sobre vots			100	98,3	0,2	0,8	0,2	0,4	0,2

No va haver-hi reclamacions ni protestes en cap mesa. Va guanyar clarament el candidat republicà Fernando Gasset amb el 98,3 % dels vots mentre que els altres candidats van obtenir vots simbòlics.

La premsa⁴⁴ diu que en el districte de Castelló el cap dels republicans, Fernando Gasset, va obtenir 5.811 vots repartits entre 4.843 a Castelló de la Plana, 520 a Vila-real, 291 a Almassora, 134 a Borriol, 47 a Benicàssim i 85 a Orpesa. També esmenta que el socialista doctor Vera va obtenir 65 vots, dos dels quals van ser a Vila-real. El mateix diari, quan comenta la jornada electoral en els diferents districtes provincials, assenyala, tot i no ser un diari amb simpaties republicanes, que només en el districte de Castelló s'havia realitzat una elecció neta, sense interferències dels cacics (tant del *cosi* com de l'*anticosi*, que traslladaven les consignes governatives des de Madrid). El que pareix clar mirant els resultats és que els cacics van deixar el districte de Castelló en mans dels republicans, en part, per la potent màquina electoral republicana a la capital, i asseguraven els altres cinc districtes de la província. En el districte de Castelló, els republicans només havien de contrarestar amb els vots republicans de la capital els abundants vots a les candidatures governatives o carlistes de Vila-real. Estem en l'època de l'inici de la dicotomia i del tòpic entre el Castelló republicà i laic enfront del Vila-real carlí i religiós.

⁴² Probablement es tracte d'Enrique de Aguilera y Gamboa (1845-1922), XVII marquès de Cerralbo, que va ser un carlista destacat.

⁴³ Jaime Vera López (1858-1918) va ser metge i un dels fundadors del PSOE.

⁴⁴ *Heraldo de Castellón*, 27 d'abril de 1903, Arxiu Municipal de Castelló de la Plana.

1905. Eleccions de diputats a les Corts

La informació de tot el procés està recollida en el document 36/1905 de l'Arxiu Municipal de Vila-real. Els llocs de votació eren els habituals: la casa consistorial (1-1), la porteria del convent de Sant Pasqual (2-1), la capella de la Mare de Déu de Gràcia (2-2), la casa de Pascual Carda al carrer de l'Ermita, 88 (2-3), l'escola de xiquetes a la plaça de Colom (3-1), la capella de la Mare de Déu dels Àngels (3-2), l'Hospital Municipal (3-3), la porteria del convent del Carme (4-1), l'escola de xiquetes de la Torre (4-2) i l'escola de xiquets de les Alqueries. Els presidents de les meses de votació eren Trinitario Verdià Girona (1-1), Roque Vicent Balaguer (2-1), Vicente Ortells Tellols (2-2), José Beltrán Bellmunt (2-3), Vicente Vidal Ferrer (3-1), Cristóbal Arrufat Canós (3-2), Miguel Miró Estupiñá (3-3), Manuel Rubert Carda (4-1), Vicente Marco Batalla (4-2) i Domingo López Avellana (4-3). Les eleccions es van realitzar el 10 de setembre i les votacions van discórrer de la manera següent.

Districte	Secció	Total cens	Van votar	Salvador Guinot Vilar	Fernando Gasset Lacasaña	En blanc
1	1	409	295	194	101	
2	1	401	242	181	60	1
2	2	397	244	196	48	
2	3	411	240	185	55	
3	1	365	231	169	62	
3	2	374	253	199	54	
3	3	447	266	196	70	
4	1	329	208	143	65	
4	2	266	151	119	32	
4	3	378	240	151	89	
Total		3.777	2.370	1.733	636	1
% sobre cens		100	62,7	45,9	16,8	0,0
% sobre vots			100	73,1	26,8	0,0

No es va fer cap reclamació en les meses. Van votar els dos terços del cens i els resultats van mostrar la victòria clara de Salvador Guinot Vilar⁴⁵ amb el 73,1 % dels vots, mentre que el republicà Fernando Gasset va obtenir un 26,8 % dels vots.

⁴⁵ Com molts polítics d'aquella època, Salvador Guinot Vilar va passar per quasi tot l'espectre polític per tal d'estar en contacte amb el poder, així va començar com a carlista i després va ser integrista, conservador i liberal. Nascut a Castelló de la Plana, va ser diputat a Corts, regidor primer i després alcalde de Castelló de la Plana i president de la Diputació, entre altres càrrecs. Gran propietari del districte de Llucena, anirà de la mà dels interessos del món de la taronja. Vicent Sanz en *Diccionario biográfico de políticos valencianos 1810-2003*, València, ed. Alfons el Magnànim, 2003.

La premsa⁴⁶ comenta que a Vila-real va guanyar Salvador Guinot (carlista) amb 1.732 vots, mentre que Fernando Gasset (republicà) en va traure 636. Tanmateix, en el districte de Castelló, Fernando Gasset va obtenir 6.080 vots, mentre que Salvador Guinot va aconseguir 4.243 vots i afegeix:

La diferencia a favor del señor Gasset es de 1837 votos, cifra que evoca el recuerdo glorioso de la defensa que hizo Castellón contra las huestes del Pretendiente en el año 1837 precisamente.

En la crònica electoral que fa el mateix diari es diu que es van comprovar els intents de compra de vots a favor del candidat *agrari*, el senyor Guinot, a Castelló de la Plana, Almassora i Vila-real, fet que va provocar la detenció dels malfactors i l'augment de l'entusiasme republicà per a votar a favor del seu candidat. D'aquest es diu que va passar la vesprada a Vila-real amb el metge Gea i va tornar a Castelló de la Plana amb l'últim tramvia, on va ser rebut per més de 6.000 persones, que el van acompanyar al Centre Republicà on, des del balcó, va saludar el poble i va criticar durament tots aquells que s'havien unit per a intentar derrotar-lo.

Conclusions

A l'hora de fer valoracions, hem de diferenciar les votacions locals de les nacionals. En principi, la documentació que es conserva, en un estat magnífic, és molt completa, a més d'estar compilada en forma de llibre. Dins d'aquesta, llevat de petites errades en el còmput de vots (un dalt o baix) en molt escasses vegades, pareix estar tot correcte seguint la normativa legal que emanava dels butlletins oficials. Sí que és veritat que el context en què es produeixen, les unes i les altres, és diferent, ja que les eleccions a regidors, en districtes unipersonals (és a dir, en cada districte es presentaven diferents candidats i s'escollien el més votat o els més votats depenent de la quantitat que marcava la legislació, un sistema molt diferent de l'actual), pareixen més renyides i netes. En canvi, en les eleccions de diputats a les Corts, el context extern en què, mitjançant el caciquisme, s'ha configurat prèviament com acabaran a escala nacional, condiciona el panorama provincial, encara que el districte de Castelló (recordem que també eren eleccions unipersonals i la província estava dividida en diferents districtes i Vila-real entrava dins del de Castelló), en el període que estem estudiant, presentava la peculiaritat

⁴⁶ *Heraldo de Castellón*, 11 de setembre de 1905, Arxiu Municipal de Castelló de la Plana.

que no estava tan nugat pel caciquisme del torn dinàstic (Partit Conservador enfront del Partit Liberal), degut a l'aparició d'una potent organització política del partit republicà, que mobilitzava la majoria dels votants de la capital i que podia derrotar, com ho va fer repetidament, la suma dels vots del torn dinàstic, al qual se solia unir el carlisme, que era majoritari en la resta de pobles que formaven el districte de Castelló, entre aquests, Vila-real. Tant és així que, en les eleccions a diputats de 1903, aconsellaren als seus partidaris que no anaren a votar ja que ho consideraven inútil, perquè serien derrotats, i així és curiós veure com guanyarà a Vila-real el candidat republicà, Fernando Gasset, amb molt pocs vots.

Encara que a Vila-real el republicanisme, com podem observar en les diferents eleccions, era minoritari enfront dels partidaris del carlisme i del torn dinàstic, va anar creixent, a poc a poc, entre 476 i 636 votants, i amb candidats a regidors de persones amb una llarga trajectòria dins del republicanisme local com ara José Pesudo Sancho o Pascual Llop Chabrera. Per altra banda, no pareix que la situació socioeconòmica dins del poble es vincule excessivament amb les intencions de vot, de moment, ja que hauríem d'avançar més en l'estudi electoral sobretot després de l'esclat de 1908 per a comprovar-ho, cosa que farem, per motius d'espai, en propers estudis.

Finalment, cal dir que els intents que s'encetaran per a eliminar el caciquisme des del poder central, curiosament pels mateixos que utilitzaven la manipulació, com el que intentarà durant aquest període el conservador Antonio Maura (conegut com *la revolució des de dalt*), més aviat tenen la intenció de posar entrebancs a la progressiva democratització del sistema i introduir un sistema de caràcter corporatiu en les eleccions locals, que permetia la presència continuada de les persones amb major riquesa en la institució que prenia les decisions, encara que no arribarà a engegar-se, però sí, amb característiques molt semblants tant per a les institucions locals com nacionals, durant la dictadura de Primo de Rivera (1923-1929) i la dictadura de Franco (1939-1975).

Bibliografia

Documents 5/1901, 46/1901, 21/1903, 25/1903, 29/1905 i 36/1905 de l'Arxiu Municipal de Vila-real.

Cens electoral de 1901 en el *Butlletí Oficial de la Província* de l'Arxiu de la Diputació Provincial de Castelló.

Heraldo de Castellón. Arxiu Municipal de Castelló de la Plana.

DOÑATE SEBASTIÁ, José María. «Síntesis geográfico-histórica de Villarreal». *Datos para la historia de Villarreal*, vol. II, p. 84. Vila-real, Anubar, 1973.

GARRIDO HERRERO, Samuel. *Aldarull*, Premi del III Certamen Literari Ciutat de les Taronges 1983. Vila-real: Ajuntament de Vila-real, 1984, p. 25-42.

PANIAGUA FUENTES, Javier; PIQUERAS ARENAS, José Antonio (dir.). *Diccionario biográfico de políticos valencianos 1810-2003*. València: ed. Alfons el Magnànim, 2003.

6

■ **Antoni** Pitarch Font

■ **Domingo J.** Font Pitarch

■ **Juan Luis** Porcar Orihuela

LA COLÒNIA ESCOLAR
CAYETANO RIPOLL.
VILA-REAL, 1937-1938

La colònia escolar Cayetano Ripoll. Vila-real, 1937-1938

1. La protecció de la infància

Vila-real celebra enguany el 750é Aniversari de la Fundació de la ciutat pel rei Jaume I, però també el centenari de l'adequació del Termet, un espai bucòlic al voltant de l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia, vora el riu Millars, on es respira natura, pau i tranquil·litat, una pineda emblemàtica molt estimada pels vila-realencs on s'acosten diàriament per a passejar per la ruta botànica, reflexionar o practicar diverses activitats que van des de la gastronomia fins als esports més variats.

Ermita de la Mare de Déu de Gràcia (AMVr)

A primers de 1937, el govern municipal de la República no podia escollir un paratge millor per a ubicar la colònia escolar Cayetano Ripoll que va acollir les xiquetes i els xiquets evacuats del front, molts d'ells orfes que, juntament amb els més vells, foren els més perjudicats a la rereguarda per les conseqüències de la incivíl guerra.

La Constitució republicana, aprovada per les Corts Generals de la Segona República el 9 de desembre de 1931, en el seu article 43, és la primera a recollir l'obligació de l'Estat de protegir la infantesa, fent seua la Declaració de Ginebra (1922) sobre els drets dels infants que, entre d'altres, reconeix el dret dels xiquets a un desenvolupament digne, tant material

com espiritual, també són els primers que han de rebre socors en èpoques de tragèdies humanes com ara les guerres o catàstrofes naturals com terratrèmols, inundacions, etc.

L'article 43 estableix que:

La família és sota la salvaguarda especial de l'Estat. El matrimoni es funda en la igualtat de drets per a ambdós sexes i podrà dissoldre's per dissensió mútua o a petició de qualsevol dels cònjuges, amb l'al·legació en aquest cas d'una causa justa. Els pares estan obligats a alimentar, assistir, educar i instruir els seus fills. L'Estat vetlarà pel compliment d'aquests deures i s'obliga, subsidiàriament, a la seua execució. Els pares tenen amb els fills de fora del matrimoni els mateixos deures que amb els nascuts amb ell. Les lleis civils regularan la investigació de la paternitat. No podrà consignar-se declaració alguna sobre la legitimitat o il·legitimitat dels naixements, ni sobre l'estat civil dels pares a les actes d'inscripció, ni en cap filiació. L'Estat prestarà assistència als malalts i ancians i protegirà la maternitat i la infantesa, fent seua la Declaració de Ginebra o la Taula dels Drets dels Xiquets.

Cartell anònim de 1937 sobre els estralls que la guerra ocasionava a la infància (FPI)

Així, des de gener de 1937, les xiquetes i xiquets de la colònia Cayetano Ripoll de Vila-real gaudiren d'un ambient de pau i certa tranquil·litat, allunyats del nucli urbà, de les línies de ferrocarril i carreteres principals i de qualsevol infraestructura militar republicana que poguera ser, en un futur immediat, objectiu de l'aviació rebel, encara que els bombardejos sobre Vila-real començarien¹ més endavant. S'ha de tenir en compte que l'actual pont sobre el Millars encara no existia (es va començar a construir el 1956) i, per tant, el carrer de l'Ermita acabava tot just a vora riu per on només solien creuar el més imprudents, és a dir, era un camí sense eixida on hi havia poca circulació de vehicles en general. Aleshores, el paratge

del Termet era l'enclavament que presentava les millors condicions per a acollir els infants refugiats per les seues qualitats mediambientals, on hi havia l'aigua del riu per a la higiene personal, però també per a beure, directament, com solien fer els veïns de l'època, prendre el bany els mesos de més calor i fer tota classe d'activitats esportives i pedagògiques a l'aire lliure.

¹ FONT PITARCH, Domingo J.; PITARCH FONT, Antoni. *Els bombardejos de Vila-real durant la Guerra Civil (1937-1939)*. Vila-real: Ajuntament de Vila-real, 2010.

2. La Guerra Civil i la infància evacuada: les colònies escolars

Butlletí Internacional de la Federació Espanyola de Treballadors de l'Ensenyament (FPI)

Les colònies escolars de la República durant la Guerra Civil tenien un objectiu comú, oferir protecció i cura als xiquets sense desatendre la seua formació. Des de l'estiu de 1936 milers de xiquetes i xiquets van ser traslladats cap a zones del territori més segures i saludables, allunyades del front de guerra, i encara que al principi va haver-hi acolliment familiar, el Ministeri d'Instrucció Pública afavoria² l'impuls del model de colònies col·lectives per a potenciar la part educativa i evitar possibles problemes d'abusos que pogueren sorgir en el sistema d'acolliment. Es pretenia formar a la generació que seria el germen d'una nova societat, fomentar amb les tasques i la convivència innata a aquests centres, valors com la solidaritat, la col·laboració, els ideals col·lectius, l'ajuda mútua i el treball en comú.

Malgrat les dificultats per les quals va travessar la vida en les colònies i la càrrega ideològica que les impregnava, consubstancial a un context de guerra, van constituir un model de solidaritat i un compromís del govern de la República amb la protecció de la infància.

L'origen de les colònies escolars naix de la situació de Madrid i altres zones del territori pròximes al front de guerra amb el conseqüent èxode de part de la població cap a zones

² ESCRIVÁ MOSCARDÓ, Cristina; MAESTRE MARÍN, Rafael. *De las negras bombas a las doradas naranjas: colonias escolares 1936-1939*. Tavernes Blanques: l'Eixam Edicions, 2011, p. 36-37.

Cartell de Mauricio Amster sobre les colònies escolars (SBHAC-CRGCE)

més segures pels bombardejos que van patir³ pobles i ciutats. Ja a finals de 1936 van poder sortir de Madrid 200.000 persones, de les quals prop de 100.000 eren xiquets i xiquets que es van refugiar en llars d'infància, cases refugi, llars particulars, colònies escolars de la zona fidel a la República i 31.000 van marxar a l'estranger també en règim col·lectiu i familiar, en trasllats que comencen el 1936 organitzats pel Ministeri d'Instrucció Pública, organitzacions pacifistes i humanitàries i la CNT, a França es va crear el Comitè d'Ajuda al Nen Espanyol.

Es va crear un Comitè Nacional de Refugiats⁴ per a dirigir i atendre de forma

regularitzada aquest èxode, intensificat el 1937 amb l'ordre d'evacuació civil obligatòria dictada per la Junta Delegada de Defensa de Madrid. El Ministeri⁵ de Sanitat i Assistència Social, dirigit per Federica Montseny, crea un Comitè d'Evacuació i Assistència a Refugiats el 17 de febrer de 1937, per a regular dies després amb una ordre del 26 de febrer la creació d'un document d'identitat acreditatiu del dret a la protecció de refugiats i evacuats. Diferents ordres i decrets regulen durant 1937 el funcionament d'aquests serveis, es van desenvolupar fitxes d'evacuació, equips ambulants d'evacuació, dotacions pressupostàries... unes atribucions que per Decret de 29 de juny de 1937 corresponen al Ministeri d'Instrucció Pública i Sanitat.

El transport, allotjament i manutenció dels evacuats forçats era gratuït. La campanya del govern i d'organitzacions del Front Popular va donar resultat i l'abril de 1937 ja superaven els 100.000 els xiquets⁶ evacuats. Les primeres evacuacions es produeixen al novembre i desembre de 1936 organitzades pel Ministeri d'Instrucció Pública i el Comitè d'Auxili al Nen creat per la Junta Delegada de Defensa, amb diferents expedicions per ferrocarril

³ *La Vanguardia*, «Evacuación de niños de Madrid a Valencia por los bombardeos sobre la ciudad», 14 d'octubre de 1936, p.12.

⁴ Ordre de Presidència del Consell de Ministres de 5 d'octubre de 1936.

⁵ ESCRIVÀ MOSCARDÓ, Cristina; MAESTRE MARÍN, Rafael. p. 35-41.

⁶ ARANA, José María. «Los niños, lejos del horror de la guerra. Cien mil chiquillos madrileños fuera de Madrid». *Crónica*, Madrid, 4 d'abril de 1937, p. 11.

cap a València i, posteriorment, cap a altres municipis i la resta de províncies del País Valencià. Una segona onada d'evacuacions es va produir cap a les províncies de València i Alacant quan, a partir d'abril de 1938, part de la província de Castelló va caure en mans de l'exèrcit franquista.

Xiquets en la colònia escolar de Vila-real (BNE-BDH)

Moltes organitzacions sindicals, culturals i polítiques es van encarregar d'atendre i organitzar evacuacions, coordinades per la Delegació d'Evacuació del Comitè d'Auxili al Nen, incidint la propaganda oficial en la necessitat de l'evacuació en la premsa de Madrid, on es tranquil·litzava a les famílies sobre la seguretat de les ciutats de rereguarda. Els municipis de Llevant⁷ contestaven al requeriment d'evacuació i capacitat d'acollida dels xiquets i amb oferiments al respecte, dirigint-se al director general de primer ensenyament, trobem diferents respostes entre alguns pobles de les comarques de Castelló.

També en l'àmbit internacional van sorgir iniciatives per a col·laborar amb les evacuacions de xiquets, per part d'organitzacions com el Socorro Rojo Internacional (SRI), Solidaritat Internacional Antifeixista i els quàquers. Un Comitè Internacional coordinava l'ajuda⁸ a

⁷ Arxiu General de l'Administració, signatura 731/01347. Contesten afirmativament als requeriments ajuntaments i comitès com els de l'Alcora, Alcalà de Xivert, Albocàsser, Almenara, Aín, Torreblanca, la Torre d'en Besora i la Vall d'Alba. Altres municipis responen que no poden atendre els requeriments com Sant Mateu, Vilafranca, Artana, Castellfort, la Llosa, Cirat, Tales, Campos de Arenoso, Costur i Vila-real, que argumenta que ja té xiquets evacuats de Màlaga.

⁸ ESCRIVÀ MOSCARDÓ, Cristina; MAESTRE MARÍN, Rafael. p. 42-46.

Cartell de Maurici Amster
imprés a València (SBHAC-CRGCE)

l'Espanya republicana amb enviament d'aliments, roba, medicaments... L'Oficina Central d'Evacuats i Assistència a Refugiats (depenent del Ministeri de Treball i Assistència Social) va fer una tasca ingent, van crear hospitals, centres de refugiats, maternitats i clíniques en diferents localitats.

Hi havia diferents modalitats i sistemes d'organització d'acollida i colònies escolars per als nens evacuats. Les colònies de xiquets de fins a 15 anys d'edat en règim escolar acollits en famílies i tutoritzats per mestres de la localitat va ser la modalitat que més xiquets va acollir. També destaquen les colònies organitzades per sindicats, organitzacions i partits polítics que són

ateses per docents del Ministeri d'Instrucció Pública i les colònies en règim col·lectiu organitzades i sostingudes per la República.

Per a incorporar-se a les colònies dependents de la Delegació Central de Colònies⁹ els xiquets evacuats havien d'estar en edat escolar, entre 5 i 14 anys, presentats reglamentàriament per departaments oficials, organitzacions o familiars sol·licitants i havien de passar un reconeixement mèdic. Diferents normes regulaven els aspectes de la vida i educació dels xiquets: la recepció, allotjament, el règim administratiu i el pedagògic. Hi havia una delegació central a València i regionals a Alacant, Castelló, Múrcia i Albacete. A l'agost es crea el Consell Nacional de la Infància Evacuada (CNIE) que substitueix la Delegació Central de Colònies, i es crea una Delegació Espanyola de la Infància Evacuada a París. Traslladada la seu del CNIE amb el govern a Barcelona l'octubre de 1937, es reestructura territorialment amb una Delegació de la Infància Evacuada a Llevant amb seu a València que amplia¹⁰ les seues funcions a Alacant i Castelló i, posteriorment, a Múrcia. Finalment, s'unifiquen a finals de 1938 les delegacions¹¹ de Madrid i València en una seu a Albacete.

Tot era nou per a les xiquetes i xiquets. Allunyats de les seues famílies descobrien nous paisatges amb l'horta i les seues fruites i verdures, olors, construccions, un nou clima

⁹ Creada segons Ordre de 25 de febrer de 1937 del Ministeri d'Instrucció Pública.

¹⁰ Ordre de 25 de maig de 1938 del Ministeri d'Instrucció Pública i Sanitat.

¹¹ *La Gaceta de la República*. «Orden disponiendo que las Delegaciones del Ministerio de Instrucción Pública y Sanidad asistentes en Madrid y Valencia se refundan en una sola con domicilio en Albacete», 8 de desembre de 1938, p. 993.

i la llum del Mediterrani, feien noves amistats, jocs i aprenentatges col·lectius. Eren rebuts de forma multitudinària amb festa i bandes de música en la pau de la rereguarda i lluny del front de guerra.

Les colònies escolars col·lectives buscaven aconseguir una estabilitat i normalització de la vida dels xiquets, assegurar la seua educació i protegir la seua salut, que disposaren d'un context acollidor lluny del seu medi familiar i de la violència del front de guerra. L'evacuació, recepció, instal·lació i desenvolupament de la vida a les colònies estava pautat en unes normes del Consell Nacional de Colònies dependent del Ministeri d'Instrucció Pública.

Xiquetes i xiquets banyant-se al riu Millars en la colònia escolar de Vila-real (BNE-BDH)

Es coneix informació sobre diferents aspectes de l'organització i de la vida diària a les colònies. S'instal·len en cases grans, palaus, vil·les, masies amb aigua corrent i espai a l'aire lliure idoni per a les pràctiques esportives i l'oci, i que en ocasions també permet el cultiu de la terra. A més, també es contemplava una alimentació equilibrada, un reconeixement mèdic obligatori i instruccions per a prevenir epidèmies i sobre higiene¹² corporal, prohibició de mascotes, exercicis gimnàstics i banys de sol.

En l'àmbit formatiu i pedagògic se seguïen les orientacions d'experts pedagogs com Àngel Llorca i Justa Freire, amb curset del personal al respecte, juntament amb instruccions de la Direcció General de Primer Ensenyament, per a humanitzar l'estada dels xiquets a les colònies i amb l'objectiu de formar¹³ noves generacions per a una nova societat i un futur en pau. Les colònies eren un exemple de coeducació on es compartien en igualtat de sexes les tasques domèstiques i es practicava el respecte al cos sense prejudicis sexuals.

¹² Instruccions molt específiques sobre higiene del cabell, fosses nasals, ús del sabó, bany i dutxes, higiene bucal, etc.

¹³ Des del Consell Nacional de la Infància Evacuada es recomanaven orientacions i horaris.

Moltes xiquetes i xiquets dibuixaven i pintaven on plasmaven les seues emocions, la realitat del moment, records autobiogràfics, el paisatge on es trobaven i altres dibuixos, encara que les temàtiques estaven dirigides per l'equip docent. Es conserven nombrosos dibuixos de colònies com la de Picanya i, durant la guerra, es van fer exposicions, com la del 19 de maig de 1937, als locals de Cultura Popular a València. Es conserven diferents col·leccions d'aquests dibuixos a diferents llocs com la Biblioteca Nacional, la Universitat de San Diego als Estats Units, i el seu valor ja va ser estudiat¹⁴ en aquell temps. Els jocs també es consideraven fonamentals en la formació dels xiquets, es repartien joguines per part del Ministeri d'Instrucció Pública i altres entitats, se celebrava la Festa del Xiquet a l'hivern, i s'organitzava teatre, festivals musicals, on es recitaven contes i cançons.

Xiquets en la colònia escolar de Vila-real
(BNE-BDH)

Tenim informacions estadístiques sobre les colònies escolars a partir de les dades aportades per Regina Lago, una de les responsables del CNIE, en la Conferència Nacional sobre Refugiats celebrada a la Universitat de València, en la qual cita un total de 159 colònies col·lectives amb més de 12.000 xiquets i 409 en règim familiar amb més¹⁵ de 33.000. A l'agost de 1938 s'actualitzen les xifres del CNIE i són 220 les colònies col·lectives amb 16.740 colons, de les quals el País Valencià acollia 79 colònies amb 6.150 xiquets, sent el territori amb més colònies i xiquets acollits de la zona de l'Estat fidel a la República. Amb relació a les colònies de les comarques de Castelló, un document del Ministeri d'Instrucció Pública d'octubre de 1937 comptabilitza un total d'11 sobre les 55 censades en aquell moment al País Valencià, per ordre¹⁶ de creació: Castelló, Vila-real, Altura, Moncofa, Nules, Benicàssim, Vinaròs, Orpesa, la Vall d'Uixó, una segona a Benicàssim i Borriana.

En un primer moment, les evacuacions a la zona de Llevant es van concentrar a la ciutat de València i els seus voltants per la proximitat de la mar i la facilitat d'instal·lacions i

¹⁴ LAGO GARCÍA, Regina. «La guerra a través de los dibujos infantiles». *Educación y Cultura*, Mèxic, 8 d'agost de 1940, p. 422-436.

¹⁵ *La Vanguardia*, «Conferencia Nacional sobre Refugiados», 14 de setembre de 1937, p. 5.

¹⁶ Es documenten d'altres organitzades per entitats antifeixistes a Benicarló, Almassora i Navajas.

subministrament d'aliments i en règim familiar, com el cas de la família Judith Hernández Torrado de Vila-real, que tenien acollit un xiquet madrileny i, al poc temps, la seua germaneta. A partir de gener de 1937 comencen a funcionar les primeres colònies escolars i es contacta amb comitès municipals per a aconseguir¹⁷ instal·lacions.

El pas següent seria l'adquisició de material, mobiliari, utensilis, vestuari, aixovar, articles d'higiene... aspecte del qual s'encarregava la inspectora de colònies Justa Freire. De la constitució, organització i activitats d'algunes colònies s'ha pogut obtenir prou informació, com la de Benicàssim¹⁸ (ubicada a Vil·la Elisa, va allotjar 57 xiquets) i les de la província¹⁹ de València. En altres casos, hi ha molt poca o nul·la informació.

L'ocupació de gran part del territori de Castelló per les tropes franquistes durant 1938 va ocasionar el desmantellament i trasllat de les colònies cap al sud. Una segona evacuació, realitzada entre el 21 d'abril i l'11 de juny de 1938, a municipis de València i Alacant. Alcoi va acollir colònies de Navajas, la Vall d'Uixó i Vila-real, mentre municipis valencians com Atzeneta d'Albaida, Canals, Vallada i Moixent van acollir les colònies d'Altura, Benicàssim, Borriana i Moncofa respectivament. Els municipis alacantins de Pego i Biar acolliren altres colònies²⁰ d'Altura i Navajas.

3. La colònia escolar Cayetano Ripoll

Vila-real va ser una de les primeres ciutats de les comarques de Castelló a oferir-se per a establir una colònia escolar. Això va ser possible per la iniciativa de l'alcalde Pascual Cabrera Quemades i de María Peris Ramos (promotora del comitè local del Socorro Rojo Internacional, constituït²¹ el desembre de 1936), els quals havien organitzat diverses campanyes benèfiques per a les famílies dels milicians i per a fer arribar queviures i provisions als combatents; a més de facilitar l'arribada, a primers d'octubre, de més de cent xiquets evacuats de Madrid, que van ser distribuïts entre famílies d'acollida i l'Hospital Municipal.

¹⁷ *El Magisterio Español. Periódico de Enseñanza. Afecto al Sindicato Nacional de Maestros UGT-FETE.* «Colonias Escolares en la costa mediterránea». Madrid, octubre-novembre-desembre de 1936.

¹⁸ Es va aprofitar una de les vil·les de l'alta burgesia de principis del segle XX, abandonada al principi de la Guerra Civil. Vil·les on també es va instal·lar l'Hospital de les Brigades Internacionals.

¹⁹ Com ara Antella, Bellús, Picanya, Torrent, Oliva, Riba-roja de Túria, Benimàmet, Alzira, Benissanó, Bunyol i Godella.

²⁰ Segons la relació de colònies existents del Ministeri d'Instrucció Pública a l'octubre de 1938.

²¹ Arxiu Municipal de Vila-real. «Sesión ordinaria del 28 de diciembre de 1936». Llibre d'actes de les sessions de la Comissió Gestora de l'Ajuntament de Vila-real de 1936, folis 4-5.

D'aquesta manera, el mes de gener de 1937 el Consell Municipal va cedir de forma desinteressada l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia i les dependències adjuntes, que acostumaven a llogar-se durant el període estival, i a primers de febrer el Patronat d'Ajuda Infantil de la província (format per partits polítics i sindicals), amb l'aportació²² del material pedagògic que va fer el Ministeri d'Instrucció Pública, acabava d'enllestir les instal·lacions per tal d'engegar la colònia educativa. Així doncs, el dissabte 20 de febrer²³ hi van arribar 120 xiquets, en edat escolar, procedents de Màlaga, que anaven acompanyats dels respectius docents i de la resta de personal auxiliar.

Postal de l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia als anys vint (AMVr)

El centre va ser anomenat colònia escolar Cayetano Ripoll, en reconeixement a l'humil mestre nascut a Solsona el 1778, que va regentar una escola a l'horta de Russafa, a la partida del Perú (l'actual barri de la Punta), va dedicar els seus esforços a transmetre una alfabetització bàsica als xiquets dels llauradors durant les primeres dècades del segle XIX. L'any 1824 fou detingut i empresonat durant dos anys per la Junta de Fe de la diòcesi de València (tribunal eclesiàstic creat per l'arquebisbe el 1823 per a substituir la Inquisició). Acusat de no creure

Retrat de Cayetano Ripoll (CPA)

²² *Heraldo de Castellón*. «Federación Española de Trabajadores de la Enseñanza (UGT). Ayuda infantil», 4 de febrer de 1937, p. 2.

²³ Segons va relatar Concha Beltrán Ramos en el seu diari.

en els dogmes catòlics, fou condemnat per heretgia (va ser l'últim ajusticiat per aquesta imputació a l'Estat espanyol) i va morir a la forca el 31 de juliol de 1826, durant el regnat de Ferran VII.

La pervivència de la colònia era possible, tal com s'ha citat abans, per l'emparament econòmic del Ministeri d'Instrucció Pública, mitjançant el Consell Nacional de Colònies, que, a més de la dotació de l'equipament educatiu, també s'havia de fer càrrec del seu funcionament i proveïment, van aportar la plantilla necessària (docents, administratius, auxiliars de cuina i bugaderia, etc.), van facilitar el subministrament de provisions i aliments, van assumir l'assistència sanitària i mèdica dels residents, van proporcionar als xiquets la roba i el calcer adients, a banda d'encarregar-se de les despeses que pogueren ocasionar la conservació de l'edifici.

Jocs en la colònia escolar de Vila-real (BNE-BDH)

No obstant això, les restriccions que la guerra ocasionava van fer que la direcció de la colònia de Vila-real tractara de trobar finançament econòmic en diversos organismes. Així, a finals de març sol·licitava²⁴ a la delegació central de colònies, ubicada a València, mil pessetes per tal d'invertir-los en granotes de treball per als xiquets. La petició va ser concedida, tot i que no es va considerar una indumentària apropiada per als infants, van recomanar vestir-los amb pantalons curts i camisetes. A finals d'abril, el director

²⁴ ESCRIVÀ MOSCARDÓ, Cristina; MAESTRE MARÍN, Rafael. p. 317.

remetia²⁵ una comunicació al Consell Municipal de Vila-real en què exposava que les 138 persones de la colònia (120 xiquets i 18 adults) necessitaven pa per al seu desenvolupament i creixement. La comissió municipal va prendre en consideració les peticions de la colònia i acordà instar la Junta Provincial d'Abastiments perquè proporcionara totes les provisions que li corresponien a la ciutat, perquè, tot i que els aliments es reclamaven, no arribaven en la seua totalitat, a causa de les dificultats per a aconseguir-los.

No es disposa de moltes dades més de la colònia escolar Cayetano Ripoll, al marge dels noms d'alguns treballadors com els directors Nemesio González i Luis Conejo Ramos (que fou el responsable quan va ser traslladada a Alcoi), els mestres nomenats²⁶ per a fer les pràctiques a l'estiu de 1937: Francisco Gumbau García i Dolores Ferreres Salom, així com dues²⁷ auxiliars docents, Rosa Vivó i Carmen Navarro Higuera, que exercien el mes de gener de 1938.

L'organització interna de la colònia no diferiria de les altres i, d'acord amb un document²⁸ del Ministeri d'Instrucció Pública (Spanish Delegation For Evacuated Children) que informava els països i les organitzacions estrangeres que les finançaven, es poden inferir algunes peculiaritats. Es pretenia fer de la colònia una llar infantil, oposada a un centre d'acollida, per això els xiquets tenien uns horaris establerts entre l'hora d'alçar-se, les 7.00 h, i la de gitar-se, les 21.00 h, amb classes i activitats complementàries (jocs, lectures, cançons, xarrades, etc.). També es procurava una alimentació sana, una dieta amb predomini de fruites i verdures; a més, els infants rebien assistència mèdica periòdica, es tenia cura de la seua higiene personal i de la neteja i l'ordre de les instal·lacions.

Sobre l'àmbit pedagògic, a les colònies escolars republicanes es van emprar procediments educatius innovadors en aquella època. Abans de res, es va relegar la disciplina autoritària, es va inculcar en l'alumnat el deure de tenir un comportament apropiat i responsable, de fet els xiquets més grans ajudaven en la preservació dels centres. A més, es pretenia assolir una educació integral que atenguera tots els aspectes educatius i formatius de la personalitat del xiquet; per això, es proposava un programa d'ensenyança activa, que combinava els treballs individuals amb els grupals, per tal de

²⁵ VILANOVA CANDAU, Víctor. *La educación durante la Segunda República, la Guerra Civil y el primer Franquismo en las comarcas de Castellón. La depuración del Magisterio*. Castelló de la Plana: Universitat Jaume I, 2015, p.189.

²⁶ VILANOVA CANDAU, Víctor. p. 191.

²⁷ ESCRIVÁ MOSCARDÓ, Cristina; MAESTRE MARÍN, Rafael. p. 255.

²⁸ CREGO NAVARRO, Rosalía. «Las colonias escolares durante la Guerra Civil (1936-1939)». *Espacio, Tiempo y Forma*. Madrid, 1989. p. 320-324.

desenvolupar les habilitats pròpies i la cooperació comunitària. A banda d'això, el fet d'estar ubicada la colònia en un paratge natural facilitava l'educació dels xiquets en un ambient saludable i abellidor.

Jocs gimnàstics en la colònia escolar de Vila-real (BNE-BDH)

Els xiquets rebien els continguts de l'educació general, d'acord amb el seu nivell. Els mestres s'encarregaven d'impartir les assignatures (aritmètica, geografia, geometria, física, història, llengua, química, etc.) en l'horari matinal, amb una ràtio de 25 alumnes. Després de dinar, s'ensenyava dibuix i formació musical. Els auxiliars docents es feien càrrec de les animacions culturals i esportives (cors, recitats, dramatitzacions, jocs gimnàstics, passejos, etc.), a més dels treballs manuals i dels tallers de pràctiques, com ara tècniques de cistelleria, costura, etc.

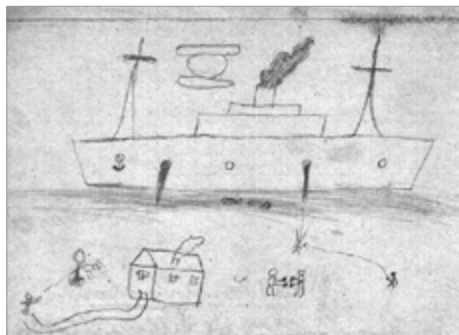
Dues xiquetes de la colònia a la vora del riu Millars (BNE-BDH)

D'altra banda, les activitats culturals s'organitzaven amb la finalitat d'oferir festivals de música, funcions de teatre i de danses que, juntament amb altres com la creació de periòdics i cartells, pretenien convertir-se en les eines mitjançant les quals els xiquets pogueren informar-se dels principals esdeveniments internacionals, polítics, culturals i, fins i tot, dels que tenien lloc en la mateixa colònia.

Dins d'aquestes propostes s'inclouïen les targetes que dibuixaven els xiquets, tal com s'ha comentat a l'epígraf anterior; les quals eren exhibides en mostres i enviades, a través d'organismes estrangers i de les brigades internacionals, a països simpatitzants amb la causa republicana, que les presentaven en exposicions amb la finalitat de recollir la simpatia i la solidaritat cap a les residències de xiquets refugiats, a més d'una aportació econòmica.

D'aquestes targetes, se n'han conservat tres realitzades per xiquets de la colònia escolar de Vila-real, compilades a la Universitat de Califòrnia, ubicada a la ciutat nord-americana de San Diego, on van arribar gràcies a una donació d'una comunitat de quàquers, i que pertanyen a la Southworth Spanish Civil War Collection, un arxiu que comprén 609 dibuixos originals d'aquestes característiques. La temàtica de les targetes acostumava a estar orientada i treballada en les classes i tallers. Així, els tres de Vila-real consisteixen en un atac naval, dibuixat per Juan Cebrián García, un xiquet de nou anys, que, probablement, podia reflectir allò que va viure a la costa de Màlaga; un bombardeig, dissenyat per Àngel

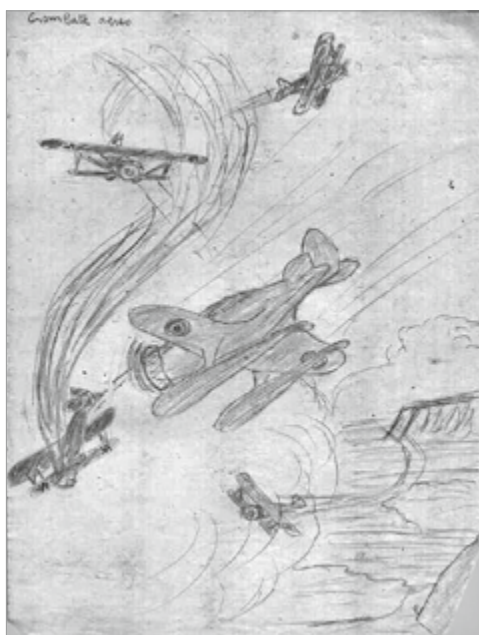
Pérez Aguda, de dotze anys, que guarda certes analogies amb l'edifici on estava la colònia i, finalment, un combat aeri, dibuix de Carlos C. González, de quinze anys, que presenta una lluita entre les aviacions rivals, prou freqüent al cel de la Plana.

Dibuix de Juan Cebrián García (UD-SSWC)

Dibuix d'Ángel Pérez Aguda (UC-SSWC)

Dibuix de Carlos C. González (UC-SSWC)

La colònia escolar Cayetano Ripoll va estar en funcionament fins a la primavera de 1938, ja que, a partir de l'arribada de les tropes franquistes a Vinaròs, a mitjans d'abril i la conseqüent fragmentació de la zona republicana, les comarques de Castelló es van convertir en un aterridor front bèl·lic, amb intensos atacs aeris i rabiosos combats terrestres. Un informe²⁹ de la Delegació Regional de la Infància Evacuada a València, elaborat al mes

²⁹ ESCRIVÀ MOSCARDÓ, Cristina; MAESTRE MARÍN, Rafael. p. 138-139.

d'octubre de 1938, assenyalava que 61 xiquets i 8 adults de la colònia escolar de Vila-real van ser traslladats a la colònia Carles Marx, ubicada a la masia Mas Roig, al terme d'Alcoi, el dia 11 de juny de 1938.

No obstant això, durant el primer semestre de 1938, abans inclús de l'adveniment de l'exèrcit franquista, nombrosos xiquets de les colònies escolars castellonenques van ser desplaçats cap a les de les demarcacions del sud. El fet obeïa a les caresties del moment i les dificultats per a trobar provisions suficients per a tots els residents a les comarques de Castelló, cosa que complicava poder oferir una alimentació equilibrada als xiquets, tot i els bons propòsits. Les carències de proveïments també afectaven l'atenció sanitària i provocava que molts d'aquells xiquets traslladats a les colònies valencianes i alacantines arribaven malalts i en un estat llastimós. D'altra banda, tampoc s'ha d'obviar la complexitat que comportava el seu trasllat i les adversitats per tal de disposar de vehicles de transport, combustible, etc.

Arxius i hemeroteques

Arxiu General de l'Administració

Arxiu Municipal de Vila-real

Boletín Oficial del Estado. Gaceta: colección histórica

Hemeroteca de l'Arxiu Municipal de Castelló de la Plana

Hemeroteca digital de la Biblioteca Nacional d'Espanya

Hemeroteca digital de *La Vanguardia*

Hemeroteca Municipal de Madrid

Bibliografia

ARANA, José María. «Los niños, lejos del horror de la guerra. Cien mil chiquillos madrileños fuera de Madrid». *Crónica*, Madrid, 4 d'abril de 1937.

CREGO NAVARRO, Rosalía. «Las colonias escolares durante la Guerra Civil (1936-1939)». *Espacio, Tiempo y Forma*. Madrid, 1989.

ESCRIVÁ MOSCARDÓ, Cristina; MAESTRE MARÍN, Rafael. *De las negras bombas a las doradas naranjas: colonias escolares 1936-1939*. Tavernes Blanques: l'Eixam Edicions, 2011.

FONT PITARCH, Domingo J.; PITARCH FONT, Antoni. *Els bombardejos de Vila-real durant la Guerra Civil (1937-1939)*. Vila-real: Ajuntament de Vila-real, 2010.

FORNAS PALLARÉS, Alfredo. «Los refugiados de la Guerra Civil en los pueblos de Castellón. Estudios social y estadístico de una migración en la retaguardia republicana». *Pasado y Memoria Revista de Historia Contemporánea*. Alacant: Universitat d'Alacant, 2019.

LAGO GARCÍA, Regina. «La guerra a través de los dibujos infantiles». *Educación y Cultura*, Mèxic, 8 d'agost de 1940.

VILANOVA CANDAU, Víctor. *La educación durante la Segunda República, la Guerra Civil y el primer Franquismo en las comarcas de Castellón. La depuración del Magisterio*. Castelló de la Plana: Universitat Jaume I, 2015.

Fons fotogràfic

AMVr: Arxiu Municipal de Vila-real

BNE-BDH: Biblioteca Nacional d'Espanya. Biblioteca Digital Hispànica

CPA: Col·lecció particular dels autors

FPI: Fundació Pablo Iglesias

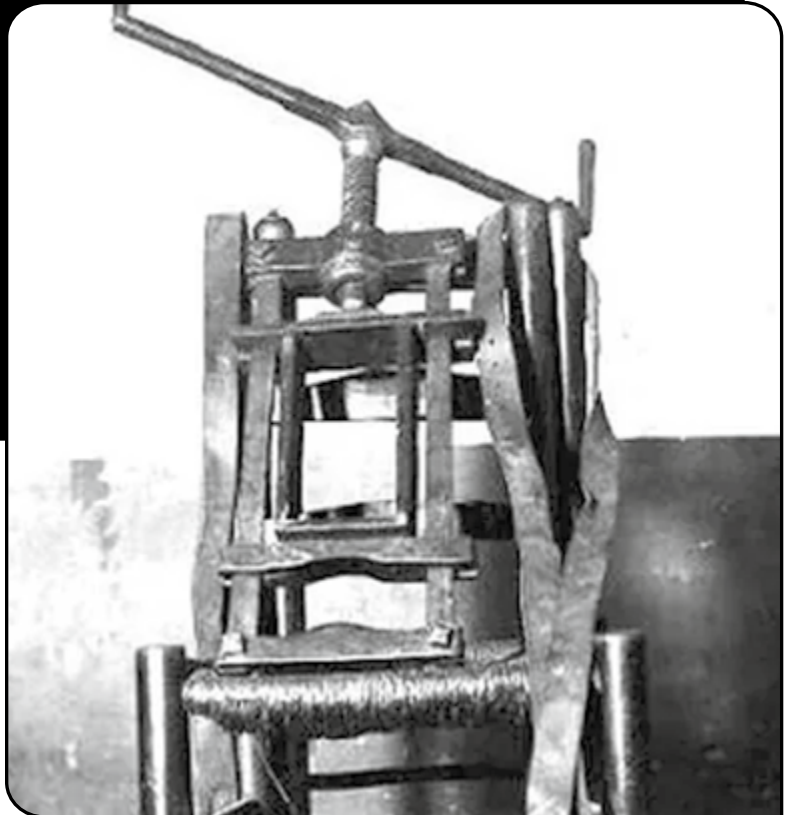
SBHAC-CRGCE: Societat Benèfica d'Historiadors, Aficionats i Cercadors. Cartellistes republicans de la Guerra Civil espanyola

UC-SSWC: Universitat de Califòrnia. Southworth Spanish Civil War Collection

Queta Ródenas Simón

CRIMINALITAT A VILA-REAL EN LES DARRERIES DEL SEGLE XIX I PRIMER TERÇ DEL XX

Criminalitat a Vila-real en les darreries del segle XIX i primer terç del XX

Al llarg de la història, crim i societat han anat sempre de la mà perquè són sentiments o estats d'ànim com l'odi, venjança, enveja, passió, etc., els que provoquen situacions delictives que, de vegades, fins i tot acaben en tragèdia. De fet, és la societat la que ha de prendre mesures i crear lleis per a penar les persones que les infringeixen.

Actualment són molts els mitjans de comunicació que ens assabenten del que passa al nostre voltant, televisió, premsa i xarxes socials, entre d'altres, ho fan fins i tot a temps real. Res a veure amb el que passava fa cent anys en què la premsa era l'únic mitjà de comunicació a l'abast de la població. A banda de les notícies de fora, s'aprofundia en les locals i provincials on s'informava de justícia, política, actes socials, esports, espectacles i successos, entre d'altres.

En la secció de successos s'informava de tragèdies de tota mena: inundacions, descarrilament de trens, suïcidis i tot tipus de delinqüència.¹ Els crims s'explicaven amb bona cosa de detalls sense tenir en compte l'edat de la víctima o victimari ni sense preservar la seua identitat malgrat tractar-se de menors.

Aprofitant la informació de la premsa de l'època hem dut a terme un estudi de la criminalitat a Vila-real a finals del segle XIX i principis del segle XX, hem analitzat les diferents tipologies de crims que ens hem trobat així com les peculiaritats de la justícia del moment amb la classificació dels delictes i les penes imposades que amb el pas del temps han evolucionat mitjançant diversos codis penals.

Pretenem donar a conèixer diversos tipus de crims que van tenir lloc a Vila-real i que ens donaran una visió de com era la societat en aquells anys; la vida quotidiana, les diferències socials, la pobresa, la marginació així com l'analfabetisme però, sobretot, els costums i el concepte d'honor de l'època.

De fet, aquesta concepció que l'honor s'havia de restablir entre la família sense haver de recórrer a les autoritats, així com la facilitat en aconseguir un arma, eren alguns dels

¹ Durant l'any 1894 la Guàrdia Civil de la província de Castelló va detenir 241 delinqüents i lladres, 5 reus pròfugs; 90 delinqüents de faltes lleus; 461 armes; un salvat de les aigües; 90 denúncies de furt de fusta i llenya; 59 per tallar arbres; 7 per extracció de fusta; 315 denúncies de ramar i 84 detinguts per pasturatge abusiu.

motius pels quals la criminalitat a finals del segle XIX era més elevada que la d'avui dia. Per no parlar de la tolerància de la violència per part de la societat que ho veia normal o el tipus de legislació on molts delictes com l'enfrontament amb armes blanques o les baralles domèstiques es consideraven delictes menors que no es penaven pràcticament.²

També la falta de treball, els sous insuficients dels treballadors així com el constant flux migratori van tenir conseqüències negatives per a la societat perquè va comportar un augment de la criminalitat. La pobresa es considerava una nafra associada a la prostitució, la ganduleria,³ la mendicitat i tota una sèrie de comportaments que calia perseguir. Tanta era la preocupació del govern, que l'any 1845 es va promulgar la Llei de ganduls i el 1848 va entrar en el nou codi penal i posteriorment en el de 1850. Fins i tot, es van dur a terme estudis sobre la mala vida per a catalogar i estudiar aquesta part de la societat considerada perillosa.⁴

Pel que fa al *modus operandi*, les pistoles i les navalles eren els mètodes més utilitzats però també el verí o a «mà airada», una locució adverbial que significa «amb vehemència, de manera violenta». Aquesta expressió l'hem trobada moltes vegades però sempre utilitzada quan la manera violenta d'un crim es duia a terme amb pedres o bastonades.

Delictes, justícia i dret penal

El codi penal que esmentarem al llarg d'aquest article serà el vigent en el període del nostre estudi, és a dir, el de 1870,⁵ un codi aprovat durant el Sexenni Democràtic,⁶ elaborat i promulgat després de la primera constitució democràtica d'Espanya on es va modernitzar la justícia i es va democratitzar la vida local amb l'aprovació de les lleis provincials i municipals.⁷

² CARBALLO, E. *El crimen en A Coruña*, 2018. Disponible en: <https://www.laopinioncoruna.es/coruna/2018/07/27/finales-siglo-xix-criminalidad-violenta-24010494.html>

³ Es considerava gandul aquell que no posseïa béns o rendes ni exercia habitualment professió, art o ofici, ni treball, destinació, indústria, ocupació lícita o algun altre mitjà legítim i conegut de subsistència malgrat que estiguera casat i amb domicili fix.

⁴ CAMPOS, R. «Pobres, vagos, obreros y peligrosidad en España (1845-1936)». *Estudios del ISHiR*, núm. 24, 2019. Disponible en: <https://ojs.rosario-conicet.gov.ar/index.php/revistaISHIR/article/view/983/1091>

⁵ *Gaceta de Madrid*, 31 d'agost de 1870.

⁶ Etapa des de la revolució de setembre de 1868 fins al colp d'Estat del general Martínez Campos l'any 1874.

⁷ Aquest codi constava de 626 articles i estava dividit en tres llibres: el primer relatiu a «disposicions generals dels delictes i faltes, les persones responsables i les penes». El segon s'ocupava dels «delictes i les seues penes» i el tercer de «les faltes i les seues penes».

Es tractava d'un codi impulsat per idees il·lustrades i molt més humanitzat que el de 1848.⁸ De fet, va perdurar en el temps al llarg de diferents etapes polítiques fins a la Segona República amb la reforma del codi penal de 1932 i va continuar durant el franquisme amb la reforma de 1944.⁹

Pel que fa a la impartició de justícia, trobem la figura del Jurat popular, un sistema molt criticat i amb molts problemes de funcionament la qual cosa va fer que de tant en tant se suspensia la seua pràctica; de fet, va començar a funcionar l'any 1873 i es va suspendre dos anys després fins a 1886 quan de nou es reprén i s'aprova definitivament la Llei de jurats el 20 d'abril de 1888. Encara així, hi va haver altres suspensions anys després fins que amb Primo de Rivera es va derogar fins a l'arribada de la Segona República per a ser prohibida de nou amb el franquisme.

Els judicis sense Jurat van ser molt més majoritaris que els celebrats amb Jurat popular perquè encara que no es tractava exclusivament de delictes de faltes, atés que alguns podien fins i tot provocar una mort, es tractava de delictes molt més quotidians i molt dispersos mentre que els vistos per Jurat, eren molt més complexos, de fet, es reunien sobretot per a veure dos tipus de causes: els homicidis i els robatoris amb força.

Dividirem l'estudi en dues parts: en la primera, analitzarem els delictes contra les persones que afecten la seua integritat física i moral, l'honor, agressions sexuals i els delictes de violència de gènere mentre que, en la segona part, analitzarem els comesos contra la propietat: els furt, robatoris, els relacionats amb jocs il·legals, etc.

Delictes contra les persones, la seua integritat física, moral, l'honor, les agressions sexuals i la violència de gènere

Si bé a partir del codi penal vigent, des del 24 de maig de 1996 els tipus penals relatius a la mort d'una persona són l'homicidi i l'assassinat, en el títol VIII del codi penal de 1870, on es tracta dels delictes contra les persones, hi havia altres tipus: parricidi,¹⁰ assassinat,¹¹

⁸ Amb la posterior reforma de 1850.

⁹ ESTRUGA GONZÁLEZ, A. *Los delitos en el ámbito familiar en el código de 1870*, 2019. Disponible en: <https://zaguan.unizar.es/record/88894/files/TAZ-TFG-2019-1162.pdf>

¹⁰ El que matara son pare, mare o fill, legítims o il·legítims, o qualsevol altre dels seus ascendents o descendents o el seu cònjuge. A partir del primer codi penal de 1822, el concepte de parricidi es va anar modificant pel que feia al tipus de parentiu: ascendents, descendents, germans, padrastres, nores, oncles, etc.

¹¹ El que matara qualsevol persona amb alguna d'aquestes circumstàncies: traïdoria, remuneració, mitjançant inundació, incendi o verí, amb premeditació i amb acarnissament.

homicidi,¹² infanticidi,¹³ avortament, lesions i els que es batien en dol. Les penes per aquests delictes eren castigades des d'arrest major, multes, reclusió temporal, cadena temporal, cadena perpètua i, fins i tot, la mort.

Si finalment el criminal era condemnat a mort, de vegades, les autoritats sol·licitaven per a ell l'indult de Setmana Santa, un costum que va començar amb la Llei del 18 de juny de 1870,¹⁴ però la seua precursora va ser la coneguda com a Llei del perdó de Divendres Sant de la creu promulgada per Joan II de Castella el segle XV, costum que posteriorment normalitzaria una Reial ordre de Carles III el 1759 a conseqüència d'un episodi que va tenir lloc en aquell moment a Màlaga quan hi va haver una epidèmia de pesta que va motivar la suspensió de les processons per temor als contagis.¹⁵

Crims passionals

Pel que fa als mal anomenats crims passionals, l'any 1906, es trobava Vicente Herbás Martínez de 25 anys sopant en una casa als afores del poble amb altres persones, quan de sobte, van entrar tres individus i un d'ells sense dir ni pruna li va inferir una ganivetada al pit. Després d'això, l'agressor, Vicente Vicent Ventura, *Gori*, es va entregar a les autoritats i a la víctima se li va administrar l'extrema unció atés la gravetat de la ferida.¹⁶

Feia sis anys que Vicent s'havia casat amb una jove que des del primer moment li va ser infidel. Primer amb un militar i després amb altres que a més li pegaven a ell i el treien de sa casa.

L'home aguantava carros i carretes fins que un dia, possiblement motivat per l'alcohol, es va dirigir a la casa on vivia la dona amb el seu amant i li va inferir una ganivetada al pit

¹² Homicidi consisteix a matar algú per acció o omissió sense que hi concórreguen les circumstàncies de l'assassinat.

¹³ Delicte que consistia a matar un fill menor de tres dies per la mare o pels avis materns si la finalitat era ocultar la seua deshonra.

¹⁴ Es tractava de tot un cerimonial reial on el tinent almoner del rei li presentava una safata amb expedients, de diversos reus condemnats a mort, cadascun dels quals estava subjectat amb una cinta negra. Aleshores el bisbe es dirigia al rei i li deia: «Senyor, la justícia humana els ha condemnat a l'última pena... els perdoneu? I el rei li contestava: els perdone perquè Deu em perdone». En aquest moment, les cintes negres dels expedients se substituïen per cintes blanques i automàticament quedaven indultats.

¹⁵ Quan els presos de la ciutat es van assabentar, es van oferir per a traure ells la imatge de Jesús. Davant la negativa a acceptar la proposta, els presos es van amotinar per a eixir de la presó i una vegada al carrer van agafar la imatge i la van passejar per diferents llocs de la ciutat i al finalitzar la van deixar de nou al seu lloc i van tornar a la presó. Miraculosament, l'epidèmia va desaparèixer i va ser aleshores quan Carles III va concedir el dret a indultar un pres a l'any.

¹⁶ *Heraldo de Castellón*, 2 i 3 de maig de 1906.

que li va produir la mort al cap d'un any i un mes, perquè la ferida va derivar en pulmonia traumàtica.

Tot just dos anys després dels fets va tenir lloc el judici i mentre que el Ministeri Públic qualificava el delictes d'homicidi sense apreciar cap eximent ni atenuant, la defensa demanava que es tinguera en compte l'eximent d'adulteri manifest i, de no ser així, es considerara com a atenuant l'estat d'embriaguesa, la provocació, etc.

Després d'escoltar les al·legacions del fiscal i de la defensa, el processat va ser condemnat a 14 anys, 8 mesos i 1 dia.¹⁷

Crims i violències en l'àmbit familiar

L'any 1895 va tenir lloc un judici on acusaven el veí de Vila-real José Barrué del delictes de lesions en la persona d'un fillastre seu. El fiscal del cas va ser Fernando del Alisal i la defensa va estar a càrrec de l'advocat Vicente Forcada que sol·licitava el sobreseïment del cas.¹⁸

L'any 1906 hi va haver també un intent d'assassinat per part d'un veí anomenat Fesols el qual va inferir una arma blanca a un fill seu de 22 anys per qüestions d'interessos.¹⁹

Ara bé, un crim que va impactar la societat de tot arreu va ser el que va tenir lloc l'any 1899 quan Miguel Broch Sancho va assassinar la seua mare Teresa Sancho Abella de 70 anys. Sembla ser que des de ben jove Miguel va emigrar a Buenos Aires i passats uns anys, la mare, convençuda que el fill havia mort, va afillar una jove que anys després quan va tornar Miguel, la va convertir en la seua esposa i es van posar a viure a Almassora on ell treballava de paleta.

Un dia va acudir a casa la seua mare i li va demanar diners. Com que ella es va negar, li va demanar berenar i quan la dona es va girar d'esquena la va agafar del coll i la va estrangular a més de colpejar-li les costelles fins a trencar-li'n vuit. Després, va obrir tots els calaixos i es va quedar amb tots els diners que va trobar, que van ser al voltant de 30 pessetes, i se'n va anar a la seua casa.

¹⁷ *Heraldo de Castellón*, 13 de maig de 1908.

¹⁸ *Heraldo de Castellón*, 5 d'abril de 1895.

¹⁹ *Heraldo de Castellón*, 25 de setembre de 1906.

Més tard, quan va acudir una xica que acompanyava Teresa a les nits, es va trobar la dona morta i les autoritats judicials van avisar el fill al qual van empresonar immediatament.²⁰

En el judici se'l va acusar de robatori i assassinat i el Jurat el va considerar culpable amb agreujants i el van condemnar a mort.

Les autoritats competents van sol·licitar l'indult de Setmana Santa que el rei concedia anualment però no se li va atorgar. Arribat el moment se li va notificar la sentència i el van traslladar des de la presó de Castelló a la de Vila-real on el van posar en capella.

El patíbul es va emplaçar a la partida de Mislata, un lloc situat entre la carretera d'Artana i la de Betxí en un espai molt pedregós però el més indicat perquè estava més a prop de l'hospital i no calia creuar el poble per a conduir el pres fins allí.²¹

Les 24 hores que va estar en capella les va passar fumant i parlant amb els que l'acompanyaven: clergat, autoritats, personal de Pau i Caritat²² i familiars. No volia menjar i tan sols van aconseguir que beguera una copa de xerès i una mica de xocolata després d'escoltar missa. Quan es va presentar el botxí²³ per a imposar-li l'hopa es va mostrar impertorbable; no així la gent que va acudir a presenciar l'execució que segons la premsa va ser de més de 10.000 persones.²⁴

Botxí Nicomedes Méndez López. Foto publicada en *La Campana de Gracia* el 23 de gener de 1892

²⁰ *El Correo*, 24 de gener de 1899. *Diario de Tortosa*, 24 de gener de 1899. *Estandarte Católico*, 24 de gener de 1899. *El Correo de Madrid*, 25 de gener de 1899. *La Correspondencia de España*, 12 de juliol de 1899. *El Aviso*, 18 de juliol de 1899.

²¹ *La Correspondencia de España*, 3 i 17 d'abril de 1900. *Heraldo de Castellón*, 17 i 18 d'abril de 1900.

²² Pau i Caritat és una institució secular creada amb el fi humanitari i religiós d'atendre els reus condemnats a mort.

²³ El botxí que va dur a terme l'execució era Nicomedes Méndez López, un professional del seu ofici que no deixava de perfeccionar la seua eina de treball innovant-la i modificant-la fins al punt que va introduir una versió anomenada «catalana», en què un punxó accionat per un cargol trencava el bulb raquidi i evitava el sofriment innecessari al reu.

²⁴ La pena de mort s'executava a garrot damunt d'un taulat després de 24 hores d'haver-se notificat la sentència. Es duia a terme de dia, amb publicitat i en un lloc destinat generalment a aquest efecte o en el que el Tribunal determinara. Aquesta pena no s'executava en dies de festa religiosa o nacional. El sentenciat havia de vestir una hopa negra (una mena de capa), i ser conduït al patíbul amb el carruatge destinat a l'efecte o, on no n'hi haguera, en carro. Una vegada executat, el cadàver havia d'exposar-se al patíbul fins una hora abans d'enfosquir, moment on es podia entregar als familiars si el reclamaven. L'enterrament no podia ser amb pompa.

A Broch el van enterrar després d'estar exposat les hores estipulades perquè tothom poguera veure el que passava amb els criminals.²⁵

Dins dels crims duts a terme en l'àmbit familiar es troben els comesos entre germans també coneguts com a fratricidis.

L'any 1915 en el raval de Bella Guarda a les Alqueries, els germans Ramón i Miguel Broch Nebot van tenir una baralla que va acabar amb la mort de Miguel a causa d'un tret d'escopeta que li va impactar a l'ull dret i que li va provocar la mort en l'acte. A continuació, Ramón es va presentar de manera voluntària al Jutjat.²⁶

Set mesos després va tenir lloc el judici. L'Audiència estava de gom a gom i després d'un eloqüent discurs de l'advocat defensor Fernando Gasset, el Jurat va emetre el veredict de d'innocència i a continuació es va posar Ramón Broch en llibertat. L'anècdota de la jornada va ser la forta ovació per part del públic quan es va emetre el veredict i posteriorment un fort aplaudiment a l'advocat quan aquest es dirigia al seu domicili. Ara bé, el moment més emocionant va ser l'eixida de Ramón per a dirigir-se a la presó. En aquell moment, els seus conveïns el van acompanyar i van esperar que sortira del centre per a acompanyar-lo a les Alqueries.²⁷

L'any 1901 va tenir lloc el judici contra el veí de Vila-real José Rubert Cantavella acusat d'assassinar el seu germà l'any anterior. El fiscal va modificar l'acusació a homicidi i malgrat el discurs de la defensa dut a terme per l'advocat Manuel Fabra, el Jurat el va considerar culpable i se li va imposar la pena de 17 anys de presó a més de 1.500 pessetes d'indemnització.²⁸

Un altre cas va ser el que va tenir lloc l'any 1906 entre els germans José i Francisco Franch Ferrer més coneguts pels Mateus. Estaven ambdós menjant i bevent en una taverna del poble quan Francisco li va recordar a l'altre alguns vells ressentiments que hi havia entre ells. La cosa no va quedar ací i quan tornaven a casa, al carrer de las Eras, José va caure mort d'una punyalada que li va inferir el germà al cor. A continuació, el fratricida es va entregar a les autoritats.²⁹ Els joves de 20 i 23 anys ja tenien mals antecedents.³⁰

²⁵ *Heraldo de Castellón*, 17 i 18 d'abril de 1900.

²⁶ *Heraldo de Castellón*, 8 de març de 1915. *Diario de Valencia*, 9 de març de 1915.

²⁷ *Heraldo de Castellón*, 26 d'octubre de 1915.

²⁸ *Heraldo de Castellón*, 13 i 14 de juny de 1901.

²⁹ *Las Provincias*, 16 de maig de 1906.

³⁰ *Heraldo de Castellón*, 15 i 16 de maig de 1906.

De fet, segons la premsa, l'any 1905 a València van haver d'atendre Francisco per les lesions que va patir en una baralla amb un altre home.³¹

Quan va tenir lloc el judici, el fiscal va considerar el cas com un delictes d'homicidi amb l'agreujant de parentiu i va sol·licitar per a l'acusat 17 anys, 4 mesos i 1 dia de presó amb el pagament d'accessòries i costes. En canvi, l'advocat de la defensa Manuel Bellido volia que no es considerara l'agreujant per parentiu i sí el fet d'haver actuat amb defensa pròpia. Finalment, el veredictes va ser de culpabilitat amb una sentència de 10 anys i 1 dia de presó.³²

Un altre tipus de crim que ocorria en l'àmbit familiar era l'infanticidi que com ja hem esmentat abans tenia lloc quan es matava un fill menor de tres dies per a ocultar la deshonra

de la mare.³³ Es tractava d'un tipus de parricidi privilegiat, ja que en aquest cas la mare tan sols patia presó correccional en els graus mitjà o màxim si era considerada culpable, la qual cosa era molt improbable.

L'any 1907 va tenir lloc un cas d'infanticidi quan Pascuala Aymerich, que mantenia relacions amb José Menero, es va quedar embarassada i per a ocultar la seua deshonra va agafar el nadó i després d'ofegar-lo en una palangana el va enterrar en una vinya. Quan la família es va assabentar, la va encobrir i quan tot es va descobrir, van inculpar la jove a més de la seua mare, l'àvia, així com el nuvi.³⁴

El judici va tenir lloc l'any següent a porta tancada i després de

Manuel Bellido, advocat defensor del cas de José i Francisco Franch. Foto publicada en *Arte y Letras* el 30 de maig de 1915

³¹ *La Correspondencia de Valencia*, 18 de setembre de 1905.

³² *Heraldo de Castellón*, 8 i 9 de gener de 1907.

³³ Llibre segon, títol VIII, capítol V, article 424. A banda del fet dut a terme per la mare o els avis materns, el que matara un nadó incorria, segons els casos, en les penes de parricidi o d'assassinat.

³⁴ *Heraldo de Castellón*, 3 de juliol de 1907. *Las Provincias*, 3 de juliol de 1907.

l'actuació dels advocats de la defensa, el Ministeri Fiscal va retirar l'acusació i tots quatre van quedar lliures.

El més curiós d'aquesta història és que, finalment, la parella de joves es van casar i van tenir un xiquet al qual li van posar de nom José com al pare.

El 27 de maig de 1912, durant les festes de Sant Pasqual, la mare i el xiquet van anar al cine La Luz; un cine que es trobava instal·lat en un vell magatzem i que malgrat tenir una capacitat per a 200 persones, aquell dia n'hi havia quasi 300. Durant la projecció una espurna va provocar que es prenguera foc la cinta de la pel·lícula i que el recinte s'omplira de fum. Aquest fet va provocar la histèria entre la gent que va tractar d'eixir per una porta que paradoxalment s'obria cap a dins.

Van ser més de 60 les víctimes mortals entre les quals estava Pascuala i el xiquet.³⁵

Tragèdia del cine La Luz. Foto publicada en ABC el 31 de maig de 1912

Un altre cas d'infanticidi va tenir lloc l'any 1910 i es va descobrir de casualitat quan la Guàrdia Civil anava darrere la captura de dos gitanos als quals se'ls suposava autors d'un assassinat que havia tingut lloc a Nules uns dies abans. Una parella de la Benemèrita al veure quatre gitanets que es menejaven de manera sospitosa pels afores del poble, els van fer aturar i els van començar a interrogar convençuts que havien detingut els criminals, però finalment, quan es van convèncer que no podien ser ells i quan anaven a deixar-los

³⁵ El 17 de desembre de 1912 es va dur a terme el repartiment d'ajuda econòmica per als familiars que havien perdut algun familiar en la tragèdia i que tenien vertaderes necessitats econòmiques per a continuar endavant i a José Menero li va pertocar 607,31 pessetes per les pèrdues de la dona i el fill.

anar, es van adonar que un d'ells anomenat Durán anava tacat de sang. Aleshores els van tornar a interrogar perquè ja no tenien cap dubte que eren els assassins que buscaven. En un moment donat, Durán va acabar confessant que sí que eren ells encara que no sabien de què es tractava el que deia la Guàrdia Civil. A mesura que anava parlant, els guàrdies estaven més i més bocabadats perquè el que va contar va ser que el dia d'abans havien matat un nadó fill de la gitana Carmen Díaz i d'ell i que si ho havien fet va ser per a ocultar la relació perquè era il·lícita. Va explicar que havien enterrat la criatura en una cova on es refugiaven i el van tapar amb pedres i branques seques. Els guàrdies, quan van acabar d'escoltar la història, els van conduir tots quatre a la presó del poble i els van posar a disposició judicial.³⁶

Evitar la deshonra d'una dona era un motiu concurrent en aquells anys i la mort del nadó no era l'única manera d'evitar-ho; també els abortius casolans van produir més d'una tragèdia.

L'any 1905, Rosario Beltrán Monsó, una jove fadrina mantenia relacions amb el seu cunyat, Vicente Carda Guinot, del qual va quedar embarassada i per a evitar la deshonra que suposava tenir un fill en aquestes circumstàncies, quan estava de sis mesos es va prendre un abortiu, motiu pel qual van morir ella i la criatura, segons es va poder comprovar pel resultat de l'autòpsia. El jutjat va empresonar el cunyat per suposar que era ell qui li havia proporcionat l'abortiu a la jove. Malauradament, aprofitant una estaca que hi havia dins de la cel·la, es va suïcidar amb el cinturó de cuir que duia posat.³⁷

Baralles i altercats

Com podrem veure a continuació, durant l'etapa del nostre estudi, les baralles i la confiscació d'armes era una cosa molt habitual. L'any 1902, a Vila-real, van decomissar a un veí de Borriana anomenat Vicente Planelles Ros un revòlver i a José Manero Cabedo un ganivet.³⁸

La majoria dels casos de baralles que hem trobat han estat motivades pel consum d'alcohol o per picabaralles entre veïns. A més, la facilitat per a aconseguir armes feia que moltes de

³⁶ *Heraldo de Castellón*, 17 de febrer de 1910.

³⁷ *Heraldo de Castellón*, 3 i 4 de juliol de 1905. *La Correspondencia de Valencia*, 4 de juliol de 1905. *El Pueblo*, 5 de juliol de 1905.

³⁸ *Heraldo de Castellón*, 3 d'octubre de 1902.

les baralles acabaren de manera tràgica. De vegades el motiu era una nimietat com el cas que va tenir lloc l'any 1895 en una taverna on un individu de Vila-real anomenat Conde, va ser assassinat per un desconegut al qual li havia trencat el barret que duia.³⁹

També en una taverna, en aquest cas la de Francisco Cortés Cabrero, situada al carrer del Crist de la Penitència, va morir com a conseqüència d'un tret el veí Vicente Sebastián Bono de 23 anys, fadri i llaurador. Com a presumpte autor de la mort es va detenir Pascual Menero Cabedo, *Cavallero*, de 24 anys i paleta de professió.⁴⁰ El motiu va ser el pagament de 15 cèntims que se li havia de fer al taverner pel vi que havien consumit i que no es posaven d'acord qui havia de pagar. El cas és que durant la discussió es va escoltar un tret que li va perforar el pulmó a la víctima, que va morir immediatament.

Set mesos després va tenir lloc el judici en què després de les conclusions del fiscal Buenaventura Tamarit i el discurs de l'advocat defensor Vicente Gimeno Michavila, el Jurat popular va emetre el veredict de culpabilitat i la sala li va imposar a l'acusat la pena de 14 anys, 8 mesos i 1 dia a més de la indemnització de 3.000 pessetes i accessòries.⁴¹

Un altre cas va tenir lloc l'any 1899 en una taverna de la plaça d'Aliaga quan a Pascual Cabedo Miró, *el Rico*, el van ferir greument amb una arma blanca. El jutjat va detenir com a presumpte autor dels fets José Martín Menero, *el Negro de Traver*, llicenciat de presidi, com es deia en aquella època als que havien estat empresonats, per haver assassinat anteriorment un cunyat seu. El ferit també era persona de mala reputació, taverner en el camp que contínuament estava borratxo. Després dels fets, un amic el va pujar a un carret on se'l va trobar el jutjat. Malauradament va morir al dia següent.⁴²

Quan va tenir lloc el judici l'any següent, José Martín estava acusat d'homicidi i el fiscal Joaquín Arguch sol·licitava al Jurat el veredict de culpabilitat per considerar el processat únic autor dels fets.

Malgrat l'acurada defensa duta a terme per l'advocat Mateo Asensi demanant la inculpabilitat del seu client, el veredict del Jurat va ser de 17 anys de presó i una indemnització de 2.000 pessetes als hereus o drethavents de l'interfecte.⁴³

³⁹ *Heraldo de Castellón*, 16 de setembre de 1895.

⁴⁰ *Heraldo de Castellón*, 29 de novembre de 1897.

⁴¹ *Heraldo de Castellón*, 18 de juny de 1898. Va actuar de procurador Teodoro Pastor.

⁴² *El Estandarte Católico*, 9 de maig de 1899. *Las Provincias*, 9 de maig de 1899.

⁴³ *Heraldo de Castellón*, 13 i 14 de març de 1900.

Fernando Gasset, advocat defensor del cas de Francisco Arambul Arenós. Foto cedida per Inmaculada Badenes

L'any 1908 es va jutjar el veí de Vila-real, Francisco Arambul Arenós per homicidi.⁴⁴ Els fets van tenir lloc en una taverna un matí on Francisco va convidar José Nebot García a un got de vi però davant la negativa d'aquest, l'altre el va amenaçar amb tirar-li el vi damunt si no acceptava.

A continuació, ambdós se'n van anar a treballar al camp aprofitant el carro d'un altre veí que anava de pas. Una vegada van arribar al lloc de treball, Arambul va trobar a faltar la seua aixada i tots dos van anar a buscar l'amo del carro per si l'havien deixat oblidada allí. En veure que tampoc estava l'eina, Francisco li va proposar a José que li pagara la meitat del valor de la pèrdua a la qual cosa l'altre a banda de negar-se li va pegar una galtada i li va trencar la camisa. De seguida, José va traure una pistola però Francisco va ser més ràpid en traure una navalla amb la qual li va inferir una ganivetada al coll que li va provocar la mort instantània.

El fiscal va qualificar el delictes d'homicidi sense atenuants i l'advocat defensor va al·legar l'eximent de legítima defensa i, si això no servia, demanava que es tingueren en compte els atenuants de por insuperable⁴⁵ i falta d'intenció de produir la mort. El Jurat va dictaminar veredictes d'inculpabilitat però el fiscal va demanar la revisió per nou Jurat a la qual cosa la sala va accedir-hi.

Quan el judici es va repetir 6 mesos després, el Ministeri Fiscal va al·legar com a agreujant que el processat era alcohòlic i la defensa encomanada a Fernando Gasset al·legava com a eximent que el seu patrocinat va ser maltractat per la víctima i que a més, es trobava *accidentalment* begut en aquest moment.

⁴⁴ *Heraldo de Castellón*, 14 de maig de 1908.

⁴⁵ La por insuperable podia ser considerada com un eximent de responsabilitat criminal segons el capítol II del llibre primer del codi penal de 1870.

En aquesta ocasió el veredicté també va ser d'inculpabilitat i el processat va quedar en llibertat.⁴⁶

Anys després, el 24 d'agost de 1926 es va detenir Francisco Arambul Arenós⁴⁷ en el tren correu a l'estació de Nules amb estat d'embriaguesa. Sembla que quan l'interventor li va demanar el bitllet va contestar que ni el tenia ni el pensava pagar. Va haver d'acudir una parella de la Guàrdia Civil a la qual li va dir que no li donava la gana pagar. Per aquest motiu i per l'estat que duia se'l van endur detingut.⁴⁸

Curiosament, l'any 1904 un Vicente Arambul Arenós va mantenir una discussió en una taverna amb Pascual Sancho Broch resultat de la qual els dos van acabar malferits per incisions d'arma blanca.⁴⁹

Un altre cas amb un final més tràgic va tenir lloc el 27 de setembre de 1911. Es trobava Pascual Saborit Reverter, *Curro Pauet*, en la taverna situada a la plaça de la Constitució, enfront de l'Ajuntament on van fer cap també els germans Bautista i Vicente Montoliu, els quals amb Curro es dedicaven des de feia temps a la compra de taronja de rebuig que després enviaven a Barcelona i altres llocs. Sembla ser que el negoci no els anava molt bé i a més, hi havia vells ressentiments entre ells la qual cosa va motivar una discussió. En un moment de la discussió Curro va tractar de traure una arma que duia i al adornar-se del fet, Vicente se li va tirar damunt per a evitar-ho. Mentre estaven els dos forcejant, Bautista li va inferir una punyalada a Curro que li va partir el cor. La mort va ser instantània i a continuació els dos germans se'n van anar a Borriana i dues hores després Vicente es va entregar a les autoritats i es va declarar únic autor dels fets i quan li van preguntar per l'arma del delicté va dir que la va tirar però que no era capaç de recordar on.⁵⁰

La víctima era un individu amb mals antecedents, de fet el malnom que tenia de Curro Pauet era perquè ja feia anys va perdre un braç com a conseqüència d'un tret que li va fer tot just qui després el va assassinar.⁵¹

L'any següent va tenir lloc el judici on s'acusava Juan Bautista Montoliu d'homicidi. La defensa estava a càrrec de Norberto Ferrer. El Jurat popular el va considerar no culpable i la sala el va deixar en llibertat.⁵²

⁴⁶ *Heraldo de Castellón*, 14 i 16 de novembre de 1908.

⁴⁷ Vivia a Vila-real al carrer de Sant Antoni, 55.

⁴⁸ *Heraldo de Castellón*, 24 d'agost de 1926.

⁴⁹ *La Correspondencia de Valencia*, 1 de març de 1904.

⁵⁰ *Heraldo de Castellón*, 27 de setembre de 1911.

⁵¹ *Heraldo de Castellón*, 28 de setembre de 1911.

⁵² *Heraldo de Castellón*, 1 i 2 de juliol de 1912.

A banda dels efectes de l'alcohol a les tavernes, també les males relacions entre veïns eren un motiu recurrent per a barallar-se.

L'any 1895 al carrer de l'Assumpció, a les 22.00 h, Miguel Arenós Díaz va matar el seu veí Manuel Aznat Aguilar.⁵³

Heraldo de Castellón del 18-12-1899 en què es comenta el cas de Manuel Balaguer

També el cas de 1899 quan Manuel Balaguer Mallol de 30 anys va matar el seu veí José Giner Franch de 42 anys. Sembla que entre ells hi havia molt mala relació per temes relacionats amb la política i la religió.⁵⁴

Quan, mig any després va tenir lloc el judici per homicidi, el fiscal va sol·licitar el veredict de culpabilitat mentre que l'advocat de la defensa, Agustín Pastor, demanava l'absolució del seu patrocinat. Finalment, el veredict va ser de culpabilitat i la sala va condemnar el processat a la pena de sis anys de presó i el pagament de les costes processals.⁵⁵

Una nit de 1904 el veí de les Alqueries, Victoriano Fuster de 44 anys, es va trobar pel camí d'Onda amb Vicente

Ramón Usó, *Pito*, el qual li va dir a l'altre que l'estava buscant i sense més ni menys el va atacar amb un ganivet. A l'adonar-se que estava ferit, Victoriano va traure la seua navalla i li va inferir a l'altre una ganivetada al ventre que li va provocar la mort poques hores després. Tenia 30 anys.⁵⁶

Sis mesos després va tenir lloc el judici per jurats on s'acusava Victoriano d'homicidi. La defensa va córrer a càrrec de Norberto Ferrer i quan el fiscal va examinar les proves testificals va retirar l'acusació i es va deixar el processat en llibertat.⁵⁷

⁵³ *Heraldo de Castellón*, 17 d'abril de 1895.

⁵⁴ *Heraldo de Castellón*, 18 de desembre de 1899.

⁵⁵ *Heraldo de Castellón*, 3 i 4 de juliol de 1900.

⁵⁶ *Correo Ibérico*, 3 de novembre de 1904.

⁵⁷ *Heraldo de Castellón*, 17 de maig de 1905.

L'any 1906 va tenir lloc el judici contra el veí de Vila-real José Benlloch Poré acusat d'homicidi. El fiscal sol·licitava la pena de 14 anys, 8 mesos i 1 dia de reclusió temporal, accessòries, costes i 2.000 pessetes d'indemnització. La defensa demanava l'absolució al·legant defensa pròpia. El Jurat popular va emetre el veredict de culpabilitat i la sala va condemnar l'acusat a la pena de 12 anys i 1 dia, costes, accessòries i una indemnització de 2.000 pessetes per als hereus de la víctima.⁵⁸

Violència de gènere i agressions sexuals

La violència de gènere ha sigut sempre un flagell per a la societat en qualsevol època i població. La no-acceptació per part de la persona estimada era un dels motius més habituals però, en ocasions, la gelosia, moltes vegades infundada, provocava situacions que malauradament acabaven en tragèdia.

Moltes vegades, en aquests tipus de crims, el victimari veia en el suïcidi una escapatòria per a evitar el pes de la justícia. Per això, després d'haver delinquit per no ser correspostos per una dona o per gelosia, veien en la pròpia mort la millor alternativa.⁵⁹

Un cas de gelosia exagerada va tenir lloc l'any 1935 al carrer del Moreral on vivia Pascual Asensio, de 44 anys, la seua esposa Rosario Gil, de 42, un fill i tres filles. Tenien una carnisseria on treballaven el matrimoni i el fill major, Pascual. Sembla que Rosario era una dona molt atractiva i l'espòs no suportava que altres homes la miraren amb la qual cosa li va prohibir atendre el públic. Ella, per a evitar problemes, va accedir a fer les tasques en la rebotiga, lluny de les mirades de la gent però, cada vegada l'ambient empitjorava i no deixava de maltractar-la físicament i psicològicament. A més, a mesura que la filla major creixia, també s'anava fent més i més atractiva i el pare es va començar a obsessionar amb la mateixa idea i no la deixava eixir de casa.

Un dia, Pascual li va explicar a la dona que com ell havia llegit molt, recordava que en l'Edat Mitjana els cavallers, quan anaven a la guerra col·locaven a les dones uns vestits especials per a evitar que tingueren relacions amb altres homes. Acte seguit, li va ensenyar

⁵⁸ *Heraldo de Castellón*, 10 de març de 1906.

⁵⁹ Les dades pel que fa al nombre de suïcidis que hi ha a Espanya actualment és realment alarmant, una xifra que no deixa de créixer, 11 casos al dia. L'any 2020 hi va haver un 7,4 % més que l'any anterior. Pel que hem pogut comprovar al llarg de l'estudi que hem dut a terme relatiu a la criminologia de la província, aquest problema ha estat sempre. Ha sigut estrany no trobar un dia on en la secció de successos no informaren d'algun cas, de vegades fins i tot tres. A més, els mètodes utilitzats eren molt diversos i la premsa no reparava en explicar-los. Les motivacions quasi sempre eren elucubracions: problemes econòmics, de salut, bogeria, amors no correspostos, etc.

una mena de camisa de cuir que ell mateix havia confeccionat amb una cremallera que al final tenia dos anells que possibilitaven posar un cademat xicotet. Quan Rosario ho va veure, es va tornar boja de ràbia i li va intentar fer entendre que era una barbaritat però de nou per a evitar problemes va consentir i finalment no tan sols ella, sinó també Dolores es van haver de posar aquesta peça per a sortir al carrer.

D'alguna manera, les autoritats es van assabentar del que estava passant i van detenir Pascual que, amb molta tranquil·litat, va haver d'entregar la clau del cademat del cinturó de castedat.⁶⁰

A partir d'aquest moment tot va empitjorar més encara i, un dia, Pascual obcecat per la gelosia li va disparar un tret a la dona i quan poc després va entrar Dolores i es va abraçar a la mare, que es trobava al terra en un clot de sang, el pare li va disparar també a ella dos trets.

Des d'un racó, la filla menuda ho va presenciar tot i, tapant-se la cara amb les mans, implorava al pare que no li fera mal a ella mentre li cridava: «No, pare, no!», repetidament. Sortosament la va deixar anar i juntament amb l'altra germana van avisar les autoritats, que ràpidament van acudir al lloc dels fets i van poder comprovar que la mare estava morta però la filla donava signes de vida encara que va morir poc després.

A Pascual el van trobar gitat al llit amb la pistola i una ferida que s'havia fet en intentar llevar-se la vida. Per a traslladar-lo a l'hospital li van haver de col·locar una camisa de força i el van ingressar en el Departament de Dements.⁶¹

La causa instruïda contra Pascual va tenir lloc dos mesos després davant d'un tribunal d'urgència i va ser condemnat a 23 anys de presó per cadascun dels homicidis comesos i a set mesos per tinença il·lícita d'armes.⁶²

Pel que fa a les agressions sexuals, l'any 1902, Pascual Cabrera acusat de violació va ser condemnat a 2 anys de presó però com que va tenir la sort d'estar entre els indults que concedia el rei anualment, el van posar de seguida en llibertat.⁶³

⁶⁰ El cas es va sobreure ja que Rosario, per a salvar l'espòs de la presó, va dir que ella estava d'acord amb el que havia passat i finalment el van alliberar, però això sí, les autoritats es van quedar l'estranya vestimenta.

⁶¹ *Heraldo de Castellón*, 23 de juliol de 1935. *La Libertad*, 24 de juliol de 1935. *La Voz de Aragón*, 24 de juliol de 1935.

⁶² *La Libertad*, 20 de setembre de 1935.

⁶³ *Heraldo de Castellón*, 3 d'octubre de 1902.

L'any 1904, Vicente Albiol, *Gancho*, va entrar a una casa aprofitant que una xiqueta de 14 anys estava sola i la va violar; després se'n va anar al casino a jugar tota la vesprada fins que la Guàrdia Civil se'l va endur a la presó.⁶⁴

Delictes contra la propietat, furts, robatoris, jocs il·legals, baralles i altercats

Moltes vegades les paraules robatori i furt s'utilitzen com a sinònimes però no és així. Les dues són delictes contra el patrimoni on el que ho comet sostrau un bé sense el consentiment de l'amo legítim.

La diferència entre ambdós tipus penals es troba en la utilització de força en les coses o la violència o intimidació en les persones. És a dir, el furt es produeix sense força, intimidació o violència mentre que en el robatori sí, per la qual cosa és un delictes més greu i, per tant, queda reflectit en la pena.

Entre els casos de robatori frustrat i lesions que hem esbrinat cal recordar el cas que es va jutjar l'any 1909 on van ocupar la banqueta dels acusats José Llop Ballester i Domingo Juan Colonques. La defensa va estar a càrrec de José Tárrega i Juan A. Calduch. El Tribunal popular va emetre veredictes de culpabilitat i van ser condemnats, Domingo a la pena de dos mesos i un dia de reclusió i Llop a la de sis mesos i un dia.⁶⁵

També l'any 1909 va tenir lloc el judici contra Vicente Lecha Artola i Antonio Grifo Mollar, ambdós acusats d'haver entrat en un habitatge de les Alqueries i haver-se apoderat de 5 pessetes.⁶⁶ Després de les proves aportades, el Jurat els va considerar culpables i condemnats a tres anys de presidi correccional, accessòries i costes així com una indemnització de 7,5 pessetes.⁶⁷

Ara bé, si hi ha un cas curiós de robatori, és el que va tenir lloc l'any 1927 quan a primeres hores de la matinada es va presentar al retén de la Guàrdia Municipal nocturna, un veí dient que al voltant de la casa número 109 del carrer del Millars, propietat de Miguel Ortells Estopiñá, que es trobava al seu maset, voltava un individu sospitós. De seguida, els guàrdies Vicente Reverter i Vicente Gimeno es van traslladar a la casa i amb l'ajuda d'una escala van entrar-hi pel balcó. Després d'una minuciosa cerca van

⁶⁴ *Heraldo de Castellón*, 3 de maig de 1904.

⁶⁵ *Heraldo de Castellón*, 17 de juny de 1909.

⁶⁶ *Heraldo de Castellón*, 26 de novembre de 1909.

⁶⁷ Els advocats defensors van ser José Tárrega i Nicolás Company; assistits pel procurador Ribés.

trobar Ramón Ortells, fill de l'amo, que havia entrat al domicili del pare escalant per una porta amb la intenció de robar.⁶⁸ De seguida el van empresonar i el van posar a disposició del Jutjat.

Però com diu la dita, cabra avesada salta i saltarà i així va ser en el cas del fill lladre perquè dos anys després hi va haver a Borriana una important acció policial relacionada amb el robatori de 88 conills en diverses alqueries resultat de la qual va ser la detenció de quatre individus amb greus antecedents per robatori entre els quals es trobava Ramón.⁶⁹

Pel que fa al delictes de falsificació de moneda i objectes timbrats, ens ha semblat curiosa l'expressió «monedero falso» utilitzada per la premsa quan es feia ressò d'alguna troballa per part de les autoritats. També és cert que les penes imposades no eren quasi mai rellevants.

Un exemple d'això va ser el cas que es va donar l'any 1905 quan es va descobrir a Vila-real una fàbrica de moneda falsa. Des de feia temps circulaven per la ciutat monedes falses de cinc pessetes fins que després de múltiples indagacions es va descobrir que la fàbrica estava instal·lada al molí del Terraet, situat a les immediacions del riu Millars, propietat de Pascual Batalla Cercós, *Pota*.

La Guàrdia Civil es va incautar de tota la maquinària amb els accessoris corresponents i diverses làmines de metall que s'utilitzaven per a la fabricació dels duros i, evidentment, van posar el moliner a disposició del Jutjat.⁷⁰

L'any següent va tenir lloc el judici per jurats contra el moliner i altres veïns de Vila-real anomenats Pascual Carratalá Mezquita i Carmelo Machi Pérez acusats tots tres per falsificar moneda falsa d'un valor inferior a la legítima.⁷¹ El fiscal sol·licitava per a cadascun d'ells la pena de 17 anys, 4 mesos i 1 dia de cadena temporal, multa de 5.000 pessetes, accessòries i costes. Els advocats defensors aspiraven a l'absolució dels seus patrocinats.⁷² Després de dos dies de judici el Tribunal del Jurat va emetre el veredicte d'inculpabilitat.⁷³

De vegades també la política va ser motiu d'altercats com el que va tenir lloc a Vila-real el 19 d'octubre de 1903 amb motiu d'un míting de propaganda republicana⁷⁴ que va dur a la banqueta com a principals promotors de l'acte i acusats dels delictes d'atemptat, trets d'arma

⁶⁸ *Heraldo de Castellón*, 20 d'agost de 1927. *Las Provincias*, 21 d'agost de 1927.

⁶⁹ *Heraldo de Castellón*, 6 de juliol de 1929.

⁷⁰ *Heraldo de Castellón*, 9 de març de 1905. *Correo Ibérico*, 10 de març de 1905.

⁷¹ *Heraldo de Castellón*, 20 de març de 1906.

⁷² La defensa estava a càrrec dels advocats Fernando Gasset, Manuel Bellido i Arcadio Porcar.

⁷³ *Las Provincias*, 22 de març de 1906. *Heraldo de Castellón*, 21 de març de 1906.

⁷⁴ *Heraldo de Castellón*, 20 d'octubre de 1903.

de foc i crits subversius els veïns Vicente Costas Chalmeta, José Pascual Martí Bosco, Pascual Vidal Bort, José Pascual Borillo Petit i Manuel Costas Meseguer. El judici va tenir lloc l'any següent amb la defensa a càrrec de Fernando Gasset i un veredict de d'inculpabilitat.⁷⁵

També la religió motivava tragèdies com va ser el cas que va tenir lloc el 17 de gener de 1903 a Vila-real en la cerimònia de la Matxà que es feia en honor de sant Antoni i que va acabar amb la mort d'una persona. Aquell dia, Pascual Andreu Puertas de 18 anys i Pascual Nebot Gorris de 28 es van posar a discutir per temes relacionats amb la festa; si la Matxà s'havia de fer d'una manera o d'altra. El cas és que la discussió va acabar amb la mort de Pascual Nebot amb dues ferides greus en el costat esquerre que li van perforar el pulmó i li van produir la mort als pocs minuts.⁷⁶ Curiosament, l'any anterior en aquesta mateixa festa també hi va haver la mort d'una altra persona entre els devots del sant.

Crims sense resoldre

No tots els crims es resolen. Possiblement n'hi ha molts que ni tan sols se sap que han tingut lloc o s'han descobert molts anys després d'haver-se dut a terme, com va ser el cas de 1936 quan, al començament de la Guerra Civil, alguns grups descontrolats van fer veritables malifetes entre les quals estava incendiar esglésies. Entre aquests edificis es trobava l'antiga església conventual de Sant Pasqual de Vila-real, que va quedar tan danyada que el Front Popular va decidir enderrocar-la i aprofitar l'ocasió per a eixamplar la barriada i prolongar el carrer Major.

Quan els paletes l'estaven enderrocant, es van trobar en la part posterior del convent, al fons d'un pati, una porta que donava accés al cementeri de les monges. Es tractava d'un espai de 60 metres quadrats amb diversos nínxols que tenien el nom escrit amb llapis i d'altres tres que semblaven no haver estat ocupats mai. En un altre costat hi havia una mena de mausoleu sense porta les

Convent de Sant Pasqual

⁷⁵ *Heraldo de Castellón*, 24 i 25 de novembre de 1904.

⁷⁶ *Heraldo de Castellón*, 19 de gener de 1903. *El Ebro*, 20 de gener de 1903. *El Pueblo*, 21 de gener de 1903.

mesures del qual eren de dos metres d'alt per un d'ample i mig de profunditat, sense porta i amb una inscripció de pertànyer a una monja. Quan els paletes van començar a colpejar la part superior, es van quedar bocabadats al veure tres caps i una olor fètida que els va tirar d'esquena. A partir d'aquest moment amb molta cura van traure els cossos de tres monges momificades i malgrat el temps que devien estar en aquell lloc, encara es podia apreciar cordons, escapularis i rosaris així com els vestits religiosos.

Les tres tenien les mans i els peus lligats i l'expressió de la cara d'absolut espant amb els dits de les mans completament crispats. Fins i tot una d'elles tenia la boca taponada per la seua llengua.⁷⁷

Aquest fet va commocionar la població i milers de persones de tota la província van desfil·lar diàriament pel convent per a contemplar la macabra visió.⁷⁸

⁷⁷ *La Voz del Obrero*, 11 de setembre de 1937.

⁷⁸ El Front Popular va aprofitar aquesta troballa per a l'anticlericalisme que propagaven.

Bibliografia

- CAMPOS, R. «Pobres, vagos, obreros y peligrosidad en España (1845-1936)». *Estudios del ISHiR*, núm. 24, 2019. Disponible en: <https://ojs.rosario-conicet.gov.ar/index.php/revistaISHIR/article/view/983/1091>
- CARBALLO, E. *El crimen en A Coruña*, 2018. Disponible en: <https://www.laopinioncoruna.es/coruna/2018/07/27/finales-siglo-xix-criminalidad-violenta-24010494.html>
- Codi Penal de 1870, *Gaceta de Madrid*, núm. 243, 31-08-1870. Ministeri de Gràcia i Justícia. BOE-A-1870-6883
- ESTRUGA GONZÁLEZ, A. *Los delitos en el ámbito familiar en el código de 1870*, 2019. Disponible en: <https://zaguan.unizar.es/record/88894/files/TAZ-TFG-2019-1162.pdf>
- GÓMEZ BRAVO, G. «La violencia y sus dinámicas: crimen y castigo en el siglo XIX». *Historia Social*, núm. 51, 2005.

Fonts hemerogràfiques

Correo Ibérico

El Correo de Madrid

El Estandarte Católico

Gaceta de Madrid

Heraldo de Castellón

La Correspondencia de España

La Correspondencia de Valencia

La Libertad

La Voz del Obrero

Las Provincias

8

Santiago Bosquet Miró

VILA-REAL EL 1924. EFEMÈRIDES DE FA 100 ANYS

Vila-real el 1924.

Efemèrides de fa 100 anys

Recordar fites històriques ens permet tenir present aquells veïns que amb el seu dia a dia van anar formant la història d'un poble. Com diu el refranyer espanyol «es de bien nacidos ser agradecidos», i amb aquest article pretenem agrair als veïns i les veïnes de Vila-real que amb els seus actes van anar posant el nom de Vila-real en el mapa mundial. En el número 24 de la revista *Font*, publicada en octubre del 2022, vam encetar una sèrie d'articles dedicats a recordar fites històriques succeïdes 100 anys enrere. L'any 2024 ve marcat per una important commemoració, fa 750 anys que Jaume I ens va atorgar la Carta Pobra per a la fundació de Vila-real. Però, tal volta, entre els fets descrits a continuació i ocorreguts ara fa 100 anys, de ben segur n'hi haja algun més que siga mereixedor de commemorar-se enguany i puguem així celebrar el seu centenari.

L'aspecte de la ciutat

En 1924 l'aspecte i l'habitabilitat de la ciutat anaven millorant amb l'engravat de carrers, construcció de voreres, col·locació de fonts públiques i lluminàries, cobriment de la Sequieta, reparacions a les escoles, ampliació de nínxols al Cementeri Municipal. També continuaven o es posaven en marxa grans obres com la construcció de la reixa de l'Arxiprestal, la urbanització del camí de l'Estació, la construcció de la coberta del mercat de la plaça de Colom, l'aprovació del projecte de construcció del nou quarter de la Guàrdia Civil, la construcció de la canonada per al subministrament d'aigua o la conducció del fluid elèctric per al funcionament del motor del pou municipal, etc.

Vila-real estava conformada per 130 carrers entre els quals podíem trobar denominacions avui desaparegudes com ara Alfonso XIII (avui carrer de l'Estació), Acequieta (avui Aviador Franco), Acequiola (avui Francesc Tàrraga), Primo de Rivera (avui la Murà), Barranco (avui Vicente Sánchez), José Fabra (avui Josep Ramon Batalla), Moreral (avui Crist de la Penitència), Olivo (avui Alconchel), Parra (avui Vilavella), Portería (avui Pare Ramón Usó), Tranvía (avui Cronista Traver), etc.

Plànol i projecte d'alineacions de la ciutat de Vila-real, 1924

Els personatges del moment

Vila-real comptava en 1924 amb 17.809 habitants (8.582 homes i 9.227 dones) segons el padró municipal d'habitants. Aquell any es produïren 373 naixements i 252 defuncions (127 homes i 125 dones), per això el creixement vegetatiu va ser positiu amb una xifra de +121. Per altra banda, es van produir aquell any 140 matrimonis. Segons els llibres parroquials de l'arxiprestal Sant Jaume, en 1924 se celebraren 308 batejos, 205 defuncions i 114 casaments.

Els diaris d'aquell any es feien ressò, sovint, dels èxits aconseguits pel vila-realenc Juan Bautista Llorens Albiol (1897–1937), que amb la seua bicicleta aconseguia el 1924 el seu quart Campionat d'Espanya de velocitat, celebrat a Badalona; segon classificat en el Campionat d'Espanya darrere de motocicleta, celebrat a Sabadell; campió d'Espanya de fons en carretera, celebrat a Bilbao, i guanyador de les 24 hores, amb el francès Regnier a Badalona, per citar alguns triomfs.

L'escultor José Ortells López (1887–1961) continuava el seu ascens meteòric, esculpint aquell any una làpida dedicada a l'insigne escriptor Benito Pérez Galdós, ubicada al carrer

d'Hilarión Eslava, núm. 7, de Madrid; uns panells en forma de baix relleu per al Círculo de Bellas Artes de Madrid, o una estàtua de la reina Victòria Eugènia.

Una altre artista plàstic de Vila-real, José Gumbau Vidal (1907–1989), començava la seua carrera pictòrica, realitzant amb els mitjans escassos dels quals disposava, el seu primer quadre que representava el paisatge de Santa Quitèria.

El militar Juan Bautista Bono Boix (1894–1984) era nomenat en febrer de 1924 inspector de l'Escola de Pilots d'Albacete.

El militar Manuel Eixea Vilar (1881–1939), en aquell moment capità del Regiment d'Infanteria de Guadalajara, núm. 20, va rebre el 1924 la Creu al Mèrit Militar amb distintiu roig.

Entre els homes cultes del moment, hi destacava el sacerdot Vicente Avellana Guinot, rector del Col·legi de Sant Josep a Tortosa, on aquell any era ordenat, el pare carmelita Luis María Llop Gaya, director de la revista *El Santo Escapulario* i propulsor de la coronació de la Mare de Déu del Carme a Jerez de la Frontera, o el frare franciscà Buenaventura Ferrer Canós, poeta.

Vicente Avellana Guinot

Luis María Llop Gaya

Domingo B. Ferrer Canós

Com a majors contribuents de rústica apareixien en 1924 Trinitario Verdià Girona i Vicente Puchol Sarthou, aquest últim amb residència fora de la població. Juan Bautista García Dualde era el major contribuent d'urbana, mentre que Gaspar García Ferrer ho era d'industrial i comerç.

Segons el padró de les persones subjectes al pagament de l'arbitri municipal sobre circulació d'automòbils, camions, motocicletes i ciclomotors de l'any 1924, constaven

en aquell moment a Vila-real 11 propietaris d'automòbils, 5 propietaris de camions i 15 propietaris de motocicletes. El nom de tots ells ens indica que es tractava dels individus més adinerats de la ciutat. Els propietaris d'automòbils eren José Arrufat Cortés, Gaspar García Ferrer, Pedro García Gómez, José Pascual Sanz Moreno, Santiago Verdiá Iserte, Trinitario Verdiá Girona, José Latorre Serra, José Vicente Richart, Vicente Sanchis Ayza, Vicente Forcada Miralles i Juan Pallarés Picón. Els camions eren propietat de Gaspar García Ferrer, el major contribuent industrial del moment, per a la seua societat Gaspar García y Cía amb fabricació de tovalloles, puntes de París, gel, etc.; també hi figuraven com a propietaris de camions Joaquín Cabrera Costa, Francisco Chabrera Rubert, Ricardo Escrig Adell i Vicente Ramón Traver Torres. I, per últim, els propietaris de motocicletes eren Vicente Dualde Meseguer, Juan Pallarés Picón, Pascual Miró Gilabert, José Calduch Almela, Federico Gaya Almela, José Martí Ribés, Fernando Latorre Riché, Constantino Carda Meseguer, Alfonso Saera Canós, Vicente Gaya Almela, Benjamín Vilar Pla, Pascual Parra Pérez, Bautista Catalán Llop, Tomás Cabrera Pesudo i Manuel Costa Llorens.

Però allò més comú en el trànsit rodat eren els carros de cavalleries, sobretot els destinats a una cavalleria major (cavall o mula), dels quals en figuraven 1.025 en la llista cobratòria dels subjectes obligats al pagament de l'arbitri municipal sobre trànsit rodat (carros) en l'any 1924, per a un total de 1.546 carros censats.

En 1924, el cronista i arxiver mossén Benito Traver García (1868-1933) va ser premiat en els Jocs Florals de Lo Rat Penat a València amb l'obra *Villarreal en la Guerra de Sucesión*. Aquest any també publicava *Concesiones y privilegios que los reyes de Aragón y Valencia otorgaron a Villarreal (1273-1412)*, presentada al III Congrés d'Història de la Corona d'Aragó l'any anterior.

Portada de *Villarreal en la Guerra de Sucesión*

Enrique Asensio Llorca.
Fons fotogràfic de Concepción Safont Valverde.
Arxiu Municipal de Vila-real

L'any 1924 es va convertir en escolà de l'arxiprestal Sant Jaume Vicent Nostrot Vilanova (1897-1966), càrrec que ocuparia durant 36 anys (1924–1960).

Van ser ordenats sacerdots Enrique Asensio Llorca (1899–1936), Vicente Avellana Guinot (1899–1951) i José Mata Cabedo.

Alguns dels principals personatges del moment, aprofitarien els mesos d'estiu per a passar uns dies a la Font d'En Segures a Benassal. És el cas de Santiago Verdià Iserte, Trinitario Verdià Girona, president de la Caixa d'Estalvis de Vila-real, o el comerciant Tomás Cabrera Pesudo, entre altres.

L'àmbit polític

El Ple de l'Ajuntament estava conformat per l'alcalde Evaristo Olcina Doménech, farmacèutic de professió, i els tinents d'alcalde: el comerciant José Latorre Serra (1r), l'industrial Juan Pallarés Picón (2n), el metge Rafael Richart Masip (3r) i el terratinent Manuel Amorós García (4t). Com a síndics hi figuraven Fermín Font Porcar i Ricardo Usó Iserte. El 21 d'octubre de 1924, després de la renúncia del primer tinent d'alcalde José Latorre Serra, va ser substituït per Fermín Font Porcar.

Firma d'Evaristo Olcina Doménech

A mitjan 1924 es creà una comissió organitzadora per a la constitució del partit polític Unión Patriótica a Vila-real, fundat pel general Primo de Rivera com a partit únic del seu règim. La comissió estaria presidida pel comerciant de taronges José Pascual Sanz Moreno, *el Pobil*, i amb la participació d'altres destacats vila-realencs del moment, com el secretari del Sindicat de Regs Francisco Moreno Gil, que actuaria de vicepresident;

el propietari Manuel Usó Abad, qui exerciria de secretari, i els vocals José R. Ferrer i Bautista Vilanova.

També en 1924 va iniciar la seua activitat la lògia maçona Sol Naciente, núm. 8, entre els seus membres hi destacava Manuel Usó Jarque, que seria alcalde de Vila-real en el temps de la Segona República.

L'activitat de la població

Durant l'any 1924 es van accentuar les queixes que es venien arreplegant els anys anteriors en relació als problemes higiènics i sanitaris derivats del curs de la Sequieta i la Sequiola al seu pas per l'interior del poble.

El conflicte militar al Marroc, amb la Guerra del Rif, seria destí d'alguns joves vila-realencs, i en 1924 l'Ajuntament es va subscriure a la campanya «El aguinaldo del soldado», per a incitar a contribuir amb obsequis als soldats d'Àfrica. Entre les aportacions més destacables cal senyalar les 1.000 pessetes aportades per l'Ajuntament, 1.500 caixes de taronja enviades pel primer tinent d'alcalde i comerciant José Latorre Serra o la recaptació de 335 pessetes d'Els XIII recollides amb una representació teatral benèfica.

En 1924, el reverend Pascual Goterris Taurá va compondre uns versos que es convertiren amb els anys en un emblema cultural de Vila-real. Es tracta del cant que realitzen els pastorets que acompanyen sant Pasqual, que canten el famós «pastorets i pastoretes on aneu tan de matí? A llavar-nos les llegendes a la bassa del jardí».

Segons el cens de ramat existent al terme, l'any 1924 hi havia 1.124 caps de bestiar equí destinats a les llavors del camp. Hi havia 709 cavalls, 230 matxos i 185 burros. D'altra banda, el ramat existent a les granges sumava 387 caps, distribuïts entre 35 cabres i 352 ovelles. I, per a l'obtenció de llet, es comptava al terme amb 150 caps de bestiar, distribuïts entre 72 vaques i 78 cabres.

La taronja era el producte sobre el qual girava l'economia del moment. Segons la relació nominal dels recol·lectors de taronja en 1924, José Font de Mora Cerdán era el màxim representant amb 2.821.000 kg de taronges de mitjana anual. Aquest era el pare de Consuelo Font de Mora Giner, *la Mayorazga*, i tot i que havia faltat el 1883, continuava figurant com a propietari de les nombroses finques amb què comptava la família a Vila-real.

Els comerços eren nombrosos: comerciants de taronges (40), tavernes (33), tendes de comestibles (27), fleques (20), carnisseries (10), perruqueries (6), sabateries (6), farmàcies (5), cansaladeries (5), ebenistes (4), magatzems de materials de construcció (4), tendes de roba (4), sastreries (5), magatzems d'adobs químics (2), venda de farines (4), estancs (4), ferreteries (4), pastisseries (3), impremtes (3), timbrat de paper de seda (3), drogueries (3), paqueteries (3), pèrits agrícoles (4), pintors (3), barreteries (2), guarnicioneries (2), ferreries (1), llanderies (2), barberies (2), rellotgeries (2), tallers mecànics (2), tenda de vi (1), tenda d'ultramarins (3), funerària (1), escultor (1), pirotècnia (1), etc.

Propaganda de la fonda de Vicente Aguilera. *Anuario-guía de la provincia de Castellón*. Any III. 1924

Propaganda del taller El Industrial de José García Cabedo. *Anuario-guía de la provincia de Castellón*. Any III. 1924

Propaganda de perforació de pous de Salvador Safont Martí. *Anuario-guía de la provincia de Castellón*. Any III. 1924

Propaganda dels tallers El Rápido. Ortiz, Ochando, Ramos y Cía. *Anuario-guía de la provincia de Castellón*. Any III. 1924

En 1924 va obrir una sucursal el Banco Hispano Americano al carrer de Sant Antoni. Així es va convertir en el primer banc que s'establí a Vila-real i se sumava a les dues entitats bancàries locals existents, Caixa Rural i Caixa d'Estalvis de Vila-real.

Entre les indústries del 1924 podíem trobar fabricants d'espardenyes (17), constructors de carros (11), serrereries (5), fabricants d'aiguardent (3), fabricants de puntes de París (3), fabricants tèxtils (2), fabricants de paviment (2), fabricants de sabó (2), fabricants de ceres (2), fabricant de conserves (1), fabricant de xocolata (1), fabricant de gel (1), forn de calç (1), fàbrica de gasoses (1), fabricant de paper (1), fabricants de tovalloles (1), etc.

Els principals industrials del moment eren Gaspar García Ferrer, amb fabricació de tovalloles, gel, puntes de París i electricitat; Miguel Arrufat Canós, amb fabricació de sabó, bugies i ciris; José Casalta Cabrera, amb fabricació de caixes de fusta per als magatzems i puntes de París; José María Melis Roca, amb fabricació d'envasos de llanda i conserves amb sucre; Trinitario Verdià Girona, amb fabricació d'objectes d'escriptori i impremta, i Pedro García Gómez, amb fabricació d'espardenyes.

L'any 1924 es fa patent la necessitat de la construcció d'unes escoles públiques, ja

Propaganda de la fàbrica de ciris de Miguel Arrufat. Anuario-guía de la provincia de Castellón. Any III. 1924

que les existents del Campanar (oficialment de la Torre), les de la plaça de Colom, l'escola de pàrvuls al carrer de Betxí, coneguda popularment com escola dels Cagons, o les classes nocturnes per a adults al Gran Casino, es feien insuficients. A totes aquestes se sumaven les existents de caràcter privat i catòlic, com era el Col·legi de la Consolació i el Patronato, dirigits per les religioses d'aquest orde, per a xiquetes i pàrvuls; les escoles dels Pares Franciscans, per

Propaganda de la fàbrica d'espardenyes de Pedro García. *Anuario-guía de la provincia de Castellón. Any III. 1924*

a xiquets i pàrvuls, o les aules nocturnes per a adults del Sindicat Agrícola Catòlic. Durant les diferents sessions plenàries de l'any celebrades a l'Ajuntament, es barallava la possibilitat d'ubicar les noves escoles públiques en tres indrets diferents: al camí del Cedre, al costat del nou quarter de la Guàrdia Civil, o a la zona compresa entre els carrers Mijares, Castellón, Acequieta i San José. Tot i que el primer indret elegit seria el camí del Cedre per a construir el Grup Escolar Cervantes, inaugurat en 1932, els altres llocs també serien elegits posteriorment per a la creació de nous centres escolars, per a ubicar allà el Grup Escolar Concepción Arenal (inaugurat en 1933) i La Huerta (inaugurat en 1934).

També en 1924, el secretari municipal, José Fabra, proposava a l'Ajuntament el condicionament d'un local per a l'Arxiu Municipal.

L'activitat de les associacions culturals, esportives i religioses

En juny de 1924, els religiosos carmelites establits l'any anterior a l'alqueria de mossén Ferreres, es traslladaren a l'alqueria de Sanchis (posteriorment coneguda com l'alqueria del Carme).

L'Associació de Filles de Maria del Rosari, de la mà del seu director el reverend José Ramón Gil Vidal, mossén Gil, va iniciar la publicació de *Hojas de Rosa*.

L'Agrupació Coral Els XIII, dirigida per Pedro Ortells Fortuño, participava en la coronació canònica de la Mare de Déu del Lledó a Castelló de la Plana. Aquest mateix 1924, l'Agrupació, presidida per Vicente Monfort Avellana, es legalitza i aprova el seu reglament.

El geòleg castellonenc Vicente Sos Baynat continuava realitzant diferents estudis de la fauna localitzada en el descobriment arqueològic de Vil·la Filomena i publicava en el *Butlletí de la Societat Castellonenca de Cultura* un article titulat «Una estación prehistórica en Villarreal». D'altra banda, el vila-realenc Joaquín Tuixans Pedragrosa, llicenciat en Medicina, corresponent de la Reial Acadèmia de la Història i de la de Medicina, director del Centre de Cultura Valenciana, col·laborador de l'Institut d'Estudis Catalans, vocal de la Comissió Provincial d'Antiguitats Històriques i Artístiques, entre d'altres, publicava en 1924 en l'*Anuario-guía de la provincia de Castellón* un interessant estudi titulat «La estación prehistórica Filomena de Villarreal».

El Club Deportivo Villarreal es va federar aquell 1924 en la Federació Llevantina de Clubs de Futbol i es va certificar la validesa del seu terreny de joc. Amb la finalitat de fer-se un lloc entre els primers clubs de l'aleshores Regió Valenciana, es va contractar Vicent Agost, que realitzaria tasques d'entrenador i jugador.

Actes multitudinaris

Tres serien els fets en els quals es mobilitzaria més gent durant 1924 a Vila-real.

Al mes de febrer, promogut per l'administrador de l'ermita Santiago Verdià Iserte, aleshores president també del Sindicat Agrícola Catòlic, es va realitzar la Festa de l'Arbre a l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia. A l'acte van assistir tots els escolars i els seus mestres per a la plantació de 3.000 pins al Termet.

Al mes d'abril visitava Vila-real el general Miguel Primo de Rivera, de camí a Borriana.

Al mes de novembre se celebraven diferents actes de la Santa Missió, amb la presència dels missioners Iniesta, Audi i Borrás.

El día a día a Vila-real en 1924

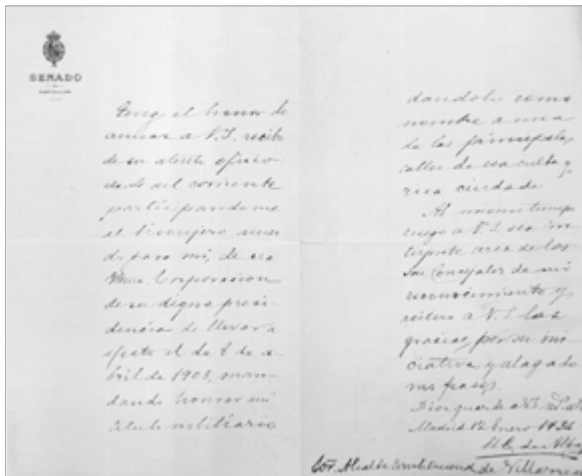
Diumenge, 13 de gener de 1924

Se celebra un partit de futbol entre el CD Villarreal i el Castellonense FC per a acomiadar el porter Bautista Bellmunt Bonet, *Balaguero*.

Dimecres, 16 de gener de 1924

El Ple de l'Ajuntament acorda adherir-se a la Federació Agraria de Levante.

A més, en aquell mateix Ple, es fa saber l'agraïment enviat pel comte d'Albay per la retolació d'un carrer amb el seu nom.

Cartell d'un partit de futbol entre el Castellonense FC i el CD Villarreal, 13 de gener de 1924

Carta del Comte d'Albay, 12 de gener de 1924.
Arxiu Municipal de Vila-real

D'altra banda, el Ple també aprova canviar el nom de l'antic carrer de la Morera pel del bisbe de Tortosa Pedro Rocamora, així com donar-li el nom del general Primo de Rivera a l'antic carrer de l'Alameda.

Dimecres, 23 de gener de 1924

El Ple de l'Ajuntament acorda instal·lar més fonts públiques fins a arribar a les deu instal·lades per tot el poble.

Dimecres, 30 de gener de 1924

Després de dos anys seguits negant l'autorització a l'arxipreste Miguel Pedrós Bañón perquè instal·lara una reixa per a tancar la placeta de davant de l'església Arxiprestal, i amb la intervenció del governador civil de Castelló, el Ple de l'Ajuntament es va veure obligat a aprovar l'obra esmentada. La reixa quedaria instal·lada definitivament el 1926 i va ser sufragada pel devot Manuel Ripollés Fandós.

Instal·lació de la reixa a l'església Arxiprestal l'any 1926

Dimecres, 13 de febrer de 1924

El Ple de l'Ajuntament acorda nomenar predicador per a la Quaresma el pare redemptorista Manuel Sierra.

També aquest dia, el Ple de l'Ajuntament aprova iniciar l'aplanament per a la urbanització del camí de l'Estació i el plec de condicions de les obres.

Projecte de l'avinguda d'Alfons XIII. Arxiu Municipal de Vila-real

Dimecres, 20 de febrer de 1924

El Ple de l'Ajuntament requereix al propietari de l'antic Trinquet Vell, el doctor José Ma Melis Roca, la immediata reparació del seu tancament davant l'estat ruïnós que presenta. Pocs anys després, en aquell lloc es construiria el convent de les Josefines.

A més a més, en aquest mateix Ple, es comunica l'agraïment enviat pel bisbe de Tortosa Pedro Rocamora per la retolació d'un carrer amb el seu nom.

Dijous, 21 de febrer de 1924

Es produeix una vaga forçada dels treballadors dels magatzems de confecció de taronges.

A les dotze del migdia se celebra a l'Ajuntament un ple extraordinari amb la presència del comandant delegat governatiu del partit judicial, Isidro Valera, en el qual es manifesta el sentir popular de la població per a la construcció d'una coberta al mercat de la plaça de Colom.

Aquell mateix dia, se celebra la Festa de l'Arbre promoguda per l'administrador de l'ermita Santiago Verdià i els xiquets i les xiquetes de les escoles de Vila-real planten uns 3.000 pins al Termet. A la una i mitja del migdia es forma una comitiva en direcció a l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia, amb els escolars, professorat, autoritats locals i banda municipal. Quan arriben, l'alcalde Evaristo Olcina i el mestre Martín Millán pronuncien unes paraules i, a continuació, es planten els arbres. Tot seguit se celebra un multitudinari berenar i xocolatada per a totes les persones assistents. En el Ple de l'Ajuntament celebrat sis dies després, s'acorda donar un vot de gràcies a l'ajudant del districte forestal, Bernardo Mundina, per l'enviament de 3.000 plantons de pins per a la repoblació del Termet de l'ermita.

Dissabte, 8 de març de 1924

El Ple de l'Ajuntament aprova associar-se a les gestions que l'Ajuntament de Borriana tracta de realitzar a Madrid en favor del projecte del seu port, amb aquesta finalitat concedeixen llicència a l'alcalde Evaristo Olcina perquè hi pugui acudir i cooperar.

Dimarts, 18 de març de 1924

Davant la manca de vagonets per a l'exportació tarongera, una comissió de vila-realencs formada per l'alcalde Evaristo Olcina; el president de la Cambra Agrària i de l'Associació Patronal, Rafael Richart; el president del Sindicat d'Exportadors, José Tarancón; el seu director Vicente Safont, i Benito Traver, com a representant de la Cambra Agrícola, es desplaça a València per a demanar-li a l'inspector principal de la Companyia de Ferrocarrils del Nord que envii vagonets suficients per a poder atendre les necessitats dels exportadors.

Dijous, 20 de març de 1924

El Club Deportivo Villarreal s'inscriu en la Federació Valenciana de Futbol.

Diumenge, 20 d'abril de 1924

El general Miguel Primo de Rivera y Orbaneja visita Vila-real, de camí a Borriana. A les dos i quart del migdia és rebut, al pont Nou sobre el riu Millars, per les autoritats municipals encapçalades per l'alcalde, Evaristo Olcina; el jutge municipal, Sandalio Soriano Sanchis; el secretari dels jutjats, Pedro Meseguer Albella; el fiscal, Juan Nebot López; el cronista arxiver de la ciutat, Benito Traver; representants del Sindicat de Regs i del Sindicat de Policia Rural. L'acompanyen els capitans generals de Catalunya i Aragó, el governador civil de Castelló i el comandant general del Sometent de la 5a Regió, el general de brigada Daniel Manso. El lloc de recepció no és elegit a l'atzar. Li expliquen al general que en aquell mateix lloc lluitaren els nostres avantpassats front a les tropes napoleòniques en la Guerra del Francès el 9 de març de 1810. Després és conduït fins a l'Alameda, carrer ja retolat com a General Primo de Rivera, on l'esperen els integrants del Sometent, dirigits pel seu cap, l'industrial Juan Pallarés Picón. Allí baixa del vehicle i, després de saludar, camina fins a la Reial Capella de Sant Pasqual on és rebut pel clergat local amb l'arxipreste Miguel Pedrós al front i els frares franciscans per a postrar-se davant del sepulcre del sant. És obsequiat amb una medalla d'or de sant Pasqual, mentre que els altres generals en reben una d'argent. Posteriorment firma en l'àlbum de visites amb el text següent:

Pueblos en que se conserva y ostenta la fe en sus creencias y la fe en los destinos de España, hacen por la grandeza de la patria y legarán a sus hijos un tesoro de tradiciones y sentimientos.

Marqués d'Estella, president del Directori Militar

Primo de Rivera amb el tinent d'alcalde Manuel Amorós a Vila-real. *Villarreal siglo XX*

Aquell mateix dia, se certifica la validesa del terreny de joc del camp de futbol del CD Villarreal, definit per la premsa regional del moment com un dels millors camps de la Regió Valenciana per la seua bellesa, immillorables condicions i ubicació en un dels punt més pintorescos de la població. Acompanyen al president del club, José Calduch, el senyor Milego del Col·legi d'Àrbitres de València, i el senyor Valero, president de la Federació Llevantina de Clubs de Futbol.

També el mateix dia, Juan Bautista Llorens rep a Sabadell, de mans del general Mercader, la medalla d'or d'Alfons XIII.

L'escultor José Ortells López és portada de la revista il·lustrada *Blanco y Negro*, editada a Madrid, amb una fotografia en la qual s'observa com modela la imatge de la reina Victòria Eugènia al Palau Reial.

Portada de la revista *Blanco y Negro* del 20 d'abril de 1924

Diumenge, 27 d'abril de 1924

L'assemblea del Sometent local, en la seua festa en honor a la Mare de Déu de Montserrat, acorda nomenar patró local el Sant Crist de l'Hospital.

Divendres, 9 de maig de 1924

Comencen les festes en honor a sant Pasqual, amb fira a l'avinguda de Primo de Rivera.

Dissabte, 17 de maig de 1924

Se celebra la festivitat de Sant Pasqual. A les nou del matí, amb l'assistència de l'Ajuntament, se celebra missa solemne, oficiada pel rector arxipreste Miguel Pedrós. El pare Antonio Martínez (OFM) del convent d'Onda panegiritza les glòries del sant. A les quatre i mitja de la vesprada es realitza la processó pels principals carrers de la ciutat.

Al poble de Torrehermosa, Els XIII instal·len una làpida de marbre negre on es llig: «El Grup Coral Els XIII a sus hermanos de Torrehermosa – Villarreal 17 de mayo de 1924».

Dimecres, 21 de maig de 1924

El Ple de l'Ajuntament acorda cobrir el mercat de la plaça de Colom.

També s'aprova el projecte de caserna quarter de la Guàrdia Civil, dissenyat per l'arquitecte municipal José Gimeno Almela.

Dissabte, 24 de maig de 1924

Comencen a la seu dels espartenyers La Regeneradora, al carrer de l'Assumpció, les sessions del III Congrés Regional d'Obrers Espardenyers i Oficis Annexos, on acudeixen 18 delegats en representació de 4.260 treballadors de les províncies d'Alacant i Castelló. Vila-real és representada per Pascual Cabrera Quemades, Pascual Franch i Santiago Avellana.

Divendres, 30 de maig de 1924

Al Gran Casino se celebra una gran nit de teatre amb el Grup Teatral Cervantes, dirigit pel mestre Braulio Asensio Pinazo. També formen part de l'espectacle la tiple Pascualita Llorens i el baríton Manolo Fenollosa, que destaquen en el gènere de la sarsuela.

Diumenge, 8 de juny de 1924

Sota la presidència de Santiago Verdià Iserte (1875-1941), el Sindicat Agrícola Catòlic, constituït cinc anys abans, inaugura les tres primeres de les onze cases unifamiliars que es construïran al carrer de Lleó XIII, destinades a socis d'economia modesta.

Dijous, 12 de juny de 1924

El Ple de l'Ajuntament acorda celebrar la festa del Corpus Christi i disposa que les despeses de cera i d'acompanyament musical es paguen a càrrec del pressupost municipal.

Diumenge, 15 de juny de 1924

A l'església del Carme se celebra la festa de Sant Antoni de Pàdua, en la qual els antonians estrenen un tabernacle, obra de l'escultor Pascual Amorós.

Dijous, 19 de juny de 1924

Al carrer de l'Acequieta apareix el cos sense vida d'Agustín Monzón Nebot, de 53 anys. Segons la premsa del moment, el confessor de la seua mort, Antonio Capella Medina, de 42 anys i podador d'ofici, testifica que constantment Agustín l'amenaçava i que amb freqüència el maltractava. Aquella nit estigueren bevent en una taverna i quan van eixir, totalment embriagats, van discutir per un misto, van arribar a les mans i van acabar amb la mort d'aquell a navallades.

Dilluns, 23 de juny de 1924

Vicente Avellana Guinot (1899-1951) canta la seua primera missa a l'Arxiprestal de Vila-real.

Dilluns, 29 de juny de 1924

Enrique Asensio Llorca (1899-1936) canta la seua primera missa a l'Arxiprestal de Vila-real.

Dijous, 3 de juliol de 1924

El Ple de l'Ajuntament acorda celebrar la festa de Sant Jaume i designa com a predicador José Gil. També disposa que les despeses de música, cera i almoina de predicació es paguen a càrrec del pressupost municipal.

Dissabte, 12 de juliol de 1924

S'inaugura l'enllumenat públic al velòdrom dirigit per Pasqual Poré, açò converteix Vila-real en pionera en la celebració de carreres nocturnes.

Divendres, 25 de juliol de 1924

Se celebren solemnes festes amb motiu de les bodes d'argent de la imposició de la primera medalla de la Congregació de Filles de Maria Immaculada.

A les nou del matí se celebra missa solemne amb el reverend José Chuliá, canonge de la Metropolitana de Saragossa. Després, trasllat de la imatge de sant Jaume apòstol, obra de l'escultor Amorós, des de l'església de Sant Pasqual fins a l'Arxiprestal. A migdia, cercavila pels carrers centrals a càrrec de la banda de música. A la vesprada processó i, tot seguit, retorn de la imatge. En aquestes festes els macers de l'Ajuntament estrenen vestimenta i les congregants Ángeles Verdiá Nàcher i Salvadora López Rubert costegen un harmònim per a la Congregació.

Diumenge, 3 d'agost de 1924

El ciclista Juan Bautista Llorens Albiol es proclama a Bilbao campió d'Espanya de fons en carretera i arrabassa així el rècord que tenia el barceloní Jaime Janer des del 1919. Amb aquest campionat, Llorens va demostrar ser un ciclista complet, ja que havia aconseguit ser campió en les tres especialitats del moment: fons en carretera, velocitat i darrere moto.

Diumenge, 10 d'agost de 1924

José López causa la mort del seu fill jugant amb un revòlver.

Divendres, 15 d'agost de 1924

Al velòdrom de Badalona, el ciclista Juan Bautista Llorens Albiol es proclama campió d'Espanya de velocitat, per quart any consecutiu.

Dimarts, 19 d'agost de 1924

El ciclista Juan Bautista Llorens rep un homenatge a Castelló de la Plana per part del CD Castelló després de guanyar el Campionat de resistència de Bilbao i el de velocitat a Badalona. Posteriorment a la recepció a l'Estació del Nord, la comitiva es dirigeix al local de Caça i Pesca de la Porta del Sol de la capital provincial on el CD Castelló té la seua seu. A les sis de la vesprada, el campió Llorens es dirigeix al seu poble natal, seguit d'una caravana de cotxes, motos i bicicletes, on l'espera una gran rebuda, a la qual acudeixen l'alcalde, regidors i banda de música.

Dilluns, 25 d'agost de 1924

Una vaca solta per la partida del Pla Redó porta de cap la població durant uns dies.

Dijous, 28 d'agost de 1924

Leandro Adsuara Soriano, de 60 anys, cau de la seua cavalleria a l'entrada de Benicàssim i li passa la roda del carro per damunt, això li causa la fractura d'una cama, la del braç esquerre i la luxació del maluc. Qualifiquen el seu estat de greu.

Aquell mateix dia, la Comissió Permanent de l'Ajuntament desestima la petició de José Calduch, president del CD Villarreal, de subvencionar alguns dels actes que té previst realitzar durant la setmana de festes de la Mare de Déu de Gràcia, perquè consideren que els espectacles proposats pel club són reproductius, és a dir, que produeixen beneficis suficients sense necessitat d'obtenir cap tipus de subvenció.

Dijous, 4 de setembre de 1924

La Comissió Permanent de l'Ajuntament acorda celebrar les festes en honor a la Mare de Déu de Gràcia i que es paguen amb càrrec a la consignació de festes del pressupost municipal les despeses del predicador, cera, música, bous, barreres, etc. necessàries per a la celebració dels diferents actes. El cost de les festes és de 2.719,25 pessetes.

Divendres, 5 de setembre de 1924

Com marca la tradició, el divendres anterior al primer diumenge de setembre la Mare de Déu de Gràcia es baixa a l'Arxiprestal en romeria des de la seua ermita, on roman fins al segon diumenge, quan és retornada a sa casa.

Diumenge, 7 de setembre de 1924

Festa principal de la Mare de Déu de Gràcia. A les nou i mitja del matí se celebra missa cantada a gran orquestra dirigida per mossén Jeres, oficiada pel rector arxipreste Miguel Pedrós, ocupa la sagrada càtedra el professor del seminari de Tortosa Dr. Joaquín Balaguer. A les sis i mitja, multitudinària processó pels principals carrers de la ciutat, amb assistència de la corporació municipal, banda de música i traca.

Per la nit, organitzat pel Sindicat Agrícola Catòlic, se celebra un concert de la banda de música, dirigida per José Goteris, a la plaça de Colom.

Dilluns, 8 de setembre de 1924

El Sindicat Agrícola Catòlic celebra la renovació de la consagració feta al Sagrat Cor de Jesús.

També aquest dia, se celebra al velòdrom una carrera organitzada pel campió Llorens, d'entrada gratuïta i en la qual participa ell mateix, en agraïment al poble de Vila-real per la recepció calorosa que li van fer els seus paisans al mes d'agost després de conquerir els seus campionats.

Dijous, 11 de setembre de 1924

En el Ple d'aquest dia, el regidor Juan Pallarés Picón proposa la urbanització del camí del Cedre i la ubicació allí mateix de les escoles que té en projecte construir l'Ajuntament. Seria l'embrió de la construcció del Grup Escolar Cervantes, que s'inauguraria l'any 1932.

Diumenge, 21 de setembre de 1924

El ciclista Juan Bautista Llorens Albiol, formant dupla amb el francès Regnier, es proclama campió de les 24 hores a Badalona.

Dijous, 25 de setembre de 1924

La Comissió Municipal Permanent de l'Ajuntament, mitjançant contracte directe després de quedar desert el projecte per falta de concursants, adjudica l'obra de cobrir el mercat de la plaça de Colom amb estructura metàl·lica a la casa Torras - Herrerías y Construcciones, SA de Barcelona. El seu cost serà de 72.400 pessetes.

Dijous, 2 d'octubre de 1924

Presenta la dimissió irrevocable el president de la Caixa d'Estalvis de Vila-real, Trinitario Verdià Girona, que provoca certa preocupació entre la població. Pocs dies després, i amb dues comissions creades per a entrevistar-se amb el senyor Verdià perquè desistira del seu propòsit, aquest retira la renúncia.

Diumenge, 5 d'octubre de 1924

L'Associació de Filles de Maria del Rosari celebra la seua festa principal, amb cercavila, vol de campanes, missa major i processó. El sermó, l'oficia el pare Dr. Calasanz Rabasa de les Escoles Pies.

Dimarts, 7 d'octubre de 1924

A les nou i mitja de la nit, davant d'un públic multitudinari, es representa al Saló Tàrraga, gràcies a les gestions del seu propietari Vicente Chust, l'obra de Puccini *Tosca* amb una prestigiosa companyia d'òpera.

Dijous, 9 d'octubre de 1924

La Comissió Municipal Permanent de l'Ajuntament ofereix hospitalitzar 50 soldats malats i ferits a l'hospital municipal i 25 convalescents a l'ermita de la Mare de Déu de Gràcia, provinents de la Guerra del Rif al Marroc.

Veient la inactivitat de difusió per a la creació del partit Unión Patriótica a Vila-real, el delegat governatiu els prega a la comissió organitzadora, encapçalada pel seu president José Pascual Sanz Moreno, que entreguen tota la informació a l'alcalde Evaristo Olcina, qui a partir d'aquell moment es converteix en el president de la nova junta.

Dimecres, 15 d'octubre de 1924

Es produeix la mort de Pascuala Moreno Bernat, mare dels coneguts metges Manuel i Joaquín Coret Moreno, i l'enterrament convoca nombrosa multitud.

Diumenge, 19 d'octubre de 1924

En una reunió celebrada al saló del Sindicat de Regs, amb la presència del delegat governatiu Isidro Valera, es constitueix la primera junta directiva de la Unión Patriótica. El primer president és el farmacèutic Joaquín Font de Mora Pobo; el vicepresident, el comerciant de taronges Pascual Parra Bellmunt; el secretari, el mestre Federico Sánchez Díaz, i el vicesecretari, el president de l'Agrupació Coral Els XIII Vicente Monfort Avellana. Santiago Verdià Iserte és designat representant al Comité Provincial.

Diumenge, 26 d'octubre de 1924

Amb motiu de la Santa Missió, el Crist de l'Hospital ix en processó per Vila-real després d'onze anys, quan ho va fer en les Festes Constantinianes. La multitudinària processó, amb

Cartell de la representació de *Tosca* al Saló Tàrraga. *La Provincia Nueva*, 6 d'octubre de 1924

els missioners els pares Iniesta, Audi i Borrás, la massa coral dels Lluïsos interpretant el *Miserere*, el Sometent al complet, sacerdots, pares franciscans, autoritats civils i militars i milers de devots amb uns 1.500 ciris, acompanyen el Crist fins a l'església Arxiprestal, formant una filera de prop de 800 metres.

Dilluns, 27 d'octubre de 1924

L'Ajuntament acorda acceptar l'enviament de tota la canonada contractada a la casa Roig Hermanos de Vilanova i la Geltrú per al subministrament d'aigua des del pou municipal. Queda emmagatzemada provisionalment al pati interior de les cases consistorials i el seu preu ascendeix a 25.957,80 pessetes.

Crist de l'Hospital.
Record de la Santa Missió, 1924

Dimecres, 29 d'octubre de 1924

Continuen els actes de la Santa Missió, es resa un rosari a les quatre de la matinada en el qual participen prop de 10.000 persones.

Dijous, 30 d'octubre de 1924

A primera hora del matí se celebra missa i a les deu i mitja ix la processó per a tots els escolars del poble, un total de 1.250, dins dels actes de la Santa Missió, acompanyats dels seus professors.

Diumenge, 2 de novembre de 1924

Seguint amb els actes de la Santa Missió, a les sis del matí comunió general per als homes i, posteriorment, processó eucarística. En arribar a l'Ajuntament es deté la processó per a entronitzar una imatge del Sagrat Cor de Jesús, adquirida a la llibreria religiosa de Francisco Soler Fornas de Castelló per 177 pessetes i 25 cèntims.

A la vesprada, com a colofó dels actes de la Santa Missió, es retorna la imatge del Crist de l'Hospital a la seua capella, amb un recorregut de més de tres hores i l'acompanyament de 3.000 ciris.

Entronització del Sagrat Cor de Jesús.
La Hormiga de Oro,
20 de novembre de 1924

Diumenge, 9 de novembre de 1924

Una empresa creada pel campió Llorens i dos socis més organitza al velòdrom de Vila-real un magnífic festival ciclista amb la participació dels millors corredors valencians, el campió italià Carlo Messori, el danès Thorvald Ellegaard i la destacada ciclista italiana Alfonsina Strada, primera dona a competir en carreres professionals masculines i considerada una de les pioneres en la participació femenina en l'esport.

Velòdrom de Vila-real el 1924. Llorens és el segon per l'esquerra i Alfonsina està baix al centre. Foto de l'Arxiu Fernando Ferrer

Dijous, 20 de novembre de 1924

La Comissió Municipal Permanent de l'Ajuntament acorda encarregar a l'arquitecte municipal José Gimeno Almela un projecte urgent per a la instal·lació provisional de sis escoles al jardí de Sant Pasqual per a traslladar els escolars de la plaça de Colom, que es troben en unes escoles amb unes condicions molt precàries.

Aquest mateix dia, s'acorda donar-li nom a un carrer amb el de Vicente Amorós, farmacèutic i promotor el 1899 del subministrament d'aigua potable a Vila-real, i canviar-li el nom al carrer de Nules pel de Lleó XIII.

Dilluns, 24 de novembre de 1924

Naix el que serà músic i compositor José Ramón Sancho Vidal (1924-2008). Tot i el seu ofici d'administratiu al magatzem dels García Gallén, *els Pelleros*, la música ocuparia gran part de la seua vida. Clarinetista excepcional, component i ocasionalment director de la Unió Musical La Lira, director de la Unió Musical Alqueriera i de la Unió Musical de Betxí (1977-1990), component de la Big Band de Castelló i altres orquestres, fidel acompanyant del Rosari de l'Aurora i recuperador d'algunes partitures perdudes en la Guerra Civil.

José Ramón Sancho Vidal

Dijous, 27 de novembre de 1924

La Comissió Permanent de l'Ajuntament acorda celebrar les festes en honor a la Immaculada Concepció, designa com a predicador el pare franciscà Luis Portell i disposa que les despeses de música, cera, etc. es paguen a càrrec del pressupost municipal.

Diumenge, 30 de novembre de 1924

A la població valenciana de Manuel, on el comerciant de taronges vila-realenc Joaquín Cabrera Costa té un magatzem en lloguer, es crema la coberta d'un departament on dormen els treballadors i s'emmagatzemen les cordes per a lligar les caixes, que provoca unes pèrdues de 2.000 pessetes de l'època.

Diumenge, 7 de desembre de 1924

Se celebren carreres ciclistes al velòdrom amb la participació dels principals corredors internacionals del moment.

Cartell d'una carrera ciclista en la qual participen els principals corredors del moment.
La Provincia Nueva,
2 de desembre de 1924

Dimecres, 10 de desembre de 1924

Els germans borrianencs Francisco i Pedro Pascual Saera Arnau constitueixen la Societat de Regs Saera per al reg de les seues finques a la partida de Pinella, a la qual se sumen nous socis l'any següent.

Diumenge, 21 de desembre de 1924

A les tres del migdia se celebra un festival taurí en homenatge al noviller vila-realenc Agustín Pobo Calpe (1900-1952), amb la participació d'aquest i de Rafael Marzal, i els banderillers José Sotoca, Mancheguet, Rubio II i Galea.

Pou de Saera

Dimecres, 31 de desembre de 1924

El capità Manuel Eixea Vilar rep la Creu del Mèrit Militar amb distintiu roig.

La Comissió Permanent de l'Ajuntament aprova la ubicació d'unes escoles al carrer de José Fabra, al costat del nou quarter de la Guàrdia Civil. Seria l'embrió de la construcció del Grup Escolar Concepción Arenal, que s'inauguraria l'any 1933.

Bibliografia

Anuario-guía de la provincia de Castellón. 1924, p. 481-492.

BELLÉS NEBOT, Juan José. «L'afició ciclista a Vila-real». *Cadafal*, butlletí informatiu de festes. Vila-real, setembre, 1996.

BOSQUET MIRÓ, Santiago. «Farà 100 anys. Vila-real el 1923». *Font*, publicació d'investigació i estudis vila-realencs, núm. 24. Vila-real, octubre, 2022.

CAPELLINO CARLOS, Carlos; GUERRERO CAROT, Francisco José. «La Caja de Ahorros de Villarreal (1911-1941). Historia y obra social», *Butlletí de la Societat Castellonenca de Cultura*, vol. LXXXIX, gener – desembre. Castelló de la Plana, 2013, p. 177-202.

CARDA RIUS, Esteban. «El viejo mercado». *Cadafal*, butlletí informatiu de festes. Vila-real, setembre, 1991.

DIVERSOS AUTORS. *Historia de la Cooperativa Católico Agraria y Caja Rural de Villarreal (1919-1994)*. Vila-real: Caixa Rural Catòlica Agrària, 1994.

DIVERSOS AUTORS. *Història de Vila-real*. Vila-real: Ajuntament de Vila-real, 2010.

FLORES SACRISTÁN, Onofre. *Vila-realencs per a recordar*. Vila-real: Ajuntament de Vila-real, 2006.

— *Vila-realencs per a recordar II*. Vila-real: Ajuntament de Vila-real, 2011.

FONT PITARCH, Domingo J. «El congres d'obrers espardenyers de 1924 a Vila-real». *Font*, publicació d'investigació i estudis vila-realencs, núm. 18. Vila-real, maig, 2016.

GONZALEZ I DEVÍS, Raül. *La Dictadura de Primo de Rivera a Vila-real (1923-1930)*. Treball d'investigació. Ajuntament de Vila-real – Universitat Jaume I.

HEREDIA ROBRES, Jacinto. *Efemèrides. Cronologia històrica*. Vila-real: Ateneu XXI, 2006.

— *Els carrers de Vila-real*. Vila-real: Ateneu XXI, 2007.

JUAN NEBOT, Manuel. *Villarreal siglo XX*, tom I. Vila-real: Imprenta Miralles, 1985.

LLORENS CANTAVELLA, Juan Bautista. *Juan Bta. Lloréns Campeón*. Vila-real: Impremta Sichert, 1997.

MEZQUITA BROCH, Pascual. *La población de Vila-real. Entre el Antiguo Régimen y la Transición Demográfica 1831-1935*. Vila-real: Sar Alejandría, 2016.

SANCHIS MEZQUITA, José. «Sol naciente núm. 8 de Vila-real (1924-1928)». *Font*, publicació d'investigació i estudis vila-realencs, núm. 20. Vila-real, maig, 2018.

Documentació

Agricultura. Relació nominal dels recol·lectors de taronja amb expressió de la mitjana de collites obtinguda per cadascun d'ells, calculada segons les dades dels tres anys anteriors, 1924, signatura 6458, Arxiu Municipal de Vila-real (AMVr).

Correspondència. Carta d'agraïment del comte d'Albay a l'Alcaldia per haver donat el seu nom a un dels principals carrers de Vila-real, 1924, signatura 6449, AMVr.

Correspondència. Diversos papers de l'any 1924, signatura 6451, AMVr.

Llibre d'actes del Ple de l'Ajuntament de l'any 1924, signatures 4026, 4027 i 4028, AMVr.

Llista dels subjectes obligats al pagament de l'arbitri municipal sobre trànsit rodat (carros), 1924, signatura 6490, AMVr.

Padró dels subjectes al pagament de l'arbitri municipal sobre circulació d'automòbils, camions, motocicletes i ciclomotors, 1924, signatura 6491, AMVr.

Projecte de construcció del mercat de la plaça de Colom. Estructura metàl·lica i coberta, 1924, signatura 0117, AMVr.

Ramaderia. Còpia de la relació general del nombre i classe de ramats existents al terme, 1924, signatura 6532, AMVr.

Registre civil de defuncions, 1915-1924, signatura 5920, AMVr.

Relació nominal dels industrials que figuren inscrits en la matrícula industrial, 1924, signatura 6452, AMVr.

Renúncia de José Latorre Serra, tinent d'alcalde de l'Ajuntament, per motius personals, 1924, signatura 6480, AMVr.

Urbanisme. Projecte de construcció de l'avinguda d'Alfons XIII, antic camí de l'Estació, 1924, signatura 6548, AMVr.

Hemeroteca

Diario de Valencia

El Debate

El Porvenir Castellano

El Pueblo Cántabro

El Pueblo. Diario republicano de Valencia

El Sol

Heraldo de Castellón

La Libertad

La Provincia Nueva

Las Provincias: Diario de Valencia

La Unión Ilustrada

La Voz

Recursos electrònics

Arxiu Municipal de Castelló: <<https://arxiunicipal.castello.es>>.

Arxiu Municipal de Vila-real: <<http://www.solucionsinformatiques.com/arxiu/es/amv>>.

Biblioteca Virtual de Premsa Històrica: <<https://prensahistorica.mcu.es>>.

Hemeroteca Digital. Biblioteca Nacional de España: <<https://hemerotecadigital.bne.es>>.

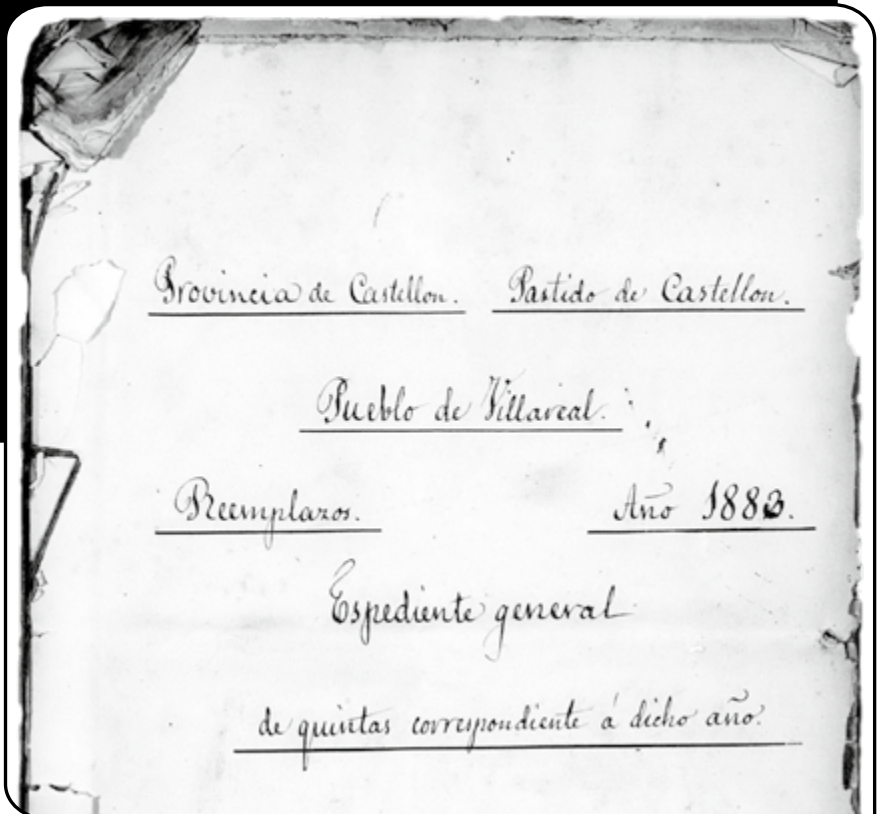
Vilapèdia, l'enciclopèdia digital de Vila-real: <<https://vilapedia.wikis.cc/wiki>>.

Arturo Martínez Carda

LES QUINTES DE VILA-REAL EN EL PERÍODE 1868-1898 (I)

Les quintes de Vila-real en el període 1868-1898 (I)

Introducció

El treball que presentem a continuació analitza, entorn de la ciutat de Vila-real, el funcionament del sistema de reclutament d'homes dut a terme en l'Exèrcit espanyol en els últims trenta anys del segle XIX, els que van des del triomf de la Revolució de 1868, anomenada la *Gloriosa*, fins a la pèrdua de les colònies ultramarines el 1898.

Ens plantegem aquest estudi des d'una doble visió. D'una banda, pretenem conèixer com estava organitzat el sistema de reclutament en aquella època, les diverses operacions que conformen la quinta, les diferents característiques de cada crida en funció dels conflictes bèl·lics en què es veu involucrada la nació, les vies legals d'exempció en cada període, etcètera. Tot això, a més, sense perdre de vista el nostre objectiu d'analitzar les diverses reaccions de la societat vila-realenca que s'enfronta a les crides successives. En aquesta ocasió ens centrarem en la talla dels mossos i deixarem per a posteriors investigacions les al·legacions presentades pels reclutes, la seua categorització (soldats, curts, suplents, etc.) i els oficis d'aquests.

D'altra banda, el nostre anhel és demostrar la validesa dels documents sorgits al voltant de les operacions de la quinta, com a font d'informació per a l'acostament a la societat de l'època. Aquesta última noció parteix de la base que l'allistament de joves per al seu sorteig abastava tots els homes de dinou o vint anys d'aquesta localitat, així com també ocorria en la resta del país.

La nostra selecció del període que va de 1868 a 1898 ve incentivada a causa de la coincidència, en aquests anys, d'uns certs esdeveniments significatius en la història del reclutament militar. Durant el Sexenni Revolucionari es produeix una forta convulsió social que provoca la crida a files dels quintes. Es tracta d'un lapse de temps en el qual la propaganda política cerca l'adhesió del poble a les files revolucionàries i les propostes d'eliminar el sistema de reclutament per quintes són seguides per la desil·lusió d'una considerable porció de la societat que, en aquell moment, es va resistir a acceptar la decisió de no abolir-les. I sota el context de la Primera República, encara que breument, es va eliminar el reclutament d'homes per quintes, tot i que en realitat van continuar duent-se a terme l'allistament i l'ingrés en les files sota la categoria de membres de la reserva.

Amb aquesta perspectiva, l'anàlisi que compartim sobre el sistema de reclutament militar entre 1868 i 1898 abordaria els nostres objectius fonamentals. En concret, busquem examinar el context polític que motiva les diverses disposicions i normatives legals vigents durant aquest període de trenta anys, i aprofundir en una comprensió més completa de la societat de l'època que confronta les crides anuals tant del Sexenni com de la primera etapa de la Restauració.

Tot això, a més, tenint en compte que a Vila-real no hi ha cap estudi d'aquesta índole en aquest període. Per tant, la informació presentada és especialment notable ja que aporta dades inèdites sobre una àrea que fins ara no havia estat explorada.

Anàlisi de talles

Abans de passar a analitzar els gràfics referents a les talles dels soldats de Vila-real, cal fer una menció especial a aquestes a través de la investigació de Martínez-Carrión, ja que l'estudi de l'alçada és un dels millors indicadors per a conèixer el nivell de desenvolupament de la societat.

Un estudi que demostra aquesta correlació entre major nutrició i major alçada de la població en general és el dut a terme per Martínez-Carrión (1991) a la Regió de Múrcia, en el qual, després d'analitzar les talles per lloc de residència, es revelen diferències clares entre la ciutat i el camp, ja que són en el primer dels casos entre tres i quatre centímetres més alts. Aquesta diferència va disminuir fins als dos centímetres després d'una millora nutricional del camp respecte a la ciutat.

En la ciudad son, por término medio 3-4 cm. más altos que en la huerta y el campo. Sin embargo, a finales del período se observa una diferencia entre el sector rural y urbano de poco más de 2 cm. debido al mayor incremento de la talla en el sector rural.¹

A més, l'antropometria també permet realitzar estudis molt més amplis, ja que pot ajudar a comprendre el procés econòmic d'un lloc determinat, entendre les causes del descens de la mortalitat o realitzar una comparativa de talles i nivell socioeconòmic entre diferents regions.

¹ Martínez-Carrión, 1991: 64.

Per tant, per a l'estudi dels valors antropomètrics en relació amb el benestar d'una població, es podrien seguir els quatre factors de Martínez-Carrión (2001),² en què s'estableixen i expliquen les fluctuacions a curt i mitjà termini. El primer d'aquests està relacionat amb el creixement de la població i la urbanització; el segon factor determinant es correspon amb el ràpid procés d'industrialització; el tercer fa referència als canvis en les malalties i l'augment sostingut dels processos de morbiditat i mortalitat a conseqüència dels canvis mediambientals; el quart i últim es correspon amb les dietes alimentàries. Per consegüent, aquests factors de l'antropometria històrica influeixen d'una forma o d'una altra en l'alçada en estar relacionats amb aquesta.

Però malgrat tots aquests factors antropomètrics presents per a l'estudi del benestar poblacional, seran les sèries estadístiques militars sobre alçada les que cal utilitzar com a ferramenta d'informació de gran valor. Per això cal esmentar els expedients de reemplaçament de Vila-real, els quals permeten conèixer l'alçada de tots aquells joves que finalment van ser declarats útils per a la tropa, la qual cosa permet disposar de mostres representatives de la població en un moment determinat.

No obstant això, aquesta font té limitacions a l'hora de realitzar un estudi antropomètric sobre la població d'una localitat, ja que s'estableixen biaixos en la selecció dels reclutes o falta d'informació en alguns casos, per la qual cosa el resultat de l'anàlisi de l'alçada dels mossos de Vila-real no serà traslladable al conjunt de tota la població de la vila.

Això es deu a diversos factors, el primer dels quals es correspon amb la imprecisió de l'estudi sobre aquells mossos que no han sigut declarats tropa útil, com és el cas dels exclosos³ per falta de talla;⁴ dels exempts⁵ per motius familiars, econòmics o físics; així com de voluntaris,⁶ pròfugs,⁷ redimits⁸ i substituïts.⁹

² Martínez-Carrión, 2001: 16-17.

³ Un soldat es declarava exclòs del servei militar quan presentava una dolència clara, com per exemple tenir algun membre amputat.

⁴ Aquesta categoria, anomenada *curts*, s'establia per a tots aquells que no complien l'altura mínima exigida per la llei per a formar part de l'exèrcit.

⁵ Per a poder ser declarat exempt, un soldat havia de presentar les al·legacions pertinents i ser acceptades pels membres del tribunal.

⁶ Com bé indica la paraula, aquests eren soldats que s'allistaven al servei militar pel seu compte sense esperar ser escollits per a la quinta.

⁷ En aquesta categoria eren establerts aquells soldats que, després d'haver obtingut la destinació, fugien de la seua obligació. També podien considerar-se en aquesta categoria aquells que no es presentaven a l'acte del mesurament ni tampoc s'hi presentava cap familiar per a justificar-ne l'absència.

⁸ Procés mitjançant el qual un individu és alliberat o eximit de complir el servei militar obligatori, ja siga a través del pagament d'una suma de diners o d'una altra forma de servei alternatiu.

⁹ Forma que tenien els soldats de deslliurar-se del servei militar, en ser ocupat el seu lloc per un altre jove, al qual pagaven per fer-ho.

En segon lloc, les limitacions són produïdes pels factors relacionats amb l'alçada que s'han pogut comentar sobre la base de l'estudi de Martínez-Carrión (2001), com ara la dieta, les malalties, la higiene, el clima, la mortalitat, etcètera.

Finalment, en tercer lloc, convé fer menció a la resta de població que no es troba registrada en els expedients; en particular, la població femenina i aquells homes que no han participat en el procés de reclutament per no complir l'edat requerida. «A pesar de que el alistamiento se realizaba de forma anual, siempre sobre población masculina en un margen de edad muy reducido (entre los diecisiete años que podían tener los voluntarios hasta los veinte)».¹⁰

Per tant, una bona manera d'aconseguir totes les dades relatives a la imprecisió de l'estudi sobre aquells mossos que no han sigut declarats tropa útil, pot ser mitjançant els expedients personals de la classe de tropa que es conserven en l'Archivo General Militar de Guadalajara i que són «una ficha con los datos personales y los propios del desarrollo de la vida militar de cada varón alistado en España, independientemente de los resultados de la declaración de utilidad».¹¹

D'altra banda, la part positiva de l'ús dels expedients de reemplaçament de Vila-real és la veracitat de la informació d'aquestes fonts militars, ja que la mesura dels mossos era molt estricta i, a més, aquestes dades es referenciaven sobre la base d'un grup de població molt homogeni respecte al sexe i l'edat.

A través dels expedients generals de quintes de Vila-real dels anys 1869, 1883 i 1898 s'ha recopilat la informació necessària per a poder dur a terme els gràfics que mostren la declaració dels mossos com a soldat útil, exempt i exclòs temporal¹² en cadascun d'aquests períodes, per a poder conèixer, a partir d'aquestes dades, els motius que els van portar a ser inclosos en cadascuna de les categories representades.

Per tant, en examinar la talla de cada jove, es pot obtenir informació addicional sobre la salut i les condicions físiques dels reclutes, la qual cosa llança llum sobre les expectatives d'aptitud militar. Així mateix, en considerar la situació socioeconòmica d'aquests individus, es poden identificar possibles correlacions entre el reclutament i factors com l'estatus econòmic, el nivell educatiu i les condicions de vida; aquesta anàlisi multidimensional proporciona una comprensió més rica i matisada.

¹⁰ Frieyro de Lara, 2002: 46.

¹¹ Frieyro de Lara, 2002: 47-78.

¹² En aquest cas, la temporalitat es pot deure a diversos factors com l'altura o alguna dolència lleu, fets que poden canviar en el reemplaçament de l'any següent.

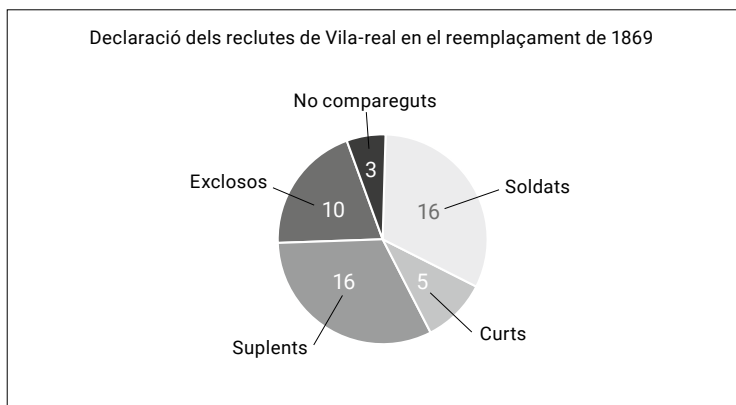
Quinta de 1869

D'aquesta manera, l'estudi de l'any 1869 és especialment rellevant pel fet que acaben d'incomplir-se les promeses d'eliminació de les quintes que van fer els revolucionaris de 1868 i, per a no alçar la ira de les masses, es van permetre moltes exempcions, per exemple, redempcions de tot el contingent finançades pels ajuntaments. Aquestes redempcions col·lectives es van gestionar a través de les corporacions municipals i de les diputacions provincials.

Aquests organismes les podien cobrir mitjançant mossos de 20 a 30 anys que foren establerts com a soldats, ja fora per a tot o part del contingent corresponent, així com amb llicenciats de 30 a 40 anys, allistats tots ells com a voluntaris. Una altra forma que la llei permetia per a la redempció, va ser la del pagament de 600 escuts (1.500 pessetes) per home amb el qual el poble haguera de contribuir-hi.¹³

A continuació, es destaquen els aspectes més rellevants relacionats amb el sorteig de quintes de 1869.

Gràfic 1. Distribució dels 50 mossos

Font: Arxiu Municipal de Vila-real, documentació municipal, expedients generals de quintes de Vila-real 1869. Elaboració pròpia

L'anàlisi següent es basa en un gràfic que representa el resultat del sorteig de quintes dut a terme l'any 1869. Aquest sorteig tenia com a objectiu seleccionar joves per al servei militar en aquella època. Les dades subjacents al gràfic mostren la distribució de 50 mossos que van participar en el procés de selecció i detallen com es van classificar en diferents categories basades en els resultats de mesura i altres criteris de selecció. A través d'una

¹³ Frieyro de Lara, 2002: 130.

descripció detallada de cadascuna d'aquestes categories, es pot comprendre millor com es va dur a terme el procés de selecció i com es va conformar el grup de joves aptes per al servei militar, així com la reserva de suplents, exclosos, no compareguts i aquells no admesos per no complir els requisits de mesura.

Dels 50 mossos convocats per al sorteig de quintes, tres d'ells no es van presentar a la crida del mesurament. El mesurament era un procés crucial en el qual es mesurava l'alçada i s'avaluava l'estat físic dels joves per a determinar la seua idoneïtat per al servei militar. La no compareixença podria deure's a diverses raons, com el temor al servei militar, raons personals o dificultats logístiques per a assistir a la crida. Però en l'expedient analitzat, els motius de la no compareixença van ser els següents. En primer lloc, un d'ells no hi va comparéixer perquè estava en el correccional de València complint condemna; el segon no hi va comparéixer per haver-se allistat de manera voluntària en l'exèrcit, i el tercer no ho va fer per estar desaparegut des de feia molt de temps; aquest últim podria ser el cas d'un pròfug.

Quant als mossos aptes, 16 van ser qualificats com a soldats per al servei militar. Aquests joves van complir els requisits físics i de salut establerts per les autoritats militars per a ser considerats aptes per al servei. Això incloïa, per exemple, una bona condició física general, una alçada adequada, bona visió i audició i l'absència de malalties o condicions mèdiques que pogueren afectar la seua capacitat per a servir.

Altres 16 mossos van ser nomenats com a suplents. Els suplents eren aquells joves que, si bé no complien els criteris per a ser considerats soldats aptes, podrien ser cridats a files en cas de necessitat o en situacions d'emergència. Els suplents constituïen una reserva de candidats disponibles per al servei militar en cas que no hi haguera suficients soldats aptes o per a reemplaçar aquells que no pogueren complir el seu deure per alguna raó vàlida.

Cal destacar que entre tots ells es dona la condició que en quatre ocasions són establerts com a suplents per tenir germans que han servit en reemplaçaments anteriors, mentre que, en la resta dels casos, és l'Ajuntament qui els declara com a suplents.

Un total de deu mossos van ser exclosos del servei militar. L'exclusió podria deure's a diversos factors, com ara malalties o discapacitats que els impedié servir, problemes de salut crònics, condicions físiques específiques que els feien no aptes per al servei en l'exèrcit, o fins i tot raons legals que els inhabilitaven per a servir.

D'aquests deu, vuit van ser exclosos per tenir al seu càrrec algun familiar pobre, al qual sustentaven gràcies al seu treball, mentre que, en els altres dos casos, l'exclusió va ser

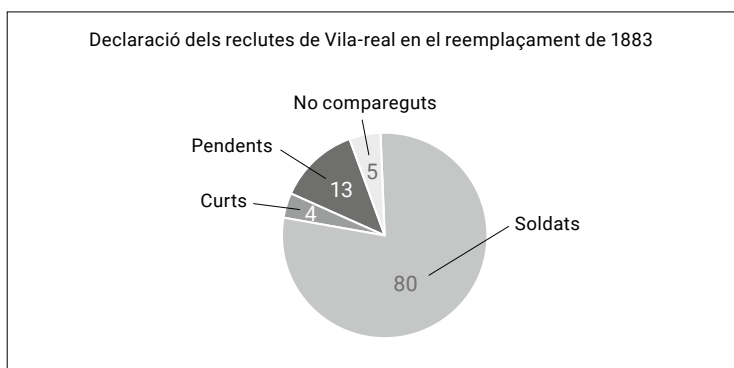
deguda a motius mèdics, en un cas per patir dues hèrnies i, en un altre, per tenir un braç fracturat.

Finalment, cinc dels mossos no van ser admesos en el servei militar pel fet que la seua alçada o talla no complia els requisits mínims establerts en la llei. En aquells temps, l'altura era un criteri important per a determinar l'aptitud per al servei, ja que es considerava que una alçada mínima garantia l'efectivitat del soldat en el camp de batalla i la seua capacitat per a carregar i manejar armes de manera adequada, tal com indicava la llei de l'1 de març de 1862,¹⁴ que dictaminava una talla mínima exigida de 1.560 mm per als reclutes. Així doncs, les altures dels mossos exclosos del servei militar van oscil·lar entre un valor màxim de 1.534 mm i amb un valor mínim de 1.470 mm.

Finalment, es pot concloure que l'altura mitjana d'aquesta quinta se situa en 1.620 mm. Aquest valor s'ha calculat sobre la base dels mesuraments dels 47 mossos disponibles. Cal assenyalar que, lamentablement, l'absència de dades de mesurament per als tres mossos restants limita la capacitat d'obtenir una imatge completa i precisa de la distribució d'altures.

Quinta de 1883

Gràfic 2. Distribució dels 102 mossos

Font: Arxiu Municipal de Vila-real, documentació municipal, expedients generals de quintes de Vila-real 1883. Elaboració pròpia

Aquesta conscripció està influenciada per la Restauració canovista ja que, des de 1874 amb el polític Antonio Cánovas del Castillo, Espanya viu un període caracteritzat per l'alternança en el poder de dos partits polítics principals, el Partit Liberal i el Partit

¹⁴ *Gaceta de Madrid*, any 1862.

Conservador, sota un sistema conegut com a *turnisme*, en el qual es va intentar crear un exèrcit més professional i modern per a assegurar un contingent militar més gran i millor preparat per a defensar els interessos nacionals.

En aquest segon gràfic, les dades exposen la disposició de 102 joves que van participar en el procés de selecció. Aquests detalls revelen com van ser agrupats en diferents classes segons els resultats de l'examen de mesures corporals i altres criteris de selecció. Mitjançant un desglossament minuciós de cadascuna d'aquestes classes, és possible comprendre de manera més completa l'execució del procés de selecció i la constitució del conjunt d'individus idonis per al servei militar, així com els que van quedar establerts com a pendents de revisió, els no comparaguts i els que no van ser admesos a causa de no complir els requisits d'altura.

La categoria més nombrosa és la composta per aquells individus declarats soldats, que són un total de 80 membres que van complir tots els criteris requerits per al servei militar. Aquests individus van demostrar satisfer tant els estàndards de mesures corporals com els altres requisits de selecció. Van ser considerats aptes per a formar part de les forces armades i seguir avant en el procés d'entrenament i servei actiu.

En segon lloc, s'estableix com a categoria més nombrosa la que està formada pels mossos pendents, amb un total de 13 individus. Aquests van quedar inicialment en un estat d'espera mentre es realitzava una avaluació més detallada de les seues al·legacions.

Tots ells van ser reavaluats i, després d'una anàlisi més detinguda, es va determinar que onze d'ells quedaven lliures del servei militar sobre la base de les al·legacions formulades. D'aquestes al·legacions, la més comuna va ser la que incorria a ser fill únic¹⁵ de viuda pobre a la qual ha de mantenir amb el seu treball; la marxa del fill com a soldat suposaria, per tant, la mort de la mare per falta de capacitat i de recursos. El segon cas més comú es va deure a disposar d'un pare sexagenari pobre al qual havia de cuidar i a qui, si marxava, ocorreria el mateix que en el cas anterior. Quant a la tercera causa única, destaca el deure de cuidar un pare pobre i impedit i, finalment, la quarta, també única, es deu a la condició d'orfandat a la qual s'afegia la cura de quatre germans, tots ells menors de 17 anys.

Quant als dos mossos pendents que falten, després de revisar les seues al·legacions, van ser declarats soldats, ja que, en un dels casos, es va al·legar tenir dos dits apegats a la mà

¹⁵ La condició de fill únic incloïa aquells individus que tenien germans menors de disset anys impossibilitats per a treballar, aquells que ja es trobaven servint com a soldats o aquells que estaven complint penes de presó superiors a sis anys. També es consideraven fills únics els viudots que s'encarregaven del manteniment de les mares, pares o avis, entre altres casos.

esquerra, però després de la revisió del facultatiu, aquest no hi va veure cap impediment per a poder fer ús de les armes. En l'altre cas, es va declarar ser orfe i tenir el deure de mantenir dues germanes, però, en disposar d'un germà de quinze anys, no va ser admés el seu al·legat per ser aquest el que podia fer-se càrrec de les germanes.

D'aquesta manera, després d'examinar detingudament les raons presentades pels mossos, les quals els van mantenir en estat pendent, es pot confirmar que l'allistament final va ser de 82 soldats.

Sobre aquells que van ser declarats curts, cal dir que, entre les dades investigades, s'observa que el jove exempt amb la talla més alta feia 1.540 mil·límetres i el més baix, 1.520 mil·límetres, de manera que es complien així les directrius que marcava la llei de 1882.

La talla mínima exigida fue elevada ligeramente hasta los 1,545 m. Aquellos que no alcanzasen esa estatura mínima pero superasen los 1,500 m. serían destinados a los batallones de depósito durante tres años a la espera de tres sucesivos reconocimientos anuales que permitiesen comprobar si el joven había superado esa estatura.¹⁶

Finalment, cal parlar dels cinc individus no compareguts, la mesura dels quals es desconeix. Sobre quatre d'aquests individus es coneixen els motius de la no compareixença: en dos dels casos és per estar presos a València; en un altre cas és per estar de frare al convent d'Ocaña, i en un tercer cas, per haver mort. Queda sense dilucidar un últim jove, perquè ningú es va presentar a la crida.

Encara que no es tenen dades de mesurament sobre els cinc mossos no compareguts i això limita la capacitat de tenir una visió total sobre les altures d'aquesta quinta, cal esmentar que l'altura mitjana representativa se situa en 1.645 mm. Per tant, aquesta dada, obtinguda sobre la base de les mesures dels 97 xics tallats, mostra l'alçada general d'aquest grup, la qual se situa 25 mm per damunt de l'analitzada el 1869.

Després d'una anàlisi exhaustiva de les dades corresponents als anys 1869 i 1883, s'evidencia una marcada disparitat en el recompte total de soldats declarats aptes per al servei militar, fet que suscita una sèrie d'interrogants sobre les causes subjacents que la provoquen.

Per a la quinta de 1869, una explicació plausible radica en l'incompliment de les promeses fetes durant la declaració de la Gloriosa, la Revolució de 1868, en la qual s'havia assegurat l'abolició del sistema de quintes. No obstant això, aquest compromís no es va materialitzar,

¹⁶ Rivilla, 2014: 470.

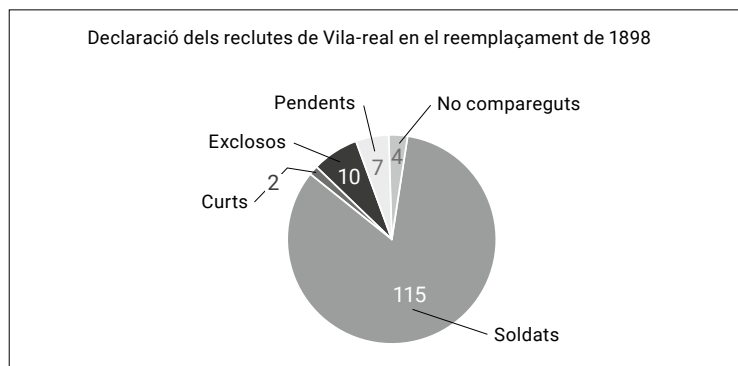
la qual cosa va generar un sentiment creixent de resistència entre els reclutes potencials, els quals van optar per rebutjar l'allistament com a forma de protesta. Aquest fenomen no sols il·lustra les complexitats polítiques i socials de l'època, sinó que també llança llum sobre la dinàmica entre les expectatives públiques i les polítiques governamentals. Així mateix, subratlla la importància d'analitzar el context històric en profunditat per a comprendre plenament els fenòmens sociopolítics.

Per a la quinta de 1883, la major quantitat de reclutes pot deure's al fet que, després d'una dècada continuada de l'impost de quintes, la població ja el tenia interioritzat i, per tant, la resistència a l'allistament va ser molt menor. Aquesta normalització del tribut de quintes al llarg del temps no sols reflecteix la capacitat d'adaptació de la societat a les polítiques governamentals, sinó també com les experiències històriques modelen les actituds i les respostes de la població enfront de les mesures estatals.

Un segon factor per a la quinta de 1883 possiblement estiga influenciat pel cessament de la guerra dels Deu Anys a Cuba. La fi d'aquest conflicte armat va obrir un període de relativa pau i estabilitat, cosa que va significar que el risc de ser allistat en l'exèrcit ja no fora percebut amb el mateix nivell de perill que durant períodes de conflicte bèl·lic actiu. Aquesta disminució en la percepció del risc podria haver reduït la resistència al reclutament militar entre la població, ja que la possibilitat d'enfrontar-se a situacions de combat i perill imminent s'havia atenuat significativament.

Quinta de 1898

Gràfic 3. Distribució dels 138 mossos

Font: Arxiu Municipal de Vila-real, documentació municipal, expedients generals de quintes de Vila-real 1898. Elaboració pròpia

El reclutament de 1898 va estar influenciat per la guerra amb Cuba, per això, en resposta a les tensions creixents en aquest territori, el Govern espanyol va decidir implementar mesures per a augmentar la força militar. Així doncs, es va promulgar la nova conscripció que es va utilitzar com una mesura per a reforçar l'Exèrcit espanyol i fer front a les demandes de la guerra.

Una dada summament rellevant sobre la quinta de 1898 és el nombre total d'exclosos notablement baix, la qual cosa resulta sorprenent atès el context de ple conflicte armat amb Cuba. Aquesta discrepància podria atribuir-se a l'enfortiment de les lleis destinades a atorgar exempcions i a la implementació de mesures més rigoroses per a detectar possibles frauds en el procés de selecció. És plausible que, davant la urgència de mobilitzar recursos humans per a fer front al conflicte, les autoritats adoptaren una postura més estricta en l'avaluació de les sol·licituds d'exempció, i es reduïra així la quantitat de persones excloses del servei militar obligatori. A més, és probable que s'hi hagueren implementat mesures addicionals per a prevenir i castigar qualsevol intent d'evasió o falsificació d'informació per part dels ciutadans subjectes al reclutament.

En aquest tercer gràfic s'observen els resultats del sorteig de quintes dut a terme l'any 1898. Les dades del gràfic mostren la distribució dels 138 mossos que van participar en el procés de selecció i en detallen, a més, les diferents categories, entre les quals es poden trobar també els soldats aptes, aquells que van ser exclosos per diferents raons, els que van quedar pendents per a una revisió posterior, els qualificats com a curts a causa de la seua alçada i els que no hi van comparéixer, la mida dels quals no es coneix.

Si bé és cert que en el gràfic es poden observar un total de 115 mossos declarats com a soldats, és pertinent aclarir que, d'aquests, només són 103 els que van obtenir aquesta qualificació des del primer moment, ja que dotze d'ells van ser declarats soldats condicionals.¹⁷ Entre els motius que van al·legar per a rebre tal consideració, destaquen el de tenir una mare viuda i pobra, un pare impedit i pobre, i un pare sexagenari i pobre.

D'altra banda, dels set que van quedar establerts com a pendents, després de la revisió de les al·legacions, quatre d'ells van acabar sent declarats com a soldats perquè els motius al·legats, com ara tenir un pare sexagenari, una mare viuda i pobra, a més de ja comptar amb germans en l'exèrcit, no van ser raons suficients per a deslliurar-se del servei militar. Dels altres, dos van ser establerts com a soldats condicionals, a causa d'haver de mantenir dos germans orfes de pare en un cas, i per tenir un pare sexagenari i pobre,

¹⁷ Aquesta categoria deixa els joves a l'espera que es resolga l'al·legació presentada per a ser declarats soldats útils.

en l'altre. Finalment, sobre el seté jove declarat com a pendent, queda constància que va seguir com a pendent, ja que no va presentar l'expedient justificatiu sobre l'al·legació realitzada, tot indicant que tenia un germà impedit i que, a més, el pare era sexagenari i pobre.

D'aquesta manera, al total de 103 mossos cal sumar els quatre declarats com a soldats després de la revisió com a pendents, i s'obté una xifra de 107. Als dotze soldats condicionals, cal afegir els dos establerts en aquesta categoria després de dilucidar el seu estat de pendents; de manera que en són catorze en total. Parlem, per tant, d'un total de 121 soldats, tot incloent-hi els condicionals.

En l'anàlisi realitzada sobre aquells que s'havien establert com a exclosos, entre els quals trobem un total de deu mossos, cal matisar que es van establir dos tipus d'exclosos: d'una banda, els exclosos temporalment, i, d'altra banda, els exclosos totalment. En el cas dels exclosos temporalment, que sumaven un total de vuit membres, els motius al·legats per a l'exclusió van ser patir defectes físics, disposar d'un pare sexagenari pobre i, en altres casos, tenir una talla inferior als 1.545 mm, però superior als 1.500 mm. Quant als dos exclosos totalment, els motius van ser tenir tallat el braç dret, en un cas, i tenir un defecte físic en la cama, en l'altre.

D'aquesta manera, tenint en compte la llei de 1882, cal parlar sobre els dos mossos declarats com a curts: la talla del primer era de 1.486 mm i, la del segon, de 1.370 mm, ambdues clarament per davall del mínim establert de 1.500 mm.

Finalment, ja només queda parlar dels no compareguts i de les motivacions que van portar a això. Així doncs, com es pot observar en el gràfic, quatre van ser els mossos que no van comparèixer a la crida. Les motivacions en tres dels quatre casos van ser per estar ja formant part de l'exèrcit de manera voluntària; un d'aquests casos era com a estudiant. Finalment, el quart mosso no comparegut es va deure al fet que va vestir l'hàbit i es va convertir, per tant, en religiós.

Una vegada més, la falta de dades en referència als quatre mossos no compareguts limita la capacitat d'analitzar les altures d'aquesta quinta, en la qual l'altura mitjana representativa se situa en 1.643 mm, dada obtinguda del mesurament dels 134 mossos tallats. En aquest cas, comparant les mesures antropomètriques sobre la base de l'altura dels mossos analitzats, s'observa com s'ha produït una reducció de dos mil·límetres sobre la mostra de 1883, i un augment de 23 mm respecte a la quinta de 1869.

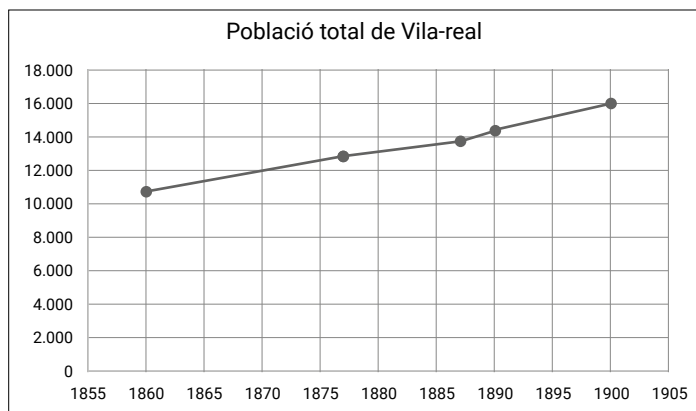
En el primer dels casos, la dada sobre la reducció d'alçada és insignificant, tant que no requereix una anàlisi exhaustiva, sinó que això va poder deure's més aviat a un concepte conegut com *transició nutricional*, segons el qual, a mesura que una població experimenta un ràpid creixement demogràfic, és possible que els recursos disponibles, incloent-hi l'alimentació, s'hi tornen més limitats. Això podria portar a una reducció en la qualitat i quantitat d'aliments disponibles per a cada individu, la qual cosa podria afectar, al seu torn, el seu creixement i desenvolupament.¹⁸

Taula 1. Evolució de la població de Vila-real en l'últim terç del segle XIX

Anys	Població total de Vila-real
1860	10.743
1877	12.887
1887	13.750
1890	14.407
1900	16.068

Font: Vilanova, 1988; INE; Mezquita i Vilanova, 1990. Elaboració pròpia

Gràfic 4. Evolució de la població de Vila-real en l'últim terç del segle XIX

Font: Elaboració pròpia a partir de la taula 1

La taula 1 proporciona una perspectiva clara de l'evolució poblacional. En la dècada entre 1877 i 1887, la població va oscil·lar entre 12.887 i 13.750 individus. Això suggereix una mitjana aproximada de 13.200 persones per a l'any en què es va prendre la mostra de la quinta de major altura (1883). Per a la quinta de la tercera mostra (1898), la mitjana de la població va ser de 15.800 persones, la qual cosa indica un creixement d'aproximadament 2.600 habitants

¹⁸ García i Trescastro, 2017.

en quinze anys. Per tant, aquesta tendència respon al concepte de transició nutricional, amb la qual cosa es podria justificar el retrocés en la talla de la quinta de 1898 enfront de la de 1883, malgrat haver-se produït millores tant en l'àmbit sanitari com econòmic i social.

D'altra banda, la transició nutricional no es manifesta entre la quinta de 1869 i 1883 degut al fet que, per a l'any 1869, la població estimada era al voltant d'11.700 habitants. Això indica un augment de 1.500 habitants en el període de 1869 a 1883, que en contrast amb el període de 1883 a 1898, en el qual va haver-hi un creixement de 2.600 habitants, suposà un augment superior a 1.000 habitants en un mateix període de 15 anys.

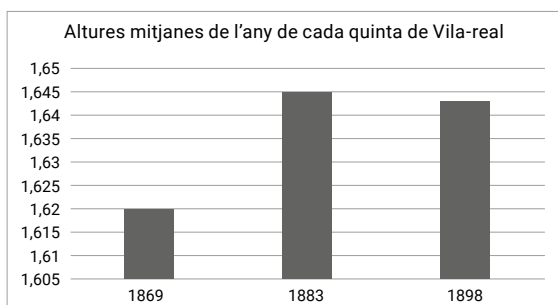
Cal fer menció a una comparativa sobre els tres gràfics que mostren la declaració dels reclutes de Vila-real en cada sorteig. En primer lloc, destaca que el sorteig de la quinta de 1869 va ser molt menys nombrós que els dels dos següents analitzats, perquè tan sols es compta amb un total de 50 mossos cridats a l'acte de notificació de l'allistament, mentre que en els altres dos casos se supera el centenar.

En segon lloc, el nombre de mossos establerts com a soldats és molt baix, perquè tan sols representen el 32 per cent, igualats a més amb els establerts com a suplents; s'obté així una taxa de reclutament molt baixa per a aquest any.

En tercer i últim lloc, cal dir que tant els establerts com a curts com els no compareguts tenen xifres similars en els tres casos, tot i haver-hi una diferència de més de 50 mossos entre els expedients de quintes de 1869 i els de 1883 i 1898. Això s'explica bàsicament perquè el 1869 l'alçada mínima exigida era més alta, per la qual cosa era més habitual lliurar-se'n per aquest motiu; en els dos casos posteriors, l'alçada mínima exigida va disminuir entre els 60 i 20 mm.

També cal veure l'altura mitjana obtinguda en cadascun dels anys analitzats; per això, a través del gràfic número cinc, se'n pot dur a terme una avaluació.

Gràfic 5. Anàlisi de la talla mitjana de cada quinta

Font: Arxiu Municipal de Vila-real, documentació municipal, expedients generals de quintes de Vila-real 1869, 1883 i 1898. Elaboració pròpia

En aquest gràfic es pot observar com, per a l'any 1869, l'altura mitjana registrada va ser de 1.620 mm. El 1883, l'altura mitjana va augmentar lleugerament a 1.645 mm; això assenyalava un increment de 25 mm durant aquests quinze anys.

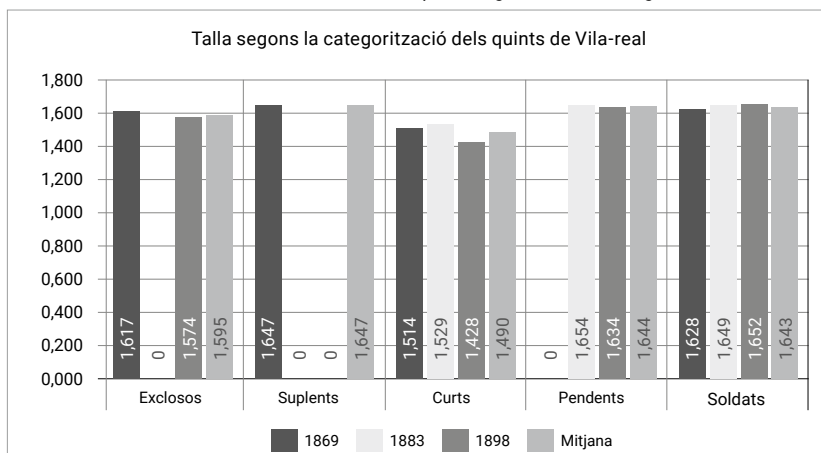
D'altra banda, és valuós examinar les diferències entre les altures en intervals de temps més amplis. Comparant l'altura mitjana de la quinta el 1869 amb la de 1898, que va ser de 1.643 mm, es revela una variació de 23 mm durant aquest període de trenta anys. Per tant, aquesta anàlisi de tres dècades ofereix una perspectiva més completa sobre com les altures van evolucionar al llarg d'un marc temporal més extens.

Entre els anys 1883 i 1898, la diferència en les altures mitjanes entre les quintes és sorprenentment xicoteta, amb tan sols dos mil·límetres de variació. Aquesta constància en les altures podria suggerir un període de relativa estabilitat en els factors que influeixen en el creixement i desenvolupament físic, influenciat al seu torn per la transició nutricional.

En conjunt, l'anàlisi de les altures a través de diferents anys i períodes proporciona una visió més rica de les tendències antropomètriques al llarg del temps. Aquestes dades ressalten tant els canvis notables com les fases d'estabilitat en l'evolució de les altures, la qual cosa contribueix a una comprensió més profunda de la variabilitat humana i del seu context històric.

Després d'anitzar la talla en el conjunt de tots els mossos de cadascuna de les promocions, ara cal posar l'accent principalment en la distribució de les talles sobre la base de la categorització dels quintos.

Gràfic 6. Anàlisi de la talla dels quintos segons la seua categoria

Font: Arxiu Municipal de Vila-real, documentació municipal, expedients generals de quintes de Vila-real 1869, 1883 i 1898. Elaboració pròpia

Com pot observar-se en el gràfic, les talles dels mossos varien substancialment segons la categoria en la qual han sigut assignats, tant entre les diferents categories com entre els diferents anys de cada quinta dins de la mateixa categoria.

En primer lloc, els mossos establerts com a exclosos, mostren una talla mitjana de 1.595 mm, que es produeix de la diferència entre els exclosos en la quinta de 1869 amb 1.617 mm i els de la quinta de 1898 amb 1.574 mm, ja que no disposem de cap jove establert en aquesta categoria en la quinta de 1883. Així doncs, en comparar-ho amb les talles mitjanes del conjunt de tots els soldats de cadascuna de les quintes, observem com les talles mitjanes estan per damunt de la dels exclosos; la més pròxima és la quinta de 1869 amb 1.620 mm.

En segon lloc, els suplents només apareixen en la quinta de 1869 amb una talla mitjana de 1.647 mm, la qual supera la talla mitjana de qualsevol de les quintes; la més pròxima és la de 1883 amb 1.645 mm.

En tercer lloc, en la categoria de curts s'obté una mitjana de 1.490 mm que es distribueix de la manera següent: per a la quinta de 1869 la talla és de 1.514 mm; per a la de 1883, de 1.529 mm, i en la de 1898, de 1.428 mm. Cal recordar que segons la Llei de reclutament i reemplaçament de 1882, la talla mínima exigida era de 1.545 mm per a les quintes de 1883 i 1898; per tant, es compleix aquesta condició entre els establerts com a curts i cal destacar que la mitjana de 1883 queda a tan sols 16 mm del límit. Per part seua, la Llei de quintes de 1862 va establir la talla mínima exigida en 1.560 mm i es va complir una vegada més aquest factor per a la quinta de 1869. Així doncs, totes aquestes talles queden per davall de les mitjanes totals analitzades en el gràfic número 5.

En quart lloc, entre els establerts com a pendents, no apareix aquesta categoria en la quinta de 1869, mentre que en les de 1883 i 1898 es donen unes talles de 1.654 mm i 1.634 mm respectivament, amb una mitjana entre totes dues de 1.644 mm; és, per tant, la categoria més igualada quant a la mesura. En aquesta ocasió, només la talla dels pendents de la quinta de 1883 supera la mitjana de les talles analitzades en el gràfic 5.

Entre els establerts com a soldats, la talla presenta una mitjana 1.643 mm obtinguts de la mitjana de cada quinta i és la de 1869 de 1.628 mm; la de 1883, de 1.649 mm, i la de 1898, de 1.652 mm; per tant, es pot observar un creixement en la talla dels soldats útils entre cadascuna de les quintes, fet que no ocorria entre la quinta de 1883 i la de 1898 en analitzar el conjunt de tots els mossos cridats al reclutament. Amb això es pot concloure que la talla dels soldats útils sí que va augmentar entre quintes, a causa possiblement del major control sobre les exempcions acceptades.

Conclusió

La presentació de les conclusions derivades de la nostra investigació sobre el procés de reclutament militar a Vila-real entre 1868 i 1898 té com a objectiu comprendre a fons la realitat social de Vila-real al llarg del segle XIX, basant-nos en l'anàlisi de les fonts documentals relacionades amb les operacions de la quinta. Un pas essencial per a aconseguir aquest objectiu ha sigut desentranyar la legislació vinculada al sistema de reclutament que es va anar promulgant durant aquest període. D'aquesta manera, busquem desenvolupar una ferramenta per a l'estudi de la societat de l'època, centrant-nos especialment en les classes populars, ja que són aquestes les que, en última instància, es veuen compel·lides a prestar servei en les files de l'Exèrcit espanyol.

Finalment, per la limitació d'espai a l'hora de fer un article d'aquestes característiques, ens veiem obligats a subdividir-lo en diferents parts. En conseqüència, en futures publicacions es completarà la visió general sobre el procés de reclutament dut a terme a Vila-real des de 1869 fins a 1898. En aquestes properes entregues, es realitzarà una anàlisi exhaustiva de les exempcions al·legades pels soldats per a evitar el servei militar, així com un estudi detallat dels oficis que tenien els soldats abans de ser cridats a files. Aquest enfocament per parts permetrà proporcionar una comprensió més profunda i detallada de tots els aspectes relacionats amb el reclutament en aquest període històric a Vila-real.

Bibliografia

FRIEYRO DE LARA, Beatriz. *De campesino a soldado: Las quintas en Granada (1868-1898)*. Granada: Universitat de Granada, 2002.

GARCÍA GÓMEZ, José Joaquín; TRESCASTRO LÓPEZ, Eva María. «Transición nutricional, bienestar y salud: el caso de una ciudad industrial, Alcoy (1852-1928)». *Dynamis*, vol. 37, núm. 2. Granada, 2017, p. 389-411.

MARTÍNEZ-CARRIÓN, José Miguel. «La estatura humana como un indicador del bienestar económico: Un test local en la España del siglo XIX». *Revista de Demografía Histórica-Journal of Iberoamerican Population Studies*, vol. 9, núm. 2, 1991, p. 51-78.

— «Estatura, salud y bienestar en las primeras etapas del crecimiento económico español: Una perspectiva comparada de los niveles de vida». *Documentos de trabajo de la Asociación Española de Historia Económica*, núm. 1, 2001.

MEZQUITA BROCH, Pascual; VILANOVA AÑÓ, Santiago. *Vida i mort a Vila-real en el segle XIX*. Vila-real: Ajuntament de Vila-real, 1990.

RIVILLA MARUGÁN, Guillermo. *Élites y quintas: el debate parlamentario sobre el reclutamiento militar durante el siglo XIX*. Valladolid: Universitat de Valladolid, 2014.

VILANOVA AÑÓ, Santiago. *Gent d'ahir*. Vila-real: Ajuntament, 1988.

Fonts documentals

Arxiu Municipal de Vila-real, 1518. Expedient general de quintes de Vila-real 1869

Arxiu Municipal de Vila-real, 1531. Expedient general de quintes de Vila-real 1883

Arxiu Municipal de Vila-real, 1548. Expedient general de quintes de Vila-real 1898

Gaceta de Madrid de l'any 1862

«Alteraciones de los municipios en los Censos de Población desde 1842» [en línia], per Instituto Nacional de Estadística: “INEbase / Demografía y población”. <<https://ine.es/intercensal/intercensal.do?search=1&cmbTipoBusq=0&textoMunicipio=Vila-real>> [Consulta: 11 març 2024].

10

Josep Izquierdo Gil

ROSANNA CANTAVELLA CHIVA,
PREMI **SOCARRAT MAJOR**

2024

Rosanna Cantavella Chiva, Premi Socarrat Major 2024

Laudatio de la doctora Rosanna Cantavella

Agraïments

Benvolgudes i benvolguts socis de l'Associació Cultural Socarrats de Vila-real, Socarrada Major de 2024, família i amics,

En primer lloc, cal que us expresse el meu agraïment per convidar-me a participar en la vostra festa anual, especialment enguany en què compliu 30 anys en la salvaguarda de la memòria històrica de Vila-real i en la seua dinamització cultural i social.

Josep Izquierdo, autor de la *laudatio*, en l'acte celebrat a Vila-real l'11 de febrer de 2024

I, a més, us he de donar les gràcies per permetre'm expressar [de fet, reiterar] en públic un agraïment més personal i privat cap a l'homenatjada aquesta nit, la professora Rosanna Cantavella. Vaig dir i publicar fa ara 38 anys que la doctora Cantavella era, i és, la meua mestra, sàvia i discreta, i una amiga fidel. Aquestes paraules entintades em van donar algun disgust, ens van donar algun disgust a tots dos. Però he vingut ací, justament, per

a reiterar-les, per a dir-los que amb el pas dels anys, molts anys, aquelles paraules no han minvat en veritat ni en raó. Ben al contrari, potser ara es queden curtes i tot.

Donem pas, doncs, a la *laudatio* de la meua mestra.

Introducció

Seré breu.

[Bé, ja saben vostés que quan un orador fa aquesta afirmació, tothom agafa el mòbil per a avisar que arribarà MOLT TARD a la cita següent... En previsió d'això, sembla que hi ha a la porta un parell de guardes de seguretat que, passats 15 minuts, em trauran del faristol a la força.]

Hi insistisc, però: seré breu.

Perquè de Rosanna Cantavella només caldria dir que és el millor filòleg medievalista que han donat les terres del nostre petit país, una figura clau en la difusió i la pervivència de la nostra tradició literària antiga, i això en aquests temps tèrbols, en la frontissa entre un món que és a punt d'enfonsar-se i un altre que aguaita, entre l'era de la impremta i l'era d'internet i les xarxes socials, i ara la intel·ligència artificial i que porta, i portarà, conseqüències ja comparables, si no més rellevants encara, que la invenció de la impremta.

La periodista Susanna Lliberós va conduir l'acte

Dit així, però, els pot semblar que potser m'he passat una mica, que cal lloar l'homenatjada però no cal adular-la, i tot això, i allò... Encara que siga la meua mestra, i jo el seu deixeble i col·laborador, i que aquesta terra haja acabat donant més filòlegs que poetes.

[Cosa admirable, perquè ja déiem als anys vuitanta que al País Valencià «pegaves una *patà* a una pedra i eixia un poeta de baix!» (Manel, perdó, açò no va pas per tu!) Bé: terra de filòlegs i de poetes ja m'agrada més que *tierra de las flores, de la lus i de l'amor...*].

Si ho creuen així, que m'he excedit en l'afalac, caldrà que els demostre que no exagere gens ni mica. Però, ai las! Ara sí que caldrà que agafen els seus mòbils i avisen que faran tard. I que algú avise els guardes que se m'hauran d'emportar, perquè estiguen preparats.

Una vida lletrada

Caldrà començar, però, per una xicoteta reflexió al voltant del que suposa una vida dedicada, com deia l'anònim autor del Curial e Güelfa, a la *Reverenda Lletradura* (petit apunt de filòleg: la paraula *literatura* és un cultisme, i el seu just corresponent patrimonial és *lletradura*).

La persona lletrada, aquella dedicada a l'estudi dels textos, construeix ponts per sobre de les èpoques, per tal d'arribar i fer accessible el passat, el reconfigura a la llum de les exigències del present, i en transmet la memòria a les generacions futures. Conservar els textos, comprendre'ls i interpretar-los són les missions del lletrat.

Una tasca honorable però infinita, en la mesura que el passat sempre està allunyant-se de nosaltres. Amb el seu treball filològic el lletrat intenta capturar el passat, fer-lo comprensible, reduir-ne la distància, al capdavall. Fer, simplement, que existisca encara, sota una forma nova. Però, *tempus irreparabile volat*, això és un treball de Sísif, sempre recomençant a mesura que fuig el temps. D'això en podríem dir la condició melancòlica del filòleg.

La tasca filològica, la lectura lletrada, no només és ingrata perquè mai no s'acaba; també, i especialment en aquests temps de sobreexposició mediàtica, és una tasca on l'interpret s'ha d'amagar el millor que puga darrere del text. Dit d'altra manera, la lectura lletrada, la lectura filològica, es distingeix de les altres formes de lectura per una dimensió ètica particular: la presència del jo de l'interpret en la interpretació és odiosa. D'això, se'n segueix que el bon filòleg és aquell que sacrifica el seu ego, la seua projecció pública, diríem ara, en l'altar de la recuperació i visibilització dels textos que estudia. És, passeu-me el mot, un *outsider*, un exiliat de la societat, algú, les més de les vegades, invisible o invisibilitzat pel propi objecte d'estudi.

La vida, doncs, de la persona lletrada, es resumeix en allò que ha escrit sobre el que altres han escrit: la seua vida és una bibliografia, una llista, o com a molt un currículum que inclou com a úniques marques del jo les dates de les fites acadèmiques aconseguides.

Rosanna Cantavella arriba a l'acte acompanyada de Fermí Font, president de l'AC Socarrats, i Josep Izquierdo, glossador de l'acte

Però és evident que vostés, en atorgar-li a la professora Cantavella el Premi Socarrat Major 2024, no espereu de qui us parla una mera bibliografia de l'homenatjada. Fem, doncs, que un currículum esdevinga una vida.

Rosanna Cantavella naix el 1957, l'any de la riuada a la ciutat que l'acollirà en la seua etapa universitària. Eren els anys en què Estellés guardava els seus versos, impublicables, al calaix, i els anys en què

Joan Fuster recorre el país per a escriure la seua monumental i menystinguda guia *El País Valencià* per a l'editorial Destino. Una bonica història que potser contarem un altre dia. Rosanna, d'una família emprenedora a la qual la crisi del petroli de l'any 1973 afectà amargament, s'instal·la a València per a seguir els seus estudis universitaris, es llicencia i, en l'entretant, entra en contacte amb el món de la cultura valenciana dels anys setanta, vibrant, efervescent de vegades, moderada en ella per la vinculació al món acadèmic des d'on assisteix i participa en la progressiva consolidació dels estudis de Filologia Catalana de la Universitat de València (ja sabeu com va costar de fer aquell camí: alguns dels presents potser encara són llicenciats en Filologia Hispànica subespecialitat Filologia Valenciana, com jo mateix).

D'aquells anys, sempre li he sentit parlar amb reverència de *don* Manuel, òbviament *don* Manuel Sanchis Guarner, la figura cabdal per a la inserció de la universitat valenciana en el bo i millor de la tradició filològica romànica. I li he sentit parlar amb reverència de Joan Fuster i les tertúlies a sa casa.

Ja incorporada des del 1978-79 als joves docents que iniciaven la història del departament universitari, primer com a becària i després com a professora, inicia la seua especialització en Literatura Catalana Medieval. Els vincles personals que teixeix en aquesta etapa fins al doctorat no desmereixen dels esmentats anteriorment: Lola Badia, a Barcelona, i Alan Deyermond, des de Londres, esdevindran mestres i, amb el pas del temps, col·legues, d'una jove doctoranda que gosa abordar un tema, diguem-ne, perillós: la literatura pro i antifeminista en la literatura catalana medieval. Parlar de dones o de literatura de dones o de literatura per a dones, val. Al capdavant és una dona, una mare (hola, Roser!) i ja se sap: coses de dones. Però parlar de feminisme i antifeminisme en l'Edat Mitjana als anys

vuitanta, només Rosanna sap quant li va costar d'explicar, en un moment històric en què les reivindicacions feministes estaven enfosquides per les més urgents (a ulls dels homes, i dels homes d'esquerres, òbviament) reivindicacions obreres i nacionals. Però Rosanna se'n surt i defensa la seua tesi doctoral el 1987.

Això no amaga, però, que en aquell departament, ja de Filologia Catalana, ella fou la primera i durant un temps única dona, i que encara ara, 45 anys després, les dones només són el 30 per cent del cens de professors del nostre departament, quan ja, des dels inicis, les promocions d'alumnes que s'hi llicenciaven, o ara, es graduen, eren majoritàriament femenines. Aclaparadorament femenines, diria jo. Alguna cosa no ha funcionat bé, com a societat i com a societat acadèmica, i encara ara en patim, en pateixen les dones, les conseqüències. I qui les va patir en primera línia de front durant tots aquests anys fou Rosanna Cantavella.

Rosanna Cantavella rep el premi de mans de Fermí Font, president de l'AC Socarrats

Amb el lligam amb la filologia medieval catalana fermament establert, a través de Lola Badia i la Universitat de Barcelona, i el pont cap a la millor tradició anglosaxona d'estudis filològics i culturals a través d'Alan Deyermond i, inicialment, el Westfield College, Rosanna desenvolupa una tasca docent i investigadora que abasta l'estudi de les dones en la literatura medieval, l'educació sexual en l'Edat Mitjana o la teoria de la rima en la tradició poètica trobadoresca. Té publicacions sobre Isabel de Villena, Ausiàs March,

Jaume Roig, Joan Roís de Corella i el Tirant lo Blanc. El nomenament com a membre permanent del Clare Hall College de la Universitat de Cambridge és el corol·lari adequat i ben merescut per a una carrera investigadora que ha defugit la producció d'investigacions d'aquelles que donen fama i glòria als seus autors més per l'objecte d'estudi que no per l'acuitat o la professionalitat dels autors, i primen el treball més solitari, menys visible, però més necessari, sobre les coses que realment importen i que fan avançar veritablement el nostre coneixement sobre l'època i els autors: d'entre els quals, potser els meus preferits, són aquells sobre mètrica trobadoresca i Ausiàs March.

Podríem fer una explicació circumstanciada de cada publicació, dels llibres i un bon grapat d'articles d'investigació filològica en el camp de la literatura medieval que ha escrit i publicat la doctora Cantavella, però ja veig els guardes que guaiten per la porta llestos per a emportar-se'm, i encara no els he parlat d'allò important: més important? Em diran. Doncs, sí. I són dues coses: la primera, la tasca de la professora Cantavella en la promoció i difusió de les humanitats digitals. La segona, el seu treball (i no s'imaginem quant de treball!) al capdavant de la revista *Magnificat Cultura i Literatura Medievals*, que acaba de complir deu anys (i deu números, un per any). En aquests deu anys, *Magnificat* s'ha posicionat com una de les més reconegudes en tots els rànquings de revistes d'investigació en humanitats i, potser encara més important, una plataforma de prestigi per a la publicació d'investigacions en literatura catalana i romànica medieval. El bo i millor dels investigadors en aquest camp ha publicat en *Magnificat*, i els més joves (i algun no tan jove) han trobat en la tasca editorial que desenvolupa Rosanna amb una generositat que, ja els dic jo, ningú no paga, un referent del que és un editor: des de l'adequació als estàndards acadèmics de la més alta qualitat que la mateixa Rosanna va establir des dels inicis (i ací la seua experiència anglosaxona ha estat determinant), com per l'atenció al detall, tant pel que fa a la forma com al contingut. Rosanna hauria d'estar fent cursos per a la formació de directores de revistes acadèmiques, si és que la vida li donara per a més.

Pel que fa a les humanitats digitals, això és, l'edició per a plataformes digitals del treball dels filòlegs i, especialment, dels textos antics, Rosanna n'ha estat pionera i activista. I no li falta raó cada vegada que ens adverteix que la pèrdua d'obres antigues que va provocar l'arribada de la impremta serà poca cosa al costat del que pot provocar que el nostre treball, i les nostres obres antigues, no circulen per les xarxes i no siguin tingudes en compte, per exemple, per a les bases de dades que alimenten la intel·ligència artificial. Ja els deia abans que «Amb el seu treball filològic el lletrat intenta capturar el

passat, fer-lo comprensible, reduir-ne la distància, al capdavall. Fer, simplement, que existisca encara sota una forma nova». Fer, simplement, que existisquen encara, sota una forma nova, és al que ens urgeix la doctora Cantavella, perquè potser demà serà tard, i haurem perdut l'oportunitat de manifestar al món qui som, i com hem sigut, i com més tardem, de més avall haurem de fer pujar la pedra fins al cim, com a Sísifs moderns, com a Sísifs digitals.

Panoràmica general de la celebració de l'acte

I acabe. Però no vull fer-ho sense agrair el reconeixement que li feu a la meua mestra. Si sovint els filòlegs som com exiliats del temps i la societat, en un exili interior que, com bé deia Quevedo, prové de viure en conversa amb els difunts i escoltar amb els nostres ulls els morts, aquest homenatge d'avui ens recorda que, seguint l'exemple de la doctora Cantavella, a qui parlem és a les dones i els homes d'avui. Gràcies, doncs, per retre-li homenatge.

Discurs de la Socarrada Major 2024, Rosanna Cantavella Chiva

Vull començar agraint a l'Associació Cultural Socarrats de Vila-real que m'hagen sorprès feliçment amb aquest guardó.

És impossible expressar-vos el que signifiquen els reconeixements públics per a una dona de la meua generació, que ha hagut de superar tants obstacles en el seu camí per a ser vista; per molts motius, però sobretot per ser dona. En els anys vuitanta, i durant quasi una dècada, vaig ser l'única dona del meu departament universitari de València; això no era

diferent en els altres departaments, que també tenien una presència limitada de dones, en un col·lectiu encara essencialment masculí. D'altres nous professors, mascles, que entraven a la universitat després de nosaltres eren promocionats abans. De nosaltres, les xiques, s'esperava subordinació, sacrifici i renúncia, però treballant tant o més que ells, perquè havíem de demostrar que érem serioses. Ho esperaven també aquells que volien donar lliçons de *progressia* al món, però que sovint ens tractaven més com a secretàries que no com a col·legues. El temps ha passat, i per fortuna la situació de les dones investigadores i professores universitàries ha variat. Però no ha millorat tant com caldria. Encara ara, sota la capa de *progressia* del *tots i totes* (hipocresia que les filòlogues feministes oposem) hi ha homes que simplement no respecten les dones de carn i ossos, igual que no respecten la gramàtica.

Rosanna Cantavella, Josep Izquierdo i Susanna Lliberós amb la Junta de l'AC Socarrats

En fi: passen els anys però seguim vivint en temps molt difícils; i en el present, a més, tot canvia a gran velocitat. Això és especialment punyent per a la nostra llengua i a la nostra cultura, que són l'àrea de la meua professió, i que he intentat promocionar tant al nostre país com a Cambridge. El cas és que se'ns atordeix des de xarxes i mitjans de comunicació aliens als valencians perquè no vegem que se'ns intenta callar i anul·lar a cada pas. Se'ns vol fer creure que les vaques volen, que una cultura fortament minoritzada com la nostra, que s'esforça per sobreviure –simplement per sobreviure–, una cultura tractada a patades

cada dia, que una cultura així siga una cultura imperialista i no sé què. El món al revés. Els oprimits, presentats com a opressors. No és estrany que sovint ens maregem i no sapiguem com actuar en un context com aquest. Jo puc tenir molts dubtes, però hi ha una cosa que tinc clara: el que hem de fer és, en el tema de la nostra cultura i del nostre poble, estar units uns i altres, votem el que el votem. Mireu: jo, quan em marege, quan no hi veig clar, he d'aparcar el cap i anar a la sensació; siga sensació de perill, de germanor, de confiança o de desconfiança. La sensació no enganya; la sensació ens apunta a la veritat, ens diu què està bé i què està malament. I això em du ara a esmentar l'equip de futbol local. Perquè encara que jo no tinga temps per a ser aficionada al futbol, veig l'entusiasme per l'equip dels meus paisans, i li done gran valor.

L'afecte pel Vila-real CF és un gloriós exemple de com la nostra ciutat posa la unió en amor per la comunitat local per damunt d'altres consideracions que ens podrien separar els uns dels altres. Vote el que vote cadascú, tothom està orgullós, amb els seus paisans, del Vila-real, i per extensió, del que la ciutat és capaç de fer. No ho oblidem: bona part del que ha fet Vila-real, des de l'exportació de fruita a la producció industrial a gran escala, ho ha fet gràcies al mateix esperit d'unió.

Crec que això és el que ens ha de seguir guiant, el que no ens han d'aconseguir arravatar: la sensació de germanor, l'afecte que ens uneix al nostre poble, tant al local com al poble valencià, i com aquest afecte es fonamenta en una comunitat de vida, vehiculada per una llengua: la nostra.

I després ve tota la resta: uns seran de dretes i uns altres, d'esquerres; uns aniran a missa, o a la mesquita, i altres seran ateus; uns seran nascuts ací i altres seran nouvinguts; uns, homes i altres, dones, amb interessos potser divergents. Però per damunt de tot està aquest afecte al poble, que uneix els vila-realencs. Tant de bo poguérem exportar aquesta emoció, com exportem taronges i taulells! Si poguérem embotellar-la i vendre-la, potser acabaríem amb els mals socials del món, que al cap i a la fi tots tenen en comú la desunió, el no voler-nos escoltar els uns als altres; la desunió fomentada criminalment per ments escassament humanes, que pensen que tenen molt

Fermí Font, president de l'AC Socarrats, durant la seua intervenció en l'acte

a guanyar enterbolint el riu que és el món, però que després només hi pesquen peixos morts i, en el camí, els responsables de fomentar desunions perden la poca humanitat que els quedava.

Rosanna Cantavella, acompanyada de membres de l'AC Socarrats

I ara, retornant al que ha estat, i segueix sent encara, l'àrea de la meua professió que tant estime, us dic: el fonamental perquè els valencians tinguem un futur com a poble, perquè sobrevisquem com a valencians, és la unió en l'amor a aquesta terra. I només podem estimar-la si tenim voluntat de conèixer-la i de parlar la seua llengua; si tenim voluntat de ser testimonis que està viva; si estem *pagats* del nostre País Valencià. I això, ho necessitem fer des de la simpatia i des de l'afecte, però sense deixar-nos trepitjar tampoc. Si cal plantar cara per nosaltres i pel món que estimem, s'ha de plantar, igual que eixiríem a defensar els nostres pares si altres els insultaren.

Us vull deixar aquesta nit demanant-vos que connecteu amb la sensació d'afecte, de companyonia, de comunitat que segur que sentiu entre vosaltres els ací presents aquesta nit; d'amor al que som, com a vila-realencs, com a valencians, i com a integrants, a través de la nostra llengua, de la cultura catalana. Abans, el fet que els valencians som integrants de la cultura catalana es deia i es donava per sabut sense problema; recorde aquell món. Ara, dir això és exposar-se a l'insult i a l'agressió. Però el cas és que els valencians no estem sols en els nostres problemes com a poble: els nostres veïns balears i els catalans estan lluitant, com nosaltres, contra la mateixa onada d'odi que pretén esborrar del mapa el que som i el que hem sigut, i uniformar-nos en una falsa cultura recolzada en la intimidació, l'insult i l'agressió. Com ha de ser això cultura? Això és incultura.

Raquel Cruces i Glòria Aleza han posat el punt final a l'homenatge

Front a tant d'odi, recordem sempre com ens estimem per ser del mateix poble; recordem com ens podem estimar –autoestimar, diria– per ser tots nosaltres valencians. Perquè la llengua i la cultura s'estimen afectivament, igual que a la família: no per ser millors que els altres, ni per ser pitjors; sinó per ser nostres.

PORCELANOSA®